

CRNA GORA
MINISTARSTVO LJUDSKIH I MANJINSKIH PRAVA

**ZAVRŠNI IZVJEŠTAJ
O REALIZACIJI STRATEGIJE
ZA UNAPREĐENJE KVALITETA ŽIVOTA LGBTI OSOBA U CRNOJGORI 2019-2023**

jun 2024.

SADRŽAJ

I.	Uvod	6
II.	Informacije o statusu indikatora učinka.....	8
	Društveno prihvatanje LGBTI osoba.....	10
	Bezbjednost i zaštita ljudskih prava LGBTI osoba	19
	Zapošljavanje i pristup radu	26
	Zdravstvena zaštita	28
	Socijalna zaštita.....	30
	LGBTI turizam	31
	Stepen realizacije mjera iz godišnjih akcionalih planova za implementaciju Strategije	34
III.	Tabela ostvarenosti ciljeva i mjera Strategije 2019-2023	36
IV.	Nalazi evaluacije sprovođenja Strategije	70
V.	Osvrt na planirana i utrošena sredstva	73
VI.	Preporuke	76
VII.	Aneks.....	79

I. Uvod

Vlada Crne Gore je u martu 2019. godine usvojila Strategiju za unapređenje kvaliteta života LGBTI osoba u Crnoj Gori 2019-2023 (u daljem tekstu Strategija). Strategija se u mnogome oslanja na rezultate prethodne Strategije (2013-2018) koja je bila sistemski odgovor na diskriminaciju LGBTI osoba u crnogorskom društvu. Strategija iz 2019. godine predstavlja izraz kontinuiteta politika Vlade Crne Gore da unaprijedi i zaštiti prava i slobode LGBTI osoba, zagarantovane Ustavom, zakonima i međunarodnim dokumentima.

Potreba za Strategijom je posljedica izražene negativne percepcije o LGBTI osobama u društvu koje je opterećeno stereotipima i predrasudama. Strategija se temelji na izvještajima i preporukama relevantnih međunarodnih organizacija, kojima su predložene mјere unapređenja u politikama zaštite LGBTI osoba, posebno sa aspekta primjene zakona na zaštiti njihovih prava i sloboda, kao i sa aspekta njihove bolje inkluzije u različitim sferama društvenog života. Važno je napomenuti, da su mјere koje nisu ispunjene prethodnom Strategijom inkorporirane u Strategiju iz 2019. godine. Shodno tome, jedan strateški cilj se odnosi na poboljšanje društvene percepcije i prihvatanja LGBTI osoba u crnogorskom društvu, dok se preostala dva odnose na unapređenje normativnog okvira kao i primjenu tog okvira radi zaštite LGBTI osoba. Na ovaj način je planirano poboljšanje pristupa radnoj snazi, uslugama i podršci za LGBTI osobe.

Valja posebno napomenuti društveno-političku stvarnost i političke procese koji su se odvijali tokom implementacije ove Strategije. Osim porasta društvenih tenzija uslijed izmjene Zakona o slobodi vjeroispovijesti (koji će dovesti do masovnih protesta), kao i globalne pandemije korona virusa, došlo je i do čestih izmjena u rukovodećim strukturama u državnim institucijama što otežava nesmetano sprovođenje svih aktivnosti. Tokom mandata 42. Vlade (2020-2022) Ministarstvo pravde i Ministarstvo za ljudska i manjinska prava su spojena u jedno, što je dovelo do potrebe za novom sistematizacijom unutar novonastalog ministarstva. Osim toga, novo Ministarstvo je između juna 2021. godine i aprila 2022. bilo bez ministra zbog razriješenja u Skupštini. Odmah potom Vlada je razriješila i državnog sekretara. Tokom mandata 43. Vlade (2022-2023) i u mandatu 44. Vlade (2023-) Ministarstvo za ljudska i manjinska prava je izdvojeni organ. Ovako česte promjene su takođe uticale na ljudske resurse na svim nivoima. Takođe, važno je

napomenuti da je informaciona infrastruktura Vlade Crne Gore bila pod sajber napadom u avgustu 2022. godine što je dodatno otežalo rad državne uprave.

Uprkos tome, u saradnji sa ostalim institucijama, civilnim sektorom i međunarodnim partnerima, realizovan je veliki broj aktivnosti. To se prije svega odnosi na senzitivizaciju i unapređenje kapaciteta i znanja državnih službenika, prije svega policijskih službenika, sudija, tužilaca, stručnih saradnika u osnovnim i srednjim školama, stručnih saradnika u oblasti socijalnog rada i socijalnih politika, kao i medicinskog kadra. Unaprijeđena je baza znanja kada govorimo o percepciji građana i učenika u vezi sa seksualnom orijentacijom, rodnim identitetom, (inter)polnim karakteristikama. Rađeno je na unapređenju sistema praćenja i prevencije nasilja uslovljenog seksualnom orijentacijom i rodnim identitetom u obrazovnim ustanovama. Aktivno se radilo na kreiranu i zagovaranju zakonskih rješenja, poput Zakona o životnom partnerstvu lica istog pola, koji je usvojen kao rezultat tih npora i strateškog planiranja. Od usvajanja zakona do završetka Strategije

registrovano je preko 20 životnih partnerstava, predominantno u Podgorici i južnoj regiji. Pružena je podrška lokalnim samoupravama u kreiranju akcionih planova za unapređenje kvaliteta života LGBTI osoba na lokalnom nivou i osnovana je fokal point mreža lokalnih samouprava, koja ima za cilj sinhronizaciju politika u oblasti zaštite i unapređenja ljudskih prava LGBTI osoba.

U saradnji sa međunarodnim partnerima i NVO sektorom, izrađeno je više analiza, dokumenata i smjernica. U okviru „The Horizontal Facility for the Western Balkans and Turkey“ inicijative Savjeta Evrope i Evropske unije¹ u 2021. godini objavljen je Priručnik pripremljen u okviru projekta Savjeta Evrope „Promocija različitosti i ravnopravnosti u Crnoj Gori“ koji pruža pregled ključnih aspekata zakonskog okvira o zabrani diskriminacije pod nazivom Priručnik za anti-diskriminaciono pravo.² U okviru istog programa izrađen je i Priručnik za policijske službenike/ce za rad sa LGBTIQ osobama.³

¹ Ofijijalni website programa: <https://www.coe.int/en/web/podgorica/combatting-hatred-and-intolerance-in-montenegro>

² Dr Mirko Đuković, Priručnik za anti-diskriminaciono pravo, Ministarstvo pravde, ljudskih i manjinskih prava i Zaštitnik ljudskih prava i sloboda Crne Gore, dostupno na https://www.ombudsman.co.me/img-publications/39/hf23-handbookatidiscrimination-law_mne.pdf

³ Marijana Laković Drašković, Milorad Marković, Jelena Čolaković, dr Tea Dakić, Priručnik za policijske službenike/ce za rad sa LGBTIQ osobama, dostupan na: <https://rm.coe.int/print-prirucnik-za-policijske-službenike-2021/1680a34df0>

Proces usklađivanja svih neophodnih zakona sa Zakonom o životnom partnerstvu još uvijek nije završen, te je neophodno nastaviti sa aktivnostima u veze sa tim i u narednoj strategiji. Takođe, započeta je izrada Nacrta zakona o pravnom prepoznavanju rodnog identiteta po osnovu samoodređenja dok je izrada Zakona o zaštiti jednakosti i zabrani diskriminacije u finalnoj fazi, koji je usklađen sa međunarodnim standardima i u kojem je napravljena jasna razlika između oblika, područja i osnova diskriminacije. Ono što je jako bitno, jeste i to da je u njegovom tekstu prepoznata i interseksijska diskriminacija, kao teži oblik diskriminacije, dok sami predlog zakona u njegovom nazivu jasno ukazuje na opredijeljenost da se ne samo zabranjuje diskriminacija i pokreću mehanizmi zaštite, već da se štiti i promoviše jednakost, kao ustavna kategorija i podsticaj da se diskriminacija prevenira.

Uspješno su organizovane sve dosadašnje Povorke Ponosa, koje su brojnije iz godine u godinu. Ipak, bilježi se porast radikalnih društvenih stavova u kojima homofobija, transfobija i mizoginija opstaju. U 2022. godini obavljeno je šesto sveobuhvatno istraživanje stavova opšte populacije o stepenu diskriminacije. Istraživanje i analitički izvještaj izradio je Centar za demokratiju i ljudska prava – CEDEM, u partnerstvu sa Ministarstvom za ljudska i manjinska prava i Zaštitnikom ljudskih prava i sloboda Crne Gore. Jedina oblast u kojoj je zabilježen porast percipirane diskriminacije u odnosu na 2010. godinu je diskriminacija na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta. Rezultati ovog istraživanja su na neki način poražavajući, imajući u vidu značajne napore koji se ulažu u cilju unapređenja kvaliteta života LGBTI osoba u crnogorskom društvu.⁴

II. Informacije o statusu indikatora učinka

Shodno uspostavljenoj praksi u Crnoj Gori, razvijanje politika, izrade i praćenja sprovodenja strateških dokumenata se odvija prema opštoj Uredbi o načinu i postupku izrade, usklađivanja i praćenja sprovodenja strateških dokumenata.⁵ Osim što strateška dokumenta moraju da budu u funkciji razvoja i prosperiteta zemlje, ona moraju biti u funkciji usvajanja evropskih standarda radi usaglašavanja i harmonizacije domaćih

⁴ Rezultati VI Sveobuhvatnog istraživanja stavova opšte populacije o stepenu diskriminacije su dostupni na: <https://rm.coe.int/cedem-report-november2022-cnr/1680ab3647>

⁵ Uredba o načinu i postupku izrade, usklađivanja i praćenja sprovodenja strateških dokumenata („Službeni list CG“, br. 54/2018).

politika sa EU pravilima. U tom kontekstu je i izrada Strategije imala za cilj ne samo da osigura zaštitu prava LGBTI osoba u Crnoj Gori već i da uspostavi kvalitetan okvir za izradu javnih politika koje ostvaruju ciljeve iz Strategije.

Tri su glavna ili strateška cilja postavljena Strategijom:

1. *Unaprijeđeno društveno prihvatanje LGBTI osoba kroz snažniju podršku građana/ki ostvarivanju njihovih prava, jačanju nediskriminacionog karaktera sistema obrazovanja i eliminaciju diskriminacije u pogledu prava LGBTI osoba na sopstvenu kulturu.*
2. *Unaprijeđen normativni okvir i njegova primjena za zaštitu ljudskih prava LGBTI osoba.*
3. *Unaprijeđen pristup radu, uslugama i servisima podrške za LGBTI osobe.*

Iz navedenih ciljeva slijedi da postoje tri ključne oblasti djelovanja:

1. Društveno prihvatanje LGBTI osoba;
2. Bezbjednost i zaštita ljudskih prava LGBTI osoba;
3. Pristup radu, uslugama i servisima podrške.

Tri tematske oblasti su razrađene u okviru šest poglavlja odnosno cjelina u okviru kojih su predviđene pedest dvije mjere kojima se žele postići rezultati u oblasti poboljšanja društvenog prihvatanja LGBTI osoba, poboljšanja bezbjednosti i zaštite ljudskih prava, zapošljavanja i pristupa radu, zdravstvenoj zaštiti, socijalnoj zaštiti i LGBTI turizmu. Mjere su implementirane kroz donošenje godišnjih akcionalih planova. Ukupno je doneseno 5 akcionalih planova, odnosno za 2019., 2020., 2021., 2022. i 2023. godinu.

Važno je napomenuti da je određeni broj mjer morao biti realizovan u rokovima koji nisu originalno bili postavljeni. Ovo se prije svega odnosi na poteškoće koje se tiču realizacija aktivnosti tokom pandemije COVID-19 virusa. Takođe, prethodno opisani društveno-politički uslovi doprinose ostvarenju i neostvarenju rezultata iz Strategije.

Izvještaj Evropske komisije o napretku Crne Gore za 2023. godinu, baš kao i prethodni izvještaji za perioda trajanja implementacije Strategije, nalazi da je u oblasti osnovnih prava, zakonodavni i institucionalni okvir u Crnoj Gori uglavnom uspostavljen, i da u

odnosu na region Crna Gora bilježi najveći napredak u procesu usaglašavanja zakonodavnog okvira sa *acqui*, kao i da u velikoj mjeri ispunjava svoje međunarodne obaveze u pogledu ljudskih i manjinskih prava.⁶ Međutim, izvještaji naglašavaju da je potrebno uložiti dodatne napore kako bi se postojeći okvir implementirao i naglašava potrebu za izmjenama zakonodavstva u oblasti nediskriminacije. Izvještaj ukazuje da je pored Roma i Egipćana i osoba sa invaliditetom, LGBTI populacija i dalje izložena diskriminaciji, govoru mržnje i zločinima iz mržnje.⁷ Kako nije bilo napretka u usvajanju zakonodavnog okvira koji je u potpunosti usklađen sa tekovinama EU kao i evropskim standardima za borbu protiv diskriminacije, rasizma i netolerancije, tako je i zabilježen porast polarizacije društva i povećanja govora mržnje.⁸ Napadi na NVO sektor koji se bavi LGBTIQ pravima, uključujući i fizički napad na njihove kancelarije i kao i privatni život aktivista⁹ jednako zabrinjavaju kao i govor mržnje, homofobija i transfobija na društvenim mrežama.¹⁰ Govor mržnje je zabilježen i od strane članova Parlamenta.¹¹

Društveno prihvatanje LGBTI osoba

U okviru poglavlja posvećenom poboljšanju društvenog prihvatanja LGBTI osoba definisani su sledeći operativni ciljevi:

- ✓ Podrška crnogorskih građana i građanki LGBTI osobama u borbi za ostvarivanje njihovih prava povećana za 10%.
- ✓ Unaprijeđen kvalitet i nediskriminatorni karakter sistema obrazovanja u Crnoj Gori.
- ✓ Eliminisana diskriminacija LGBTI osoba u pogledu prava na sopstvenu kulturu i na autentični kulturni izraz.

U okviru ove oblasti, najznačajniji postignuti rezultati odnose se na: senzitivizaciju i unapređenje kapaciteta i znanja nastavnog i stručnog osoblja iz osnovnih i srednjih škola,

⁶ Montenegro 2023 Report (SWD(2023) 694 final).

⁷ Montenegro 2023 Report (SWD(2023) 694 final str 5).

⁸ Ibidem str. 47.

⁹ „Kvir Montenegro: Psiholog Petar Marković napadnut u Podgorici i Baru“, <https://www.vijesti.me/vijesti/crna-hronika/661183/kvir-montenegro-psiholog-petar-markovic-napadnut-u-podgorici-i-baru>

¹⁰ „Izostaje adekvatan odgovor nadležnih na govor mržnje prema LGBTIQ osobama“ <https://cemi.org.me/me/post/izostaje-adekvatan-odgovor-nadleznih-na-govor-mrznje-prema-lgbtq-osobama-1160>

¹¹ “Osude novih napada Demokratskog fronta na LGBTIQ u Crnoj Gori” <https://www.slobodnaevropa.org/a/crna-gora-demokratski-front-lgbtq/31623211.html>

unaprijeđenje baze znanja kada govorimo o percepciji učenika srednjih škola u odnosu na seksualnu orijentaciju, rodni identitet i (inter)polne karakteristike, kroz implementirana istraživanja, ali i kreirane štampane materijale za srednjoškolce koji su se tematski bavili LGBTI osobama predstavljajući kvir teoriju i afirmišući njihovo društveno prihvatanje. Takođe, unaprijeđen je i sistem praćenja i prevencije nasilja uslovljenog seksualnom orijentacijom i/ili rodnim identitetom u svim obrazovnim ustanovama. U cilju sinhronizacije politika u oblasti zaštite i unapređenja ljudskih prava LGBTI osoba, koje se sprovode na nacionalnom nivou formirane su i Fokal point mreže lokalnih samouprava. Potrebno je dodatno raditi na implementaciji ove ideje i osnažiti mrežu da sarađuje i razmjenjuje ideje i organizuje zajedničke programe.

U okviru realizacije mjera u ovoj oblasti, poseban akcenat je stavljen i na podizanje nivoa kompetencija i sposobnosti nastavnog kadra, kao i stručnog osoblja (psihologa i pedagoga), čime je ukupna sposobnost obrazovnih ustanova da na sistemski način doprinosu povećanju nivoa znanja i informisanosti učenika i studenata o ljudskim pravima LGBTI osoba povećan. Naime, edukovano je nastavno osoblje iz svake osnovne i srednje škole iz opština Bar, Cetinje, Bijelo Polje, Ulcinj, Tivat, Danilovgrad, Herceg Novi, Podgorica, Berane i Rožaje, te o pravima LGBTI osoba kroz četiri jednodnevna seminara na temu "Obrazovanje za demokratsko građansko i ljudska prava". Stručne službe su jezgro u kome su srednjoškolci najviše upućeni na prihvatanje LGBT osoba. U obrazovnim ustanovama uključeni su nastavni sadržaji sa aspekta zastupljenosti LGBTI tematike i njihovog inkluzivnog karaktera, urađeni od strane eminentnih stručnjaka, u cilju suzbijanja diskriminacije, stereotipa i predrasuda i kao doprinos inkluziji i demokratizaciji školskog ambijenta, a samim tim i društva u cjelini.

Kada je u pitanju sistem praćenja i prevencije pojave nasilja među vršnjacima koje ima porijeklo u seksualnoj orijentaciji, rodnom identitetu i/ili interseksualnim karakteristikama u svim obrazovnim ustanovama, važno je naglasiti da su u svim školama formirani timovi za prevenciju bilo kog vida vršnjačkog nasilja, dok je pri Ministarstvu prosvjete formiran Tim za praćenje pojave nasilja i vandalizma, koji će se sastajati kvartalno ili po potrebi. Članovi tima su predstavnici Ministarstva prosvjete, Zavoda za školstvo, Ministarstva rada i socijalnog staranja, kao i predstavnici Udruženja "Roditelji". Takođe, otvorena je i SOS linija direktno u Ministarstvu prosvjete i zadužena je osoba koja će primati pozive.

Imenovana je i osoba u Zavodu za školstvo koja će se baviti vršnjačkim nasiljem. Broj telefona na koji se mogu prijaviti slučajevi nasilja i vandalizma (080 777 777) je kampanjom. Takođe, obaveza škola je da u informacioni (MEIS) sistem unose informacije o slučajevima nasilja i počinjenim štetama, kao i o preduzetim mjerama. S obzirom na to da su u svim osnovnim i srednjim školama formirani timovi za prevenciju bilo kog vida vršnjačkog nasilja, pa i nasilja uslovljenog seksualnom orijentacijom, rodnim identitetom i/ili interseksualnim karakteristikama, s obzirom na procedure koje su u školama po ovom pitanju uvedene i na uvezanost Ministarstva i škola putem info-telefona i aplikacije MEIS, ovo se može smatrati ključnim dostignućem.

U kurikulumu Ministarstva prosvjete postoji tzv. međupredmetna oblast, koja je obavezna za sve nastavnike osnovnih i srednjih škola. Ova oblast obuhvata teme vršnjačkog nasilja, dječijih prava, ženskih prava i uopšte ljudskih prava.

Učenici su upoznati sa principima socijalnog, građanskog, multikulturalnog i mirovnog obrazovanja, upoznali su koncepte kao što je demokratija, status građanina i međunarodne deklaracije, kako se u grupi obezbjeđuje ravnopravnost i bori protiv diskriminacije i sl.

Materijal koji ima za cilj da na jasan, činjeničan i tačan način nastavnom kadru omogući obradu tema koje se posredno i neposredno odnose na LGBT tematiku realizuje se za predmetne programe: Biologija za VIII i IX razred, zatim za I, II i III razred gimnazije, odnosno Biologija, I ili II razred srednje stručne škole, Psihologija, II razred gimnazije, odnosno Psihologija, III ili IV razred stručne škole, Sociologija, IV razred gimnazije, Sociologija, III ili IV razred stručne škole. U nastavnom predmetu Biologija se tretira tema: Reproduktivno-seksualni sistem, Psihologija - tema: Identitet i tema: Stavovi, predrasude i vrijednosti, Sociologija - tema: socijalizacija (cilj: razvija nediskriminišući stav prema različitim seksualnim orijentacijama), tema: porodica (sadržaj: istopolni brak i porodica).¹² S obzirom na obveznost realizacije međupredmetnih oblasti za sve nastavnike/ce, na kvalitet i obuhvatnost materijala koji je proslijeđen školama, ovo je isto jedno od ključnih dostignuća ove strategije.

¹² Istraživanje je obavila NVO CGO, „Programi i udžbenici za srednje škole šturo obrađuju LGBT teme“ vidjeti više na: <https://cgo-cce.org/2021/01/30/programi-i-udzbenici-za-srednje-skole-sturo-obraduju-lgbt-teme/>

NVO Asocijacija Spektra, u partnerstvu sa NVO Pedagoški centar i u saradnji sa Ministarstvom prosvjete i Zavodom za školstvo, realizovala je projekat Akcija za TRANSformaciju škola, kroz koji je kreirano Istraživanje o diskriminaciji transrodnih i rodnovariantnih učenika/ca u srednjim školama Crne Gore.¹³ Ovo istraživanje je prvo istraživanje o diskriminaciji transrodnih učenika u obrazovnom sistemu Crne Gore. Bavilo se ispitivanjem stavova srednjoškolaca o rodnim i polnim različitostima u 5 crnogorskih opština (Podgorici, Kolašinu, Mojkovcu, Kotoru i Bijelom Polju). Istraživanje je obuhvatilo 10 srednjih škola, kao i iskustva transrodnih i rodno varijantnih osoba u obrazovnom sistemu, kroz sprovođenje fokus grupa i dubinskih intervjeta. Na osnovu istraživanja autori su pripremili Smjernice za kreiranje sigurnog školskog prostora za rodne različitosti koje su distribuirane svim srednjim školama.

Neki od ključnih rezultata istraživanja uključuju sljedeće:

- Učenici/e pokazuju nedostatak znanja u odnosu na teme vezane za rod, pol i seksualnu orientaciju (npr. 46% smatra da su pol i rod isto; 31% smatra da su trans i gej osobe isto, dok 23% navodi da ne zna), kao predrasude u odnosu na razlike između muškaraca i žena (83% smatra da muškarci i žene različito razmišljaju; 51% da se razlikuju po intelektualnim sposobnostima);
- 46% misli da ne želi da zna više o trans osobama, kao i da LGBT teme ne treba da budu zastupljene u obrazovnom programu;
- 60% učenika/ca smatra da trans osobe treba da imaju jednaka prava kao i sve ostale osobe;
- 50% srednjoškolaca/ki smatra da bi im bilo lagodno da trans osoba uči u njihovom odjeljenju, dok 33% smatra da im ne bi bilo lagodno (od toga 52% učenika navodi da im ne bi bilo lagodno, dok 24% učenica navodi isto što ukazuje na razliku u stavovima među muškarcima i djevojkama, odnosno važnosti dodatne edukacije dječaka i momaka);
- 58% bi podržalo trans drugara/icu da ih oslovljavaju drugim imenom, dok 26% ne bi (od čega 41% momaka, a 19% djevojaka odgovara negativno);

¹³ Jovan Uličević, Marica Vlahović, "Da odzvoni nasilju: Smjernice za kreiranje sigurnog školskog prostora za rodne različitosti. Izvještaj o diskriminaciji transrodnih i rodno varijantnih učenika/ca u srednjim školama Crne Gore." dostupno na: <https://asocijacija-spektra.org/wp-content/uploads/2019/10/izvestaj-da-odzvoni-nasilju-press-final.pdf>

- 47% nije saglasno da trans osobe treba da imaju pristup besplatnom procesu prilagođavanja pola;
- 50% smatra da su trans osobe mentalno poremećene;
- 37% smatra da nije normalno da osoba “promijeni pol”;
- Sa tvrdnjom “Transrodne osobe čine grijeh ukoliko žive u rodu koji osjećaju, umjesto u polu koji im je dat na rođenju” složilo se 30% srednjoškolaca/ki, a 40% njih smatra da će se ugroziti postojanje muškaraca i žena ukoliko prihvativimo transrodne osobe. 46% srednjoškolaca/ki smatra da transrodne osobe krše tradiciju i kulturu našeg društva.

Ovi rezultati pokazuju da su mjere poput onih definisanih ovom strategijom neophodne i u budućim aktivnostima se treba koncentrisati na edukaciju mladih naraštaja o LGBTI pravima, ali i istoriji i kulturi.

Povodom Međunarodnog dana tolerancije koji se obilježava 16. novembra, promovisana je tolerancija, nenasilje i poštovanja različitosti u svim osnovnim i srednjim školama, gdje su učenici/e imali/e priliku da se upoznaju sa pojmom tolerancije, bogatstva različitosti ideja i stavova svih onih koji su druge nacije, vjere, seksualnog oprijedijeljenja, ili onih koji govore drugim jezikom, te da razumijevanje i prihvatanje mišljenja koje je drugačije od našeg predstavlja vrlinu i bogatstvo, što je preduslov za zdrav i miran život unutar zajednice. Istim povodom realizovana je kampanja “Transmisija”, koje je na socijalnim mrežama imala doseg 15200 mladih osoba. Kampanja je podržana od strane Instituta za medije.

Takođe, u okviru XXIV generacije Škole ljudskih prava koju realizuje NVO Centar za građansko obrazovanje, održano je 6 radionica u srednjim školama na temu promocije jednakosti i prevencije nasilja prema LGBTI osobama za 153 učenika/ce u opštinaima Podgorica, Danilovgrad, Herceg Novi, Kotor, Berane i Pljevlja, kao i 4 radionice u osnovnim školama na temu ljudskih prava LGBT osoba za 120 učenika/ce u opštinaima Podgorica i Kotor. Pored toga, održana je konferencija o položaju LGBTI osoba u CG i stepenu zastupljenosti pitanja LGBTI prava u sistemu obrazovanja sa 45 učesnika/ca (predstavnika/ca institucija, NVO, srednjih škola, omladinskih i studentskih organizacija). Nevladin sektor je dao nemjerljiv doprinos u dostizanju ciljeva ove Strategije, kroz organizaciju projekata kojima se targetiraju teme pokrivene ovom Strategijom. Na primjer,

LGBTIQ Socijalni centar je prvo sproveo istraživanje¹⁴ a zatim publikovao „Resursni priručnik za edukaciju o inkluziji i ljudskim pravima LGBTI učenika/ca za nastavnike/ce i nastavno osoblje u srednjim školama u Crnoj Gori.“¹⁵ Ovaj projekat je finansijski podržan od strane Ambasade SAD u Crnoj Gori. U okviru projekta „Odgovor na negativan uticaj govora mržnje na mentalno zdravlje i sigurnost LGBTI osoba“ koji je finansiran od strane Ministarstva pravde, ljudskih i manjinskih prava Crne Gore, LGBTIQ Socijalni centar je objavio dvije analize i izvještaj sa izabranim smjernicama i preporukama.¹⁶

U pogledu prava na sopstvenu kulturu, aktivno je promovisan „Kvir/Queer“ kulturni koncept, organizacija izložbi sa LGBTI tematikom, organizacija brojnih stručnih okruglih stolova i panel diskusija, kroz koje je LGBTI tematika uvedena u javni diskurs, te aktivna izdavačka djelatnost kojom je predmetna tematika približena stručnoj i laičkoj javnosti. Međutim, kako indikatori učinka pokazuju aktivnosti u ovom dijelu su bile vrlo ograničene, i zato treba i budućnosti raditi na ovim pitanjima. Ministarstvo kulture je putem javnog konkursa u 2020. godini u oblastima umjetnosti i kulture finansiralo dva projekta NVO koji se odnose na LGBT i transrodne osobe u iznosu od 28 153.67 EUR. U 2021. godinu obilježile su brojne aktivnosti od strane LGBTIQ organizacija koje su imale za cilj afirmaciju kvir kulture, među kojima je značajno pomenuti realizaciju konkursa za najbolju kvir priču¹⁷, organizovanje književnih večeri, izložbi umjetničkih radova, objavljivanje publikacija, kao i organizovanje panel diskusija i brojnih radionica za LGBTI zajednicu koje su imale za cilj podizanje kapaciteta članova/ica zajednice za bavljenje umjetnošću i kulturom.

Ministarstvo kulture je izvršilo nabavku i distribuciju publikacija koje se tamatski bave LGBTI osobama i kulturnim identitetima u saradnji sa Ministarstvom za ljudska i manjinska prava distribuiran svim srednjim školama u centralnoj regiji Crne Gore. Takođe,

¹⁴ Vuk Uskoković, Istraživanje stavova nastavnika/ca i nastavnog osoblja o LGBTI temama u srednjim školama na sjeveru Crne Gore, dostupno na: <https://media.lgbtiq.me/2022/05/Istrazivanje-stavova-nastavnika-ca-za-sajt.pdf>

¹⁵ Andjela Đuković, John M. Barac, Resursni priručnik za edukaciju o inkluziji i ljudskim pravima LGBTI učenika/ca za nastavnike/ce i nastavno osoblje u srednjim školama u Crnoj Gori, dostupno na: <https://media.lgbtiq.me/2022/11/Resursni-prirucnik-za-web.pdf>

¹⁶ Andrej Brakanović, „Uticaj govora mržnje na mentalno zdravlje LGBTI osoba“ Izvještaj sa izabranim smjernicama i preporukama dostupno na: <https://media.lgbtiq.me/2022/10/Analiza-final.pdf> i „Uticaj govora mržnje na sigurnost LGBTI osoba“ Izvještaj sa izabranim smjernicama i preporukama, dostupno na: <https://media.lgbtiq.me/2023/03/Analiza-2-final.pdf>

¹⁷ Tekst konkursa dostupan na: <https://rtcg.me/vijesti/drustvo/299028/konkurs-za-najbolju-kvir-pricu.html>

NVO “35mm” je u sklopu projekta koje je finansiralo MLJMP objavilo 9 različitih tekstova o životima LGBTIQ osoba u Crnoj Gori u različitim medijima u Crnoj Gori, kao i na sajtu NVO „35mm“ i društvenim mrežama. NVO “35mm” je objavila, promovisala i distribuirala publikaciju „Zaustavimo začarani krug mržnje i nasilja“.¹⁸

Značajnu kulturnu aktivnost predstavlja i instalacija „Ja sam simbol otpora“ koja slavi neautovane kvir osobe, čije prisustvo i borba ostaju sakriveni, ali jednako važni i vrijedni priznanja i ona treba da podsjeti građane i građanke da u njihovom okruženju žive kvir ljudi, kako oni koji jesu, tako i oni koji nijesu vidljivi.¹⁹ Instalacija je postavljena od strane Kvir Montenegro i Montenegro Pride na Trgu nezavisnosti povodom 9. maja Dana pobjede nad fašizmom i 17. maja Međunarodnog dana borbe protiv homofobije i transfobije.

Organizovane tematske večeri na temu promocije LGBTI kulture za 50 mladih ljudi u dobi između 15-35 godina kako bi kod njih podsticali promjene društvene percepcije, inkluzivnog i demokratskog pristupa prema ovoj marginalizovanoj zajednici u cilju promocije LGBTI kultura i njihov autentičan izraz. Organizovan multimedijalni umjetničko-aktivistički performans LGBTIQ zajednice prvi je ovakvog tipa, a održan je u tri segmenta: audio-vizuelni pregled istorije različitih tipova parada, dramski performans LGBTIQ aktivistkinja i aktivista i predstavljanje modne revije mladog kvir studenta modnog dizajna. Događaj je brojao više od 150 posjetilaca. Događaj je pratilo i prenos uživo putem *Instagram* profila Asocijacije Spektra.

U okviru Crnogorskog festivala filma o ljudskim pravima “UBRZAJ” prikazan je film o LGBTIQ pravima, u centralnoj i južnoj regiji (Podgorica i Kotor) a projekcije su bile praćene diskusijama o filmu i položaju LGBTIQ osoba kako bi se putem medijuma filma građanima/kama približio život i prava LGBTIQ osoba.²⁰

Tokom 2022. godine sprovedene su brojne kampanje koje su se bavile sljedećim temama: obezbjeđivanje uslova za implementaciju Zakona o životnom partnerstvu lica istog pola, pravno prepoznanje roda bazirano na samoodređenju, Povorka ponosa, informisanje LGBTI zajednice o svojim pravima, Međunarodni dan borbe protiv homofobije i

¹⁸ Dostupno na: <https://nvo35mm.me/news/events/37>

¹⁹ Vidjeti više na: <https://www.vijesti.me/vijesti/drustvo/537275/ja-sam-simbol-otpora-instalacija-slavi-neautovane-kvir-osobe>

²⁰ X Crnogorski festival filma o ljudskima pravima UBRZAJ: <http://culture-corner.me/dogadjaj/44343>

transfobije, Međunarodni dan vidljivosti trans osoba, Međunarodni dan sjećanja na žrtve transfobije, Nedjelja vidljivosti biseksualnih osoba, itd.

Jubilarna deseta Povorka ponosa organizovana je u Podgorici u oktobru 2022. godine, uprkos organizovanom molebanu za svetinju braka i očuvanja porodice od strane Srpske pravoslavne crkve.²¹ Događaj je prošao bez posebnih mera obezbeđenja, što je pokazatelj napretka društva u smislu tolerancije i poštovanja različitosti. Povorka ponosa važna je, prije svega, za osobe koje na njoj učestvuju, važna je za donosioce odluka, važna je za cijelo društvo. Prvom povorkom LGBTI zajednica se napokon identifikovala kao ozbiljan i autonoman društveni, kulturološki i politički faktor koji se ne smije zanemariti. Deset godina kasnije možemo reći da je to više manifestacija na kojoj se okupljuju oni koji su zagovornici jednakih prava za sve.

Takođe, u Beogradu je održan Europrajd 2022, uprkos mnogim preprekama, incidentima i napadima nad pripadnicima LGBTI zajednice. Europrajd u Beogradu podržali su mnogi aktivisti/kinje iz Crne Gore, kao i predstavnica Ministarstva ljudskih i manjinskih prava. U saradnji sa Jedinicom za borbu protiv govora mržnje i Savjetom Evrope, Odbor za ljudska prava i slobode Skupštine Crne Gore je 5. marta 2020. godine održao 56. Tematsku sjednicu na temu: „Jednakost pred zakonom i zabrana diskriminacije u cilju poštovanja različitosti“ o Predlogu zakona o životnom partnerstvu lica istog pola. Cilj ove sjednice bio je otvaranje debate o važnosti promovisanja antidiskriminacije i zaštite prava LGBTI osoba, kao i razmjena iskustva i naučenih lekcija. Ova aktivnost je bila dio Akcije za promociju različitosti i jednakosti u Crnoj Gori koja se odvija u okviru „Horizontal Facility programa za Zapadni Balkan i Tursku“ - II faza, koji kofinansiraju Evropska unija i Savjet Evrope, a sprovodi Savjet Evrope. Nažalost, planirana mera koja je podrazumijevala organizaciju edukacije za predstavnike političkih partija o međunarodnim standardima ljudskih prava nije u potpunosti realizovana. NVO sektor je i u ovom dijelu dao veliku podršku, istraživanjem i objavljivanjem publikacije „U laverintu inkvizicije: LGBTIQ+ prava i rodna ravnopravnost u programima političkih partija.²²

²¹ Poziv na moleban od strane mitropolita Joanikija: <https://www.slobodnaevropa.org/a/mitropolit-joanikije-pozvao-na-moleban-prajd/32066536.html>

²² Analiza je nastala u okviru projekta Prava LGBTIQ+ osoba – od strateških rješenja do praktične primjene Zakona koji Crnogorska LGBTIQ asocijaciju Kvir Montenegro implementira u sklopu projekata OCD u Crnoj Gori – od osnovnih usluga do oblikovanja politika – M'BASE koji sprovodi Centar za građansko obrazovanje (CGO), u partnerstvu sa Njemačkom fondačijom Friedrich Ebert (FES), NVO Centar za zaštitu i proučavanje ptica Crne Gore (CZIP) i NVO

Kada je u pitanju edukacija starješina Vojske Crne Gore u pogledu njihovog senzibilisanja za rad sa LGBTI osobama, ostvarena je saradnja sa Ministarstvom odbrane kroz potpisivanje Memoranduma o saradnji u odnosu na ljudska prava LGBTI osoba, koji, između ostalog, podrazumijeva organizovanje pomenutih edukacija u cilju podizanja nivoa znanja i informisanosti o ljudskim pravima LGBTI osoba. Zbog situacije sa pandemijom, edukacije nijesu realizovane u planiranom periodu, već su se realizovale u 2021 kroz projekat koji su sprovele NVO Kvir Montenegro, NVO Juventas i Asocijacija Spektra, finansiran od strane EU posredstvom Delegancije EU u Crnoj Gori. Naime, u novembru 2021 održan je jednodnevni trening za obuku 37 starješina u vojsci Crne Gore na temu senzibilnog pristupa radu sa LGBTI osobama.

Ključni izazovi koji su doveli do djelimične realizacije i nerealizacije određenih aktivnosti u ovoj oblasti, odnosili su se na sinhronizaciju donešenog zakonskog okvira i povezane prakse što je bio preduslov za implementaciju određene aktivnosti. Tako, na primjer, izostala je realizacija aktivnosti na promovisanje tolerancije i društvene jednakosti LGBTI osoba u sportu, zbog potrebe usklađivanja rada, organizacije i opštih akata nacionalnih sportskih saveza i sportskih klubova sa Zakonom o sportu, a samim tim i nedostatka informacije o broju sportskih organizacija koje su upisane u Registar sportskih organizacija. Najzad, u ovom dijelu mjera i ciljeva, jedna od aktivnosti je sprovedena, kada je 72% od ukupnog broja sportskih udruženja u Crnoj Gori edukovano je za rad sa LGBTI osobama u sportu.

Zaostala je realizacija aktivnosti usmjerenih na senzibilisanje i edukaciju prosvjetnih inspektora/ki o normativnom okviru kojim se štite ljudska prava LGBTI osoba, fokus grupa sa roditeljima LGBTI osoba u vezi sa obezbjeđenjem podrške LGBTI djeci, izrada i distribucija preporuka javnom TV servisu sa akcentom na potrebu obogaćivanja programskog sadržaja kojim se afirmišu principi tolerancije prema LGBTI osobama, te organizovanje izložbi umjetničkih radova LGBTI osoba. U slučaju ovog poslednjeg treba napomenuti da Ministarstvo kulture nema zakonski osnov da se upliće u uređivačku politiku medija.

Politikon mreža, u saradnji sa Ministarstvom javne uprave Crne Gore i Ministarstvom evropskih poslova Vlade Crne Gore. Projekat finansira Evropska unija, a kofinansira ga Ministarstvo javne uprave. Analiza dostupna na: https://drive.google.com/file/d/1q8Opxau9_Qddg7I2-m -QDLw3f9_K6rb/view

Tokom 2022. godine sprovedeno je šesto sveobuhvatno istraživanje ove vrste o diskriminaciji, na osnovu kojeg je procijenjeno da je značajno smanjen procenat stanovnika Crne Gore koji su se osjećali diskriminisanim u period od 2010. do 2022. godine. Međutim, rezultati istraživanja pokazuju da je prosječan stepen diskriminacije za sve ranjive grupe najveći u oblasti zapošljavanja, a u poređenju sa 2010. godinom izmjerен je i povišeni stepen diskriminacije po osnovu seksualne orijentacije.²³ Slično CGO Istraživanje u okviru projekta „Ustanimo protiv diskriminacije, govora mržnje, mizoginije i drugih oblika digitalnog nasilja!“ koji je podržan od strane CFLI, pokazuje i da među građanima raste svijest o postojanju diskriminacije, odnosno da se diskriminacije povećava.²⁴ U Septembru 2023, LGBTIQ Socijalni Centar je objavio izvještaj istraživanja javnog mnjenja u okviru projekta „Doprinos zaštiti od diskriminacije i otvoren pristup servisima podrške za LGBTI osobe“ koji je podržalo Ministarstvo za ljudska i manjinska prava. Prema ovom istraživanju podaci nedvosmisleno upućuju na dominantnu kulturnu ideologiju koja izražava seksualnu stigmu i podstiče seksualne predrasude u društvu.²⁵

Bezbjednost i zaštita ljudskih prava LGBTI osoba

Druga dimenzija koja odigrava značajnu ulogu u poboljšanju položaja ali i kvaliteta života LGBTI osoba jeste njihova bezbjednost i institucionalna zaštita njihovih prava. Kako je prethodnom Strategijom učinjeno mnogo u poboljšanju normativnog okvira za zaštitu LGBTI prava, ovom Strategijom se u konkretnoj oblasti definišu sledeći operativni ciljevi:

- ✓ Podignut nivo obučenosti policijskih službenika za efikasnu i efektivnu primjenu normativnog okvira za zaštitu ljudskih prava LGBTI osoba.
- ✓ Podignut nivo obučenosti tužilaca za efikasnu i efektivnu primjenu normativnog okvira za zaštitu ljudskih prava LGBTI osoba.
- ✓ Podignut nivo obučenosti sudija za efikasnu i efektivnu primjenu normativnog okvira za zaštitu ljudskih prava LGBTI osoba.

²³ Za više detalja vidjeti na: https://www.eeas.europa.eu/delegations/montenegro/obrasci-diskriminacije-u-crnoj-gorici-istra%C5%BEivanje-2022-odra%C5%BEava-potrebu-da-se_me?s=225

²⁴ Detaljniji nalazi istraživanja su dostupni na: <https://media.cgo-cce.org/2022/10/CGO-Istrazivanje-o-diskriminaciji-2022.pdf>

²⁵ Izvještaj je dostupan na: [https://media.lgbtiq.me/2023/10/Izvestaj-o-istrazivanju-stavova-grdjana-i-grdjanki-za-web.pdf](https://media.lgbtiq.me/2023/10/Izvestaj-o-istrazivanju-stavova-gradjana-i-gradjanki-za-web.pdf)

- ✓ Službenici u jedinicama lokalne samouprave su senzibilisani za rad sa LGBTI osobama i osposobljeni za primjenu Zakona o životnom partnerstvu lica istog pola i zakona kojim se reguliše pravno prepoznavanje roda.
- ✓ Kreirane pretpostavke za efikasan monitoring primjene krivičnog i prekršajnog zakonodavstva sa aspekta zaštite LGBTI osoba od diskriminacije i nasilja.
- ✓ Podignut nivo informisanosti LGBTI osoba o njihovim pravima garantovanim zakonima i instrumentima njihove zaštite.
- ✓ Uspostavljen normativni okvir kojim se reguliše pravno prepoznavanje roda u Crnoj Gori u skladu sa međunarodnim standardima.
- ✓ Unaprijeđena primjena Zakona o međunarodnoj i privremenoj zaštiti stranaca kroz osnaživanje kapaciteta zaposlenih u službama koje vode postupak po zahtjevu za međunarodnu zaštitu, obavljaju poslove prihvata i smještaja stranaca koji traže međunarodnu zaštitu, azilanata, stranaca sa odobrenom supsidijarnom zaštitom i integracijom lica sa odobrenom međunarodnom zaštitom za rad sa LGBTI osobama.

Najznačajniji postignuti rezultati u oblasti „Bezbjednosti i zaštite“, odnose se na: senzitivizaciju i unapređenje kapaciteta i znanja pripadnika policije, sudija, tužilaca, kao i predstavnika lokalnih samouprava za senzibilan rad sa LGBTI osobama, unapređenje znanja sudija i tužilaca za procesuiranje zločina iz mržnje prema LGBTI osobama, te informisanje građana i građanki iz LGBTI zajednice, njihovih prijatelja i članova porodice o njihovim pravima u oblasti prekršajno-pravne i krivično-pravne zaštite od diskriminacije i nasilja.

Kroz implementaciju mjera, realizovane su obuke za jačanje kapaciteta policije za postupanje u slučajevima diskriminacije i nasilja nad LGBTI osobama, u cilju unapređenja zaštite i promocije prava LGBTI osoba kao i povećanja senzibiliteta u komunikaciji i rješavanju potencijalnih delikata učinjenih na štetu LGBTI osoba među kojima je i zločin iz mržnje. Obukama za senzibilan rad sa LGBTI osobama, koje su realizovane u saradnji sa međunarodnim partnerima i LGBTI nevladinim obuhvaćen je značajan broj policijskih službenika, tužioca i sudija koji su pohađali obuke o prepoznavanju i procesuiranju

zločina iz mržnje protiv LGBTI lica sa posebnim osvrtom na promjenu člana 42a Krivičnog zakonika Crne Gore.

Ipak, uz sve napore, preduzete mjere nisu dale željene rezultate u smislu zadovoljenja postavljenih indikatora. Najveći napredak ostvaren je u oblasti edukacije policijskih službenika sa tačke gledišta uspostavljenih indikatora vrijednosti, pa je treninge pohađalo oko 22% policajaca, a obuku o procesuiranju zločina iz mržnje protiv LGBTIK osoba oko 20%. Svi članovi policije u SKP-ovoj grupi za borbu protiv visokotehnološkog kriminala za suzbijanje govora mržnje na internetu, ukupno 28, su obučeni. Konačno, 20 službenika (odnosno 100%) Direkcije za strance, Direkcije za azil, Direkcije za prihvat stranaca koji traže međunarodnu zaštitu i Direkcije za integraciju stranaca sa odobrenom međunarodnom zaštitom, koji u svom radu dolaze u direktni kontakt sa strancima koji traže međunarodnu zaštitu i licima sa odobrenom međunarodnom zaštitom, je edukovano na temu "Progon po osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta i senzibilan rad sa ovom populacijom."

Obučeno je oko 43% od ukupnog broja sudija u Crnoj Gori.²⁶ Obučeno je ukupno 135 tužilaca što je bilo 49% od njihovog ukupnog broja. Upravni odbor Centra za obuku u sudstvu i državnom tužilaštvu na XXVI sjednici Upravnog odbora, održanoj 10. oktobra 2019. godine, jednoglasno dao saglasnost predsjednici Upravnog odbora za uspostavljanje saranje sa NVO Juventas i NVO Kvir Montenegro. Saradnja se odnosi na organizaciju i sprovođenje obuka za sudije i državne tužioce u cilju unapređenja i usavršavanja znanja nosilaca pravosudne funkcije o pravima LGBT osoba. Osim toga, tema Zabrana diskriminacije zastupljena je i u okviru Programa inicijalne obuke za kandidate za sudije i za državne tužioce, i to kao jednodnevni modul obuke u okviru teorijskog dijela Programa koji je u trajanju od šesnaest dana posvećen ljudskim pravima, odnosno Evropskoj konvenciji o ljudskim pravima i praksi Evropskog suda za ljudska prava.

Tokom 2023 organizovan je najveći broj obuka. U saradnji sa Centrom za obuku u sudstvu i državnom tužilaštvu, Centrom za demokratiju i ljudska prava uz podršku Ministarstva ljudskih i manjinskih prava Crne Gore, OEBS Kancelarijom za demokratske institucije i

²⁶ Ukupan broj sudija u crnogorskim sudovima je 278.

Ijudska prava (ODIHR), uz podršku EU i Savjeta Evrope organizovano je šest treninga. Ukupno su obuku prošli 60 sudija, 30 tužilaca i 1 specijalni tužilac, 20 savjetnika u tužilaštima i sudovima, 2 sudska pripravnika, 3 advokata, 1 službenik Ministarstva pravde, 1 službenica Uprave policije, 2 službenika Kancelarije zaštitnika, 1 kandidat za sudiju kao i 2 pripravnika.

Pored stručnog tematskog dijela polaznici obuka su ostvarili i direktnu komunikaciju sa LGBTI osobama koje su bile žrtve diskriminacije, sa njima su otvoreno razgovarali o iskustvima i problemima sa kojima se susreću u svakodnevnom životu i što je istaknuto kao najpozitivniji segment obuke tzv. „živa biblioteka“.

Pored navedenog, posebna pažnja je posvećena povjerenju između policije i LGBTI zajednice kroz zajedničku saradnju u okviru Tima povjerenja Uprave policije i LGBTI zajednice. Tim povjerenja je važna spona između LGBTI zajednice i Uprave policije. Osim aktivnog učešća u sprovođenju mjera navedene Strategije i drugih aktivnosti usmjerenih na dodatnu senzibilizaciju policijskih službenika u radu sa pripadnicima LGBTI zajednice, Tim ima ulogu i u prepoznavanju modaliteta rješavanja pojedinačnih slučajeva krivičnih djela i prekršaja izvršenih na štetu LGBTI osoba. Tim povjerenja bavi se i drugim pitanjima od važnosti za rješavanje problema LGBTI osoba, a koje su u isključivoj ili djelimičnoj nadležnosti policije i MUP-a, i ima pravo da podnosi inicijative da, kada je to potrebno, sjednicama Tima prisustvuju i predstavnici drugih institucija i organizacija.

Važno je napomenuti da je Strategija predviđala da se tema procesuiranja zločina iz mržnje bude obavezna u kurikulumu odnosno nastavnom planu i programu Policijske akademije. Ova mjera nije realizovana i trebalo bi učiniti dodatne napore da se realizuje u sklopu naredne Strategije.

Nastavljene su aktivnosti u oblasti edukacije među LGBTI zajednicom, pa je osim punem neformalnih kanala podrške i komunikacije unutar zajednice rađeno na podizanju saznanja o statusu primjena zakona iz oblasti ljudskih prava. Ovde posebno treba naglasiti doprinos projekta „Prava LGBTIQ+ osoba – od strateških rješenja do praktične primjene zakona“ posvećenog analizi statusa ljudskih prava LGBTIQ+osoba u Crnoj Gori. Institut Damar je sproveo kvalitativnu studiju s ciljem dubljeg razumijevanja percepcije LGBTIQ+ osoba o aktuelnom stanju u ovoj oblasti. Ove fokus grupe su imale za svrhu povećanje vidljivosti izazova sa kojima se LGBTIQ+ osobe suočavaju, kao i pružanje

relevantnih informacija za razvoj politika i mjera koje bi osigurale potpuno poštovanje njihovih ljudskih prava.²⁷ U okviru projekta „Doprinos zaštiti od diskriminacije i otvoren pristup servisima podrške za LGBTI osobe“ LGBTIQ Socijalni centar je takođe objavio publikaciju „Ljudska prava i mentalno zdravlje“.²⁸ Publikacija je podržana od strane Ministarstva za ljudska i manjinska prava.

Poseban fokus stavljen na promociji Vladine LGBTI politike na lokalnom nivou, odnosno jačanju kapaciteta lokalnih institucija da je implementiraju i da obezbjede zaštitu LGBTI osobama od diskriminacije i nasilja. Pored podizanja nivoa znanja zaposlenih u organima lokalnih samouprava o ljudskim pravima LGBTI osoba i razvijanja senzibilnog pristupa u radu sa njima, akcenat na edukacijama je stavljen na obavezi izrade lokalnih akcionih planova, kao i davanju opštih smjernica u identifikovanju ključnih pravaca akcije pri njihovoj izradi.

Ministarstvo za ljudska i manjinska prava je potpisalo Memorandume o saradnji i razumijevanju o mjerama u borbi protiv diskriminacije po osnovu seksualne orientacije ili rodnog identiteta i promociji tolerancije prema LGBTI osobama sa 21 crnogorskom opštinom. Pod okriljem predmetnih Memoranduma realizovani su paneli i edukacije za predstavnike lokalnih samouprava na kojima im je prezentovana Vladina LGBTI politika, preneseno znanje iz oblasti zaštite od diskriminacije i ojačane njihove sposobnosti da na efektivan način implementiraju mjere za unapređenje poštovanja ljudskih prava LGBTI osoba, kao i predočene smjernice za izradu lokalnih akcionih planova koji se tiču unapređenja kvaliteta života LGBTI osoba. Međutim, implementacija mjere nije dostigla indikator vrijednosti, zato bi trebalo dodatno raditi na ovoj aktivnosti u narednoj Strategiji. (tek 2% od ukupnog broj zaposlenih u lokalnoj samoupravi je pohadjalo obuke)

U saradnji sa međunarodnim partnerima i NVO sektorom, izrađeno je više analiza, dokumenata i smjernica, poput onih za postupanje policijskih službenika tokom procesuiranja slučajeva zločina iz mržnje prema LGBTI osobama, Analiza crnogorskog

²⁷ Publikacija Ogledalo stvarnosti je dostupna na: https://drive.google.com/file/d/1wlGkRbXF_Eox_HRrPMOL-dHucqEHAM92/view

²⁸ Dr iur. Jovan Kojičić, „Ljudska prava i mentalno zdravlje“, dostupno na: <https://media.lgbtiq.me/2023/10/Illuzioni-sistem-ljudska-prava-i-mentalno-zdravlje.pdf>

normativnog okvira u pogledu usaglašenosti sa Zakonom o životnom partnerstvu lica istog pola.²⁹

Takođe, Ministarstvo za ljudska i manjinska prava je, posredstvom Savjeta Evrope i uz finansijsku i ekspertsку podršku kroz „Horizontal facility program for Western Balkans and Turkey“ izradilo Priručnik za antidiskriminaciono pravo u Crnoj Gori. Nakon izrade Priručnika, organizovana je online obuka za zaposlene Ministarstva za ljudska i manjinska prava i Institucije Zaštitnika ljudskih prava i sloboda o sticanju i unapređenju znanja o ljudskim pravima i mehanizmima zaštite od diskriminacije, kao i primjeni istih u svakodnevnom radu. Obuke su organizovane i za službenike lokalnih samouprava.

Osim gore pomenute analize, izrađena je i analiza „Jednakost LGBTIQ osoba pred zakonom“ - Analiza međunarodnih standarda, pravnog i institucionalnog okvira za zaštitu prava LGBTIQ osoba u Crnoj Gori sa pregledom prakse evropskih i nacionalnih sudova i stanja zaštite prava u ovoj oblasti u državama u regionu, koju je uradio NVO CEMI u okviru projekta koji je finansiralo Ministarstvo za ljudska i manjinska prava.³⁰

Analiza “Jednak pristup pravdi LGBTIQ+ osobe u Crnoj Gori Mit ili dostižna stvarnost?” je nastala u okviru projekta “Jednak pristup pravdi za LGBTIQ+ osobe u Crnoj Gori” koji sprovodi Crnogorska LGBTIQ Asocijacija “Kvir Montenegro” u okviru projekta “Pristup pravdi i ljudskim pravima u Crnoj Gori – projekat monitoringa suđenja 2021-2023” koji finansira Evropska unija a ko-finansira Ministarstvo javne uprave nosiocima projekta NVO Centar za monitoring i istraživanje (CeMI) u partnerstvu sa NVO Akcija za ljudska prava (HRA). Cilj analize je da prikaže položaj LGBTIQ+ osoba u Crnoj Gori u pogledu stepena slobode izražavanja seksualne orijentacije, rodnog identiteta, interseksualnih karakteristika, ocjena bezbjednosti LGBTIQ+ osoba koje otvoreno žive svoj identitet, iskustva sa govorom mržnje, zločinima iz mržnje, diskriminacijom i nasiljem, prijavljivanje

²⁹ Ova publikacija nastala je u okviru projekta Prava LGBTIQ+ osoba – od strateških rješenja do praktične primjene zakona koji Crnogorska LGBTIQ asocijacija Kvir Montenegro implementira u sklopu projekata OCD u Crnoj Gori – od osnovnih usluga do oblikovanja politika – M’BASE koji sprovodi Centar za građansko obrazovanje (CGO), u partnerstvu sa njemačkom fondacijom Friedrich Ebert (FES), NVO Centar za zaštitu i proučavanje ptica Crne Gore CZIP) i NVO Politikon mreža, u saradnji sa Ministarstvom javne uprave Crne Gore i Ministarstvom evropskih poslova Vlade Crne Gore. Projekat finansira Evropska unija, a kofinansira ga Ministarstvo javne uprave.

Analiza je dostupna na: https://drive.google.com/file/d/1Sht4PK_2KsP8inwunKcmJmgk-Xq5MVqQ/view

³⁰ Analiza „Jednakost LGBTIQ osoba pred zakonom“ dostupna na: <https://cemis.org.me/storage/uploads/tTM6KUfO7r9BJfr02OOOSa5knldOc12qpRlwk4yS.pdf>

takvih slučajeva i tretman osoba koje su prijavile te slučajeva, stepen zadovoljstva ishodom tih slučajeva, ocjena pristupa pravdi za LGBTIQ+ osobe u Crnoj Gori.³¹

Takođe, u kontekstu uspostavljanja funkcionalnog i sistema za prikupljanje raščlanjenih podataka kako bi se obezbijedio koherentan i integrisan pregled predmeta, putem evidentiranja specifičnog motiva homo/transfobičnih zločina iz mržnje (govor mržnje i nasilje) koji su prijavljeni policiji, kao i praćenja aktivnosti sistema pravosuđa, u 2019. godini realizovan je sastanak sa predstavnicima sudske vlasti na kome je razmatrano definisanje neophodnih koraka za uspostavljanje navedenog sistema koji je u fazi izrade. Nažalost, izostala je realizacija aktivnosti usmjerenih na edukacije matičara/ki o primjeni Zakona o životnom partnerstvu lica istog pola kao i obuke o primjeni Zakona o pravnom prepoznanju roda, čiji je nacrt u izradi. Govoreći o zakonodavnim ciljevima, valja napomenuti da je radna grupa za izradu Zakona o zaštiti jednakosti i zabrani diskriminacije na osnovu preporuka eksperata finansiranih od strane EU i podršku konsultanta Savjeta Evrope, pripremila Nacrt zakona o zaštiti jednakosti i zabrani diskriminacije, koji je usklađen sa međunarodnim standardima i u kojem je napravljena jasna razlika između oblika, područja i osnova diskriminacije. Ono što je jako bitno, jeste i to da je u njegovom tekstu prepoznata i interseksionalna diskriminacija, kao teži oblik diskriminacije, dok sami predlog zakona u njegovom nazivu jasno ukazuje na opredijeljenost da se ne samo zabranjuje diskriminacija i pokreću mehanizmi zaštite, već da se štiti i promoviše jednakost, kao ustavna kategorija i podsticaj da se diskriminacija prevenira.

Tokom 2023. Ministarstvo ljudskih i manjinskih prava koordiniralo je procesom izrade nacrta Zakona o pravnom prepoznavanju rodnog identiteta na osnovu samoodređenja koji će građanima omogućiti da promijene oznaku pola i matični broj u registrima i ličnim dokumentima, na osnovu rodnog samoodređenja, a koje neće biti uslovljeno obavezom promjene pola i drugim medicinskim postupcima i intervencijama. Članovi/ce radne grupe, pored predstavnika/ca Ministarstva ljudskih i manjinskih prava su predstavnici/ce sljedećih institucija: Ministarstva unutrašnjih poslova, Ministarstva pravde, Ministarstva rada i socijalnog staranja, Ministarstva finansija, Sekretarijata za lokalnu samoupravu

³¹ Željka Ćetković, „Jednak pristup pravdi LGBTIQ+ osobe u Crnoj Gori Mit ili dostižna stvarnost?“ <https://drive.google.com/file/d/1Bcj8hs7m2G4wpFNyirNS6g6dPIR-fcS3/view>

opštine Nikšić, Kancelarije za Evropske integracije, Fonda Penzijskog i invalidskog osiguranja Crne Gore, Agencije za zaštitu podataka i slobodan pristup informacijama, Kliničkog centra Crne Gore, NVO Juventas, NVO Spektra i u svojstvu posmatrača predstavnici/ce Zaštitnika/ce ljudskih prava i sloboda i Delegacije EU u Crnoj Gori. Angažovanje eksperata koji su radili na tekstu Nacrta obezbijedio je Savjet Evrope uz podršku Evropske unije. Javna rasprava povodom Nacrta zakona o pravnom prepoznavanju rodnog identiteta na osnovu samoodređenja je završena 15. marta 2024. godine. Izvještaj sa javne rasprave je objavljen na sajtu Ministarstva ljudskih i manjinskih prava.³² U toku je procedura pribavljanja mišljenja od strane relevantnih institucija u skladu sa Smjernicama za planiranje i pripremu propisa koji se usklađuju s pravnom tekovinom EU. Programom rada Vlade Crne Gore za 2024. godinu, predviđeno je usvajanje Predloga Zakona o pravnom prepoznavanju rodnog identiteta na osnovu samoodređenja, u IV kvartalu 2024. godine.

Zapošljavanje i pristup radu

U okviru treće oblasti, koja oslikava još jednu dimenziju od koje zavisi kvalitet života LGBTI osoba u Crnoj Gori jeste ona koja se odnosi na pristup radu, uslugama i servisima podrške. Prilikom izrade Strategije i definisanja operativnog cilja u okviru ovog poglavlja primjećen je visok stepen diskriminacije na tržištu rada, koji je u 2018. godini iznosio 36.7%. Strategija konkretno definiše jedan operativni cilj u ovoj oblasti:

- ✓ Unaprijeđen pristup radu i efektivna zaštita prava LGBTI osoba u sferi radnih odnosa.

U cilju unapređenja pristupa radu, tematska sjednica Socjalnog savjeta sa fokusom na antidiskriminacionu zaštitu LGBTI osoba u sferi zapošljavanja i radnih odnosa umjesto u 2020. godini, održana je početkom 2021. godine. Tema održane sjednice bila je "Dostojanstveni rad za sve: dostojanstvo, jednakost, i antidiskriminacija LGBTIQ osoba u sferi zapošljavanja i radnih odnosa." Imajući u vidu rasprostranjenost predrasuda prema

³² Izvještaj sa Javne rasprave je dostupan na <https://www.gov.me/clanak/izvjestaj-o-sprovedenoj-javnoj-raspravi-nacrt-zakona-o-pravnom-prepoznavanju-rodnog-identiteta-na-osnovu-samoodredenja>.

LGBTI osobama, prisutnim i u radnom okruženju, te izostanak konkretnih aktivnosti poslodavaca na kreiranju inkluzivnog radnog okruženja, ovakve aktivnosti značajno doprinose senzibilisanju i edukaciji poslodavaca, kako bi se podstakli na kreiranje inkluzivnih radnih mjesta, a samim tim osnažile LGBTI osobe da se na profesionalnom planu nesmetano razvijaju nestrahujući od osude i isključivanja na radnom mjestu.

Redovnoj sjednici Socijalnog savjeta, osim članova i članica prisustvovali su i predstavnici/e NVO u čijem fokusu interesovanja i djelovanja su prava LGBTQ osoba. U cilju unapređenja LGBTIQ ambijenta, Savjet je ocijenio da predstavnici ove zajednice treba da se upoznaju sa instrumentima zaštite koje pruža Agencija za mirno rješavanje radnih sporova, jer je to pravni mehanizam koji je besplatan i efikasan a pruža zaštitu prava zaposlenih.

U cilju što obuhvatnije analize postojećeg stanja i mjerena stepena svijesti građana o položaju LGBTI osoba na tržištu rada, sprovedeno je kvantitativno i kvalitativno istraživanje o položaju LGBTI osoba na tržištu rada³³ i u skladu sa nalazima istraživanja dato je devet zaključaka na kojima je neophodno raditi u cilju unapređenja položaja LGBTI osoba.

Istraživanje pokazuje da 18% ispitanika/ca navodi da LGBTI osobe doživljavaju diskriminaciju na radnom mjestu zbog svoje seksualne orijentacije. Čak 51% smatra da ne doživljavaju, dok 31% nema stav. Povećava se udio osoba koje smatraju da LGBT osobama treba pomoći da ostvare svoja prava i sada iznosi 41%, dok 21% ispitanika nema stav o ovom pitanju. Većina punoljetnih mladih osoba (18 – 29) je podržavajuća, kao i većina ispitanika/ca sa završenim višim stepenom obrazovanja, a posebno su podržavajuće osobe koje poznaju osobu koja pripada LGBT populaciji. Što je pozitivan znak. Među onima koji poznaju osobu koja pripada LGBT zajednici, 44% smatra da LGBT osobe doživljavaju diskriminaciju, 43% da ne doživljavaju, dok 13% nema stav. 45% ispitanika/ca smatra da pripadnici LGBTI zajednice imaju veće šanse da se zaposle ako ne otkrivaju svoju seksualnu orijentaciju, sa čim nije saglasno njih 26%. Ovo istraživanje

³³ Istraživanje javnog mnjenja o stavovima opšte populacije o pravima LGBT osoba i njihovoj izloženosti diskriminaciji, sa fokusom na tržište rada, jedna je od aktivnosti projekta "Doprinos inkluziji LGBT osoba na tržištu rada", koji sprovodi CeMI a finansijski je podržan od strane Ministarstva za ljudska i manjinska prava Crne Gore <https://cemi.org.me/storage/uploads/BxOkD7YBXrp0WvR5h4d1t9E1RwyU7m393N6P16rM.pdf>

jasno ukazuje da je neophodno nastaviti rad na povećanju svijesti o preprekama sa kojima se LGBTI zajednica susrijeće.

Poseban doprinos ujedinjenoj akciji u borbi za prava LGBTI osoba i informisanosti javnosti o izazovima sa kojima se zajednica susrijeće u oblasti zapošljavanja i rada je dat izradom i potpisivanjem Javne deklaracije o suzbijanju diskriminacije na radnom mjestu: "Prihvati RAZLIČITOSTI! Odbaci DISKRIMINACIJU!", koja je dobila podršku velikog broja poslodavaca, institucija i organizacija.³⁴

Dodatni doprinos unapređenju prava LGBTI osoba na tržištu rada odnosio se i na izradu Vodiča za poslodavce o pravima i uključivanju LGBTI osoba na tržištu rada.³⁵

Zdravstvena zaštita

Percepcija diskriminacije LGBTI osoba u pogledu pristupa zdravstvenim uslugama je zabilježila pad. Tome su svakako doprinijele mjere sprovedene tokom realizacije prethodne Strategije, koje su bile usmjerenе na senzibilisanje medicinskog kadra (uključujući i osoblje i studente na Medicinskom fakultetu) za rad sa LGBTI osobama. U okviru ove Strategije naglašena je potreba za nastavkom ovih aktivnosti koje bi bile sprovedene poštujući geografsku raspoređenost i ravnomjernost u pogledu edukacija kadra koji pripada primarnom, sekundarnom i tercijarnom sektoru zdravstvene zaštite. Strategija definiše jedan operativni cilj u ovoj oblasti:

- ✓ Unaprijeđen pristup uslugama zdravstvene zaštite za LGBTI osobe.

Zakon o zdravstvenoj zaštiti propisuje jednak postupanje prema svim pacijentima bez obzira na njihov identitet, dob, seksualnu orijentaciju, invaliditet, jezik, vjeru, socijalno porijeklo, obrazovanje, imovno stanje i kakvo drugo lično svojstvo. Ovo se odnosi na sve nivoje zdravstvene zaštite. Kako je jednakost pred Zakonom obezbjeđuje zabranu od diskriminacije, aktivnosti u ovom poglavljiju su usmjerenе za osnaživanje medicinskog kadra i unaprjeđenje njihovog znanja u radu sa LGBTI osobama. Regulativa u Crnoj Gori

³⁴ Tekst Deklaracije je dostupan na: <https://cem.org.me/storage/uploads/SG38ydkzmcjXKXuPsE2elJu2QNv8sg4gjTTYWJiV.pdf>

³⁵ Vodič je pripremljen u okviru projekta "Doprinos inkluziji LGBTI osoba na tržištu rada", koji sprovodi Centar za monitoring i istraživanje CeMI, a finansiran je od strane Ministarstva pravde, ljudskih i manjinskih prava Crne Gore. <https://cem.org.me/storage/uploads/ecSLkDFQp7UWLIFGi5WUIP87hPudAxz6OGMKI7Fb.pdf>

takođe omogućava promjenu pola, u skladu sa ispunjenjem neophodnih uslova i u zavisnosti od opšteg zdravstvenog stanja tražioca promjene pola. U 2019. godini jedna osoba je upućena na kliniku sa kojom Fond za zdravstveno osiguranje ima zaključen ugovor radi obavljanja ove intervencije.

U cilju unapređenja društvenog ambijenta za prihvatanje LGBT osoba u pružanju zdravstvenih usluga bez bilo kog oblika diskriminacije uz poštovanje etičkog kodeksa prema korisnicima zdravstvenih usluga pa i LGBT zajednice, uz veliku pomoć i odličnu saradnju sa NVO sektorom održano je više edukacija za zdravstvene radnike. Potpisani je Sporazum o saradnji između Doma zdravlja Podgorica i Asocijacije Spektra, koji ima za cilj unapređenje položaja i zaštita prava transrodnih, rodno varijantnih i interpolnih osoba na lokalnom i nacionalnom nivou i izgradnja tolerantnog i podržavajućeg okruženja.³⁶

Ministarstvo za ljudska i manjinska prava je finansijski podržalo i izradu Smjernica za zdravstvene radnike/ce za afirmativno postupanje prema transrodnim i interpolnim osobama.³⁷ Ovom publikacijom se doprinosi pružanju zdravstvenih usluga bez bilo kog oblika diskriminacije uz poštovanje etičkog kodeksa prema korisnicima zdravstvenih usluga pa i LGBT populacije.

Međutim, ostale aktivnosti koje doprinose realizaciji navedenog cilja a koje se odnose na edukacije zdravstvenog kadra, su izostale sa realizacijom zbog nedostupnosti zdravstvenih radnika/ca uslijed pandemije COVID19. Od 4 979 zaposlena lica u primarnom, sekundarnom i tercijarnom nivou zdravstvene zaštite obuku je prošlo ukupno 148 lica. U 2021. i 2023. planirane aktivnosti edukacije su izostale. Privremeno (za period od godinu dana) je riješen problem nestašice hormonske terapije, s kojim se trans žene suočavaju godinama unazad. Problem nestašice hormonske terapije značajno utiče na zdravlje žena koje imaju potrebu za istom, te narušava njihovo psihičko i fizičko zdravlje, naročito trans ženama, koje su posebno ranjive zbog stepena društvenog neprihvatanja i nasilja koje doživljavaju.

³⁶ Vidi više na: <https://asocijacijaspktra.org/2019/06/12/dom-zdravlja-podgorica-potpisao-sporazum-sa-asocijacijom-spektra/>

³⁷ Jovan Uličević, Rod, pol i zdravlje, dostupno na: <https://asocijacijaspktra.org/wp-content/uploads/2019/05/medicinski-radnici-press.pdf>

Socijalna zaštita

Kao i u prethodnom poglavlju, i u okviru socijalne zaštite zabilježen je trend smanjenja nivoa diskriminacije LGBTI osoba. Diskriminacija je uvijek prisutna kao posljedica nedovoljne informisanosti stručnog osoblja u centrima za socijalni rad ali i nedostatku adekvatne obuke za rad sa LGBTI osobama. Kako je prethodnom Strategijom realizovano više obuka sa ciljem osposobljavanja socijalnih radnika za senzibilan rad sa LGBTI osobama i time obuhvaćeno 10% zaposlenih u centrima za socijalni rad, i ovom Strategijom se definiše operativni cilj kojim se želi nastaviti sa ovim aktivnostima sa ciljem povećanja obuhvata što bi rezultiralo smanjenjem nivoa diskriminacije. Strategija definiše jedan operativni cilj u ovoj oblasti:

- ✓ Smanjen stepen diskriminacije LGBTI osoba u pristupu javnim uslugama za 5% u odnosu na 2018. godinu.

Tokom realizacije Strategije radilo se aktivno na edukaciji, osposobljavanju i osnaženju stručnih radnika/ca u centrima za socijalni rad. Prema projektovanom indikatoru obuhvat stručnih radnika u centrima za socijalni rad obučenih za senzibilan rad sa LGBTI osobama je trebao biti podignut na 30% u odnosu na 2018. godinu. Ukupno 87 službenika centara je pohađalo trening, dok ih je 22 učestvovalo na okrugлом stolu posvećenom ovoj temi. To znači da je 109 radnika koji su ujedno i zaduženi za postupanje u individualnim slučajevima edukovano za senzibilan rad sa LGBTI osobama. Ministarstvo za ljudska i manjinska prava je finansijski podržalo i izradu „Smjernica za socijalne radnike/ce za afirmativno postupanje prema transrodnim i interpolnim osobama.“³⁸

Tokom realizacije Strategije organizovane su radionice,³⁹ i grupe samopodrške, konsultacije i pružanje podrške za trans, interpolne i rodno varijantne osobe (TIRV).⁴⁰ Uz

³⁸ Jovan Uličević, Rod, pol i socijalna zaštita, dostupno na: <https://admin.mmcg.me/uploads/library/smjernice-za-socijalne-radnike-press-1665567947858.pdf>

³⁹ Kroz projekat „Rodna ravnopravnost izvan okvira binarnosti“, koji je implementirala Asocijacija Spektra, u partnerstvu sa Quuer Montenegro, a uz podršku Ministarstva pravde, ljudskih i manjinskih prava, Radionicama je prisustvovalo 10 transrodnih i rodno varijantnih osoba, organizovano je 6 radionica o prepoznavanju nasilja i mehanizmima zaštite od istog, na kojima je prisustvovalo 10 TIRV osoba.

⁴⁰ Asocijacija Spektra je tokom 2020. godine pružila ukupno 647 konsultacija za 33 TIRV osobe. Tokom 2020. godine online ili uživo organizovano je 34 grupe samopodrške. Tokom 2021. godine, organizovane su 22 grupe samopodrške

to održavani su časovi joge za LGBTI zajednicu, fudbalski termini za LBTQ žene i fitness treninzi za gej i biseksualne muškarce.⁴¹

U 2022. godini u Podgorici (naselje Stari aerodrom) opremljen je mini LGBT drop-in centar u prostorijama NVO Sistem u cilju pružanja podrške i informisanosti LGBTI osoba.

Održan je i konsultantski sastanak sa NVO sektorom na kojem je prezentovan postupak i uslovi licenciranja usluga u oblasti socijalne i dječje zaštite, međutim indikator nije postignut, jer nijedan servis nije licenciran.

U okviru ovog poglavlja, posebno je važno istaći da je finansijska podrška funkcionisanju specifičnih LGBTI usluga važna pa je u skladu sa Zakonom o nevladinim organizacijama Ministarstvo za ljudska i manjinska prava sprovelo javne konkurse za finansiranje projekata i programa u oblasti unapređenja kvaliteta života LGBTI osoba. Kroz konkurs u 2019. godini finansirano je 9 projekata/programa u ukupnom iznosu od 149 284 EUR. Na konkurs je prijavljeno 14 projekata iz oblasti LGBTI prava. U 2020. godini za potrebe zaštite i unapređenja ljudskih prava LGBTI osoba raspodijeljeno je 130 000 EUR za finansiranje 9 projekata/programa nevladinih organizacija. Takođe, u 2021. godini, podržano je 9 projekata/programa nevladinih organizacija u ukupnom iznosu od 174 897.05 EUR. U 2022. godini podržano je ukupno 14 projekata u ukupnom iznosu od 250 000 EUR. U 2023. raspodjeljena su sredstava u iznosu od 150 000 EUR za realizaciju projekata nevladinih organizacija u oblasti zaštite i promovisanja ljudskih i manjinskih prava – zaštita i unapređenje ljudskih prava LGBTI osoba. Realizacijom ovih projekata doprinosi se rješavanju problema u oblasti zaštite ljudskih prava LGBTI osoba, kao i jačanju njihove socijalne inkluzije. Kroz ove projekte je mjerljiv i doprinos NVO-a u sprovođenju mjera iz ove Strategije.

LGBTI turizam

Prethodnom Strategijom nisu ostvareni značajniji rezultati u ovoj oblasti pa je bilo neophodno uložiti dodatni napor da se kreira polazna osnova za razvijanje turističke

za 17 TIRV osoba. U 2021. godini sprovedeno je 583 konsultacije za 33 TIRV osobe, tokom kojih su informisane o svojim pravima, te im je pružena podrška da ostvare svoja prava.

⁴¹ U okviru projekta „Sport za sve“ koji je sproveden 2020 – 2021. godine u partnerstvu sa Asocijacijom Spektra i NVU Inspiracija, a koji je podržan od strane Ministarstva prosvjete, nauke, kulture i sporta.

ponude za LGBTI osobe. Ovo se prije svega odnosi na saradnju između NVO sektora i turističke industrije, kako bi se sprovele konkretnе analize tržišta i planiralo kreiranje turističkog ambijenta koji je prije svega bezbjedan za LGBTI turiste a zatim i sadržajan. U okviru ovog poglavlja Strategija definiše jedan operativni cilj:

- ✓ Unaprijeđena turistička usluga za LGBTI turiste.

Ni tokom realizacije ove Strategije ovaj cilj nije realizovan. Uspostavljeni su prvi koraci, kojima je inicirana i uspostavljena komunikacija između nadležnog ministarstva i LGBTI zajednice. Na početku realizacije ove Strategije planirana je analiza trenutnog stanja turističkog tržišta, stavova, nivoa znanja i iskustva turističkih privrednika u odnosu na LGBTI turizam. Cilj analize je da se identificuje potencijal za razvoj LGBTI turizma i preporuke za dalje razvijanje i ekonomske valorizacije ove oblasti. Procjenjuje se da LGBTI populacija u Evropi iznosi oko 5,9% ukupnog, a tržišna vrijednost LGBTI turizma u samo sedam evropskih zemalja (Njemačka, Velika Britanija, Francuska, Italija, Španija, Poljska i Holandija) je oko 64 milijarde evra i očekuje se da će rasti. 1,4% godišnje u prosjeku. Ova turistička grupa je veoma raznolika, ali jedna stvar koja je zajednička za je da država koja plasira turističku ponudu mora da obezbijedi sigurnost i dobrodošlicu kao i svim drugim gostima.⁴² S tim u vezi, tematska publikacija NVO LGBT Forum Progres je objavljena je „Analiza potencijala za razvoj LGBTIQ turizma u Crnoj Gori: Mišljenja i preporuke.“⁴³ U 2023. godini u saradnji sa Arhimedia timom urađena je analiza. Dokument je predstavljen u decembru 2023 godine i sadrži detaljnu analizu trenutnog stanja u turističkoj privredi Crne Gore, te stavove, nivo znanja i iskustva turističkih privrednika u odnosu na LGBTI turizam i dalji razvoj ove turističke niše, ali i lokalnih i Nacionalne turističke organizacije Crne Gore, kao i svih ostalih aktera koji su uključeni u turističko poslovanje, odnosno turističku privredu. Dokument takođe identificuje potencijale za razvoj LGBTI turizma, proračun optimalnog prometa koji bi bilo moguće ostvariti od ove grane turizma u Crnoj Gori, kao i set konkretnih preporuka za planiranje daljeg razvoja i

⁴² Opširnija analiza LGBTI turizma u Evropi dostupna na: <https://www.cbi.eu/market-information/tourism/lgbtq-tourism/market-potential#:~:text=The%20estimated%20LGBTQ%20population%20of,1.4%25%20per%20year%20on%20average>.

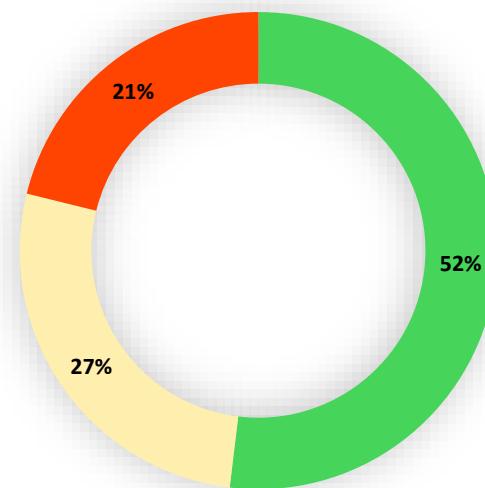
⁴³ Bojana Jokić, Analiza potencijala za razvoj LGBTIQ turizma u Crnoj Gori: Mišljenja i preporuke Analiza je dostupna na: <https://lgbtprogres.me/wp-content/uploads/2019/04/LGBTIQ-TURIZAM-FIN.pdf>

ekonomске valorizacije ove oblasti. Mjera koja predviđa izradu programa u skladu sa rezultatima analize je izostala i može biti realizovana u narednom strateškom dokumentu.

Stepen realizacije mjera iz godišnjih akcionih planova za implementaciju Strategije

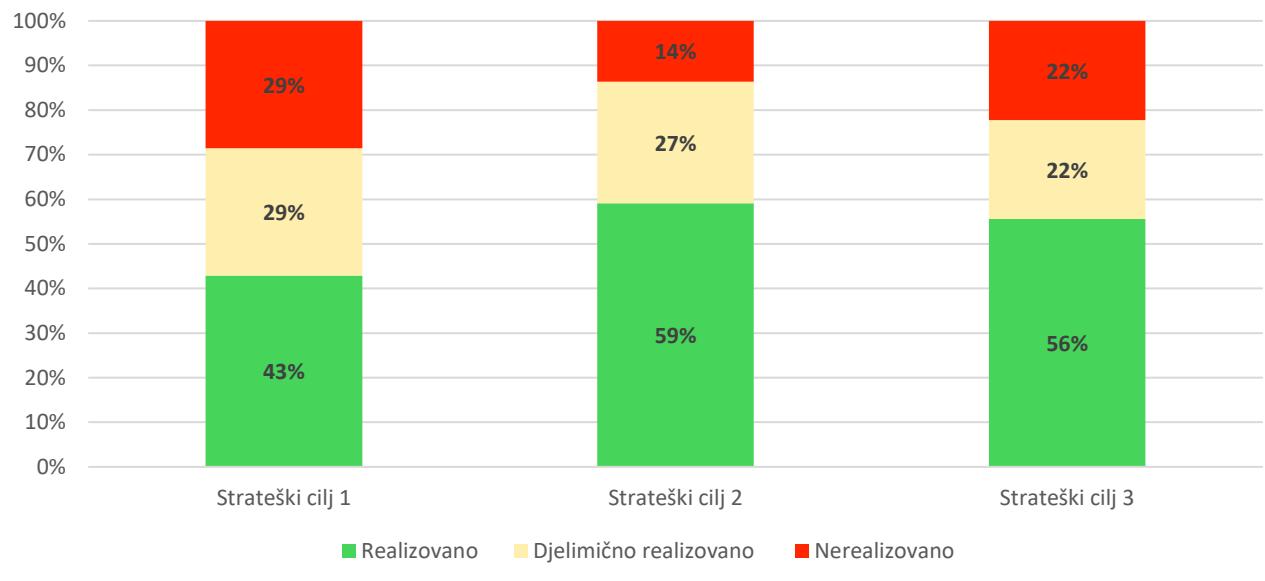
Oblast	Strateški cilj	Operativni cilj	Mjere							
1	1	1.1.	1	2	3	4	5	6	7	8
		1.2.	1	2	3	4	5	6	7	
		1.3.	1	2	3	4	5	6		
		2.1.	1	2	3	4	5	6		
	2	2.2.	1	2						
		2.3.	1	2						
		2.4.	1	2	3					
		2.5.	1	2	3					
3	3	2.6.	1	2	3					
		2.7.	1							
		2.8.	1	2						
		3.1.	1							
		3.2.	1	2						
		3.3.	1	2	3					
		3.4.	1	2	3					

Ukupan % realizacije Strategije

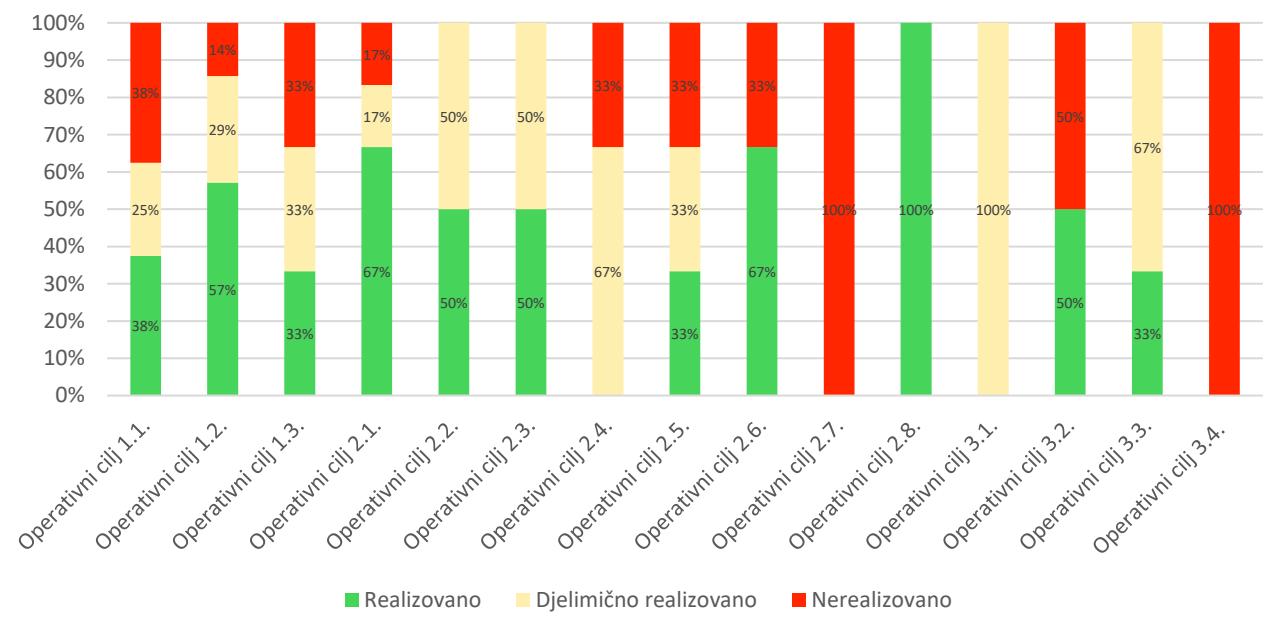

■ Realizovano ■ Djelimično realizovano ■ Nerealizovano

Grafički prikaz učinka za svaki strateški cilj u %

Grafički prikaz učinka za svaki operativni cilj u %

III. Tabela ostvarenosti ciljeva i mjera Strategije 2019-2023

Oblast: DRUŠTVENO PRIHVATANJE LGBTI OSOBA	
Strateški cilj 1:	
<i>Unaprijeđeno društveno prihvatanje LGBTI osoba kroz snažniju podršku građana/ki ostvarivanju njihovih prava, jačanju nediskriminacionog karaktera sistema obrazovanja i eliminaciji diskriminacije u pogledu prava LGBTI osoba na sopstvenu kulturu.</i>	
Operativni cilj 1.1.: Podrška crnogorskim građana i građanki LGBTI osobama u borbi za ostvarivanje njihovih prava povećana za 10%.	
Indikator učinka:	<i>Nivo podrške građana i građanki LGBTI osobama u borbi za ostvarivanje njihovih prava povećan za 10% u odnosu na 2018. godinu.</i>
Mjera 1.1.1.	Promovisati toleranciju i društvenu jednakost LGBTI osoba u sportu.
Aktivnosti	Uraditi informativne materijale kojima se promoviše tolerancija i društvena jednakost LGBTI osoba i distribuirati ih sportskim udruženjima u Crnoj Gori.
Indikator rezultata	Kampanjama obuhvaćeno 50% sportskih udruženja u Crnoj Gori.
Odgovorna institucija	Ministarstvo sporta
Planirani period realizacije	III – IV kvartal
Status realizacije	
Obrazloženje	Zaključno sa Izvještajem o AP 2023, aktivnost nije implementirana/realizovana. Zbog reorganizacije državne uprave, tokom 2022. godine u Direktoratu za sport nije postojalo lice koje je zaduženo za praćenje aktivnosti koje se odnose na Strategiju, te samim tim aktivnosti predviđene ovom mjerom nisu realizovane.
Utrošena sredstva i izvor finansiranja	0 EURA / Budžet Ministarstva sporta
Mjera 1.1.2.	Edukovati sportske radnike za senzibilan rad sa LGBTI osobama.
Aktivnosti	Organizovati radionice za obuku sportskih trenera za senzibilan rad sa LGBTI osobama.
Indikator rezultata	Radionice pohađalo najmanje 30% sportskih radnika angažovanih u sportskim organizacijama.
Odgovorna institucija	Ministarstvo sporta
Planirani period realizacije	II-IV kvartal

Status realizacije	
Obrazloženje	U saradnji sa LGBT Forum Progres, Uprava za sport i mlade organizovala je online obuku za sportske trenere na temu „Senzibilan rad sa LGBT osobama u sportu“, obuci je prisustovalo 28 od 39 sportskih saveza, što je 72% od ukupnog broja sportskih udruženja u Crnoj Gori.
Utrošena sredstva i izvor finansiranja	0 EUR / Budžet Uprave za sport i mlade
Mjera 1.1.3.	Edukovati predstavnike političkih partija o međunarodnim standardima ljudskih prava.
Aktivnosti	Organizovati edukaciju za podizanje nivoa znanja i informisanosti predstavnika/ca političkih partija o međunarodnim standardima ljudskih prava LGBTI osoba
Indikator rezultata	60% predstavnika političkih partija u Skupštini Crne Gore edukovano u oblasti ljudskih prava LGBTI osoba
Odgovorna institucija	Ministarstvo za ljudska i manjinska prava
Planirani period realizacije	I kvartal 2022 – III kvartal 2022
Status realizacije	
Obrazloženje	Tokom nedelje ponosa kroz projekat finansiran od strane MLjMP, NVO Kvir Montenegro je organizovala Prajd kafe, odnosno, neformalno druženje između predstavnika/ca skupštinskih odbora i klubova poslanika, državnih institucija i civilnog društva. Tokom događaja razgovarano je o zakonodavnom okviru u oblasti LGBTIQ prava. Osim toga, organizovana su dodatno još dva sastanka sa potpredsjednicom Skupštine CG Brankom Bošnjak, kao i sa poslanicom Demokratske Crne Gore, Tamarom Vujović. Teme sastanaka bio je nedostatak ili neusuglašenost zakonske regulative, a što je u nadležnosti Skupštine CG.
Utrošena sredstva i izvor finansiranja	500 EUR / Budžet Ministarstva za ljudska i manjinska prava
Mjera 1.1.4.	Prevesti, publikovati i promovisati novo izdanje Džogdžakarta principa.
Aktivnosti	Prevođenje i publikovanje dopunjeno izdanja Džogdžakarta principa o međunarodnim pravnim standardima u oblasti ljudskih prava LGBTI osoba, kako bi se ono učinilo dostupnim javnosti u Crnoj Gori. Predstaviti publikaciju široj javnosti kroz organizaciju panela, i distribuirati je u elektronskom i štampanom formatu.

Indikator rezultata	Publikovani Džogdžakarta principi na crnogorskem jeziku. Održan panel na kome su promovisani Džogdžakarta principi.
Odgovorna institucija	Ministarstvo za ljudska i manjinska prava i Ministarstvo vanjskih poslova
Planirani period realizacije	I – IV kvartal 2022
Status realizacije	
Obrazloženje	Prevedena publikacija treba da bude predstavljena široj javnosti po dobijanju dozvole o korišćenju autorskih prava.
Utrošena sredstva i izvor finansiranja	0 EUR / Budžet Ministarstva za ljudska i manjinska prava
Mjera 1.1.5.	Edukovati starještine Vojske Crne Gore za senzibilan pristup u radu sa LGBTI osobama.
Aktivnosti	Organizovati najmanje dvije radionice za obuku starješina u Vojsci Crne Gore za senzibilan pristup u radu sa LGBTI osobama.
Indikator rezultata	Obučeno 30% starješina u Vojsci Crne Gore
Odgovorna institucija	Ministarstvo za ljudska i manjinska prava
Planirani period realizacije	IV kvartal 2022
Status realizacije	
Obrazloženje	U novembru 2021. godine održan jednodnevni trening za obuku 37 starješina u vojsci na temu senzibilnog pristupa radu sa LGBTI osobama.
Utrošena sredstva i izvor finansiranja	4 100.00 EUR / Projekat koji sprovode Kvir Montenegro, NVO Juventas i Asocijacija Spektra a koji finansira Evropska unija posredstvom Delegacije Evropske unije u Crnoj Gori
Mjera 1.1.6.	Informisati pripadnike Vojske Crne Gore o međunarodnim standardima ljudskih prava LGBTI osoba.
Aktivnosti	Izrada informativnih i edukativnih materijala za podizanje nivoa znanja i informisanosti pripadnika/ca Vojske Crne Gore o međunarodnim standardima ljudskih prava LGBTI osoba i mehanizmima njihove zaštite i distribuirati ih pripadnicima/ama Vojske Crne Gore.
Indikator rezultata	40% aktivnog sastava Vojske Crne Gore informisano o međunarodnim standardima ljudskih prava LGBTI osoba.
Odgovorna institucija	Ministarstvo za ljudska i manjinska prava
Planirani period realizacije	I – IV kvartal 2022

Status realizacije	
Obrazloženje	Aktivnost nije realizovana.
Utrošena sredstva i izvor finansiranja	0 EUR / Budžet Ministarstva za ljudska i manjinska prava
Mjera 1.1.7.	Organizovati fokus grupe sa roditeljima LGBTI osoba u vezi sa obezbeđenjem podrške LGBTI djeci.
Aktivnosti	Organizovati fokus grupe.
Indikator rezultata	Organizovano 10 fokus grupa sa roditeljima LGBTI osoba.
Odgovorna institucija	Ministarstvo rada i socijalnog staranja
Planirani period realizacije	I – IV kvartal 2022.
Status realizacije	
Obrazloženje	Aktivnost nije realizovana zbog izmjene nadležnosti i organizacije državne uprave.
Utrošena sredstva i izvor finansiranja	0 EUR
Mjera 1.1.8.	Uspostaviti nacionalnu fokal point mrežu predstavnika/ca lokalnih samouprava za promociju ljudskih prava LGBTI osoba.
Aktivnosti	Organizovati konsultativne sastanke sa predstvincima lokalne samouprave u vezi sa formiranjem nacionalne fokal point mreže.
Indikator rezultata	Uspostavljena nacionalna fokal point mreža.
Odgovorna institucija	Ministarstvo rada i socijalnog staranja
Planirani period realizacije	III kvartal 2019
Status realizacije	
Obrazloženje	Održani sastanci sa predstvincima lokalnih samouprava, na kojima su okvirno predstavljeni ciljevi i način funkcionisanja fokal point mreže.
Utrošena sredstva i izvor finansiranja	400 EUR / Budžet Ministarstva za ljudska i manjinska prava
Operativni cilj 1.2. Unaprijeđen kvalitet i nediskriminacioni karakter sistema obrazovanja u Crnoj Gori.	
Indikator učinka: Stepen diskriminacije LGBTI osoba u oblasti obrazovanja smanjen za 10% u odnosu na 2018. godinu.	
Mjera 1.2.1.	Edukovati nastavno osoblje u osnovnim i srednjim školama o pravima LGBTI osoba
Aktivnosti	Organizovati radionice za edukaciju nastavnika osnovnih i srednjih škola za razvoj demokratskog obrazovanja i ljudskih

	prava (interkulturno obrazovanje) sa posebnim osvrtom na LGBTI populaciju.
Indikator rezultata	Najmanje 15% nastavnog osoblja je edukovano o pravima LGBTI osoba.
Odgovorna institucija	Ministarstvo prosvjete
Planirani period realizacije	I – IV kvartal 2023.
Status realizacije	
Obrazloženje	U Crnoj Gori je zaposleno oko 7500 lica koje rade kao nastavni kadar. Realizacijom aktivnosti uz podršku međunarodnih partnera i NVO sektora, edukaciju je prošlo oko 6.3% zaposlenih odnosno 472 zaposlena.
Utrošena sredstva i izvor finansiranja	3 000 EUR Budžet Ministarstva Prosvjete Projekat koji finansira MLJMP a sprovodi NVO Sistem / 2 340 EUR Projekat koji finansira MLJMP a sprovodi NVO CGO/ 3 800 EUR
Mjera 1.2.2.	Edukovati stručne saradnike u osnovnim i srednjim školama za pružanje psiho-socijalne podrške u procesu prihvatanja i integracije LGBTI učenika.
Aktivnosti	Organizovati radionice za edukaciju stručnih saradnika osnovnih i srednjih škola za razvoj demokratskog obrazovanja i ljudskih prava sa posebnim osvrtom na LGBTI populaciju.
Indikator rezultata	Obučeno 100% stručnog osoblja za pružanje psiho-socijalne podrške u procesu prihvatanja i integracije LGBTI učenika.
Odgovorna institucija	Ministarstvo prosvjete
Planirani period realizacije	I – IV kvartal 2022
Status realizacije	
Obrazloženje	U školama je zaposleno i angažovano oko 160 saradnika u ovoj oblasti. Do kraja realizacije aktivnosti iz ove mjere edukaciju je prošlo oko 83% saradnika odnosno 133 zaposlena.
Utrošena sredstva i izvor finansiranja	1 250 EUR / Budžet Ministarstva prosvjete 2 650 EUR / NVO Sistem kroz podršku Ministarstva za ljudska i manjinska prava
Mjera 1.2.3.	Sprovesti istraživanje o nasilju među vršnjacima po osnovu seksualne orijentacije, rodnog identiteta i/ili interseksualnih karakteristika u obrazovnim ustanovama.

Aktivnosti	Uraditi istraživanje.
Indikator rezultata	Urađeno istraživanje.
Odgovorna institucija	Ministarstvo prosvjete
Planirani period realizacije	I – IV kvartal 2019
Status realizacije	
Obrazloženje	NVO Asocijacija Spektra, u partnerstvu sa NVO Pedagoški centar i u saradnji sa Ministarstvom prosvjete i Zavodom za školstvo, realizovala je projekt Akcija za TRANSformaciji škola kroz koji je kreirano istraživanje "Da odzvoni nasilju: Smjernice za kreiranje sigurnog školskog prostora za rodne različitosti. Izvještaj o diskriminaciji transrodnih i rodno varijantnih učenika/ca u srednjim školama Crne Gore, dostupan na sajtu .
Utrošena sredstva i izvor finansiranja	4 800 EUR / Asocijacija Spektra
Mjera 1.2.4.	U sistemu praćenja i prevencije pojave nasilja među vršnjacima senzibilisati kadar i razviti sistem za prepoznavanje nasilja koje ima porijeklo u seksualnoj orijentaciji, rodnom identitetu i/ili interseksualnim karakteristikama u svim obrazovnim ustanovama.
Aktivnosti	Razviti sistem za prepoznavanje nasilja.
Indikator rezultata	Razvijen sistem za prepoznavanje i praćenja nasilja koje ima porijeklo u seksualnoj orijentaciji, rodnom identitetu, i/ili interseksualnim karakteristikama.
Odgovorna institucija	Ministarstvo prosvjete
Planirani period realizacije	I – IV kvartal 2019
Status realizacije	
Obrazloženje	U svim školama formirani su timovi za prevenciju bilo kog vida vršnjačkog nasilja. Pri Ministarstvu prosvjete formiran je Tim za praćenje pojave nasilja i vandalizma i otvorena SOS linija direktno u Ministarstvu prosvjete a zadužena je i osoba koja će primati pozive. Takođe, imenovana je i osoba u Zavodu za školstvo koja će se baviti vršnjačkim nasiljem. Obaveza škola je da u informacioni (MEIS) sistem unose informacije o slučajevima nasilja i počinjenim štetama, kao i o preduzetim mjerama. Ove aktivnosti su realizovane u saradnji sa NVO „Udruženje roditelja“.

Utrošena sredstva i izvor finansiranja	0 EUR/ Budžet Ministarstva prosvjete
Mjera 1.2.5.	Uraditi uporednu analizu kvalitativne i kvantitativne zastupljenosti LGBTI tematike u nastavnim i programskim sadržajima u osnovnim i srednjim školama u kontekstu najboljih praksi zemalja EU.
Aktivnosti	Uraditi analizu.
Indikator rezultata	Unaprijeđena analiza kvalitativne i kvantitativne zastupljenosti LGBTI tematike u nastavnim i programskim sadržajima u osnovnim i srednjim školama u kontekstu najboljih praksi zemalja EU.
Odgovorna institucija	Ministarstvo prosvjete
Planirani period realizacije	IV kvartal 2021
Status realizacije	
Obrazloženje	Ova aktivnost je sprovedena od strane NVO CGO koja je finansijski podržana od strane Ministarstva pravde, ljudskih i manjinskih prava i Ministarstva prosvjete.
Utrošena sredstva i izvor finansiranja	19 313.00 eura / cMinistarstvo ljudskih i manjinskih prava
Mjera 1.2.6.	Kontinuirano sprovoditi kampanje za promociju tolerancije i nenasilja među školskom populacijom.
Aktivnosti	<ol style="list-style-type: none"> Inicirati da sve osnovne i srednje škole posvete po jedan školski čas temi tolerancije, nenasilja i poštovanja različitosti povodom obilježavanja Međunarodnog dana ljudskih prava. Organizovati obilazak srednjih škola u centralnoj i sjevernoj regiji u cilju sprovođenja terenskih kampanja za promociju prava LGBTI osoba. Održati omladinsku školu pod nazivom „Seksualnost i mladi“ namijenjenu mladima i kadru koji radi sa mladima. Razviti vodič protiv stigme i diskriminacije namijenjen srednjoškolcima/kama koji sadrži upute o tome na koji način mogu da podrže LGBTI vršnjake, prepoznaju i sprječe vršnjačko nasilje i upoznaju se sa LGBTI terminologijom. Realizacija kampanje za promociju LGBTI pitanja u zajednici.

Indikator rezultata	Kampanjama obuhvaćeno 30% učenika srednjih škola na godišnjem nivou.
Odgovorna institucija	Ministarstvo prosvjete
Planirani period realizacije	2019-2023
Status realizacije	
Obrazloženje	Organizovane su brojne aktivnosti u različitim ustanovama kontinuirano. U realizaciji ove aktivnosti učestvovale su i lokalne samouprave, Zaštitnik ljudskih prava i sloboda i NVO-i. Kampanja na socijalnim mrežama je imala doseg i do 15 200 mladih osoba.
Utrošena sredstva i izvor finansiranja	0 EUR
Mjera 1.2.7.	Edukovati prosvjetne inspektore o normativnom okviru kojim se štite ljudska prava LGBTI osoba.
Aktivnosti	Organizovati edukaciju prosvjetnih inspektora kojom bi se takođe jačali kapaciteti prosvjetnih inspektora za praćenje korišćenja nastavnog materijala koji se tiče LGBTI osoba, kao i za praćenje primjene Zakona o zabrani diskriminacije.
Indikator rezultata	Edukovano 100% prosvjetnih inspektora o normativnom okviru kojim se štite ljudska prava LGBTI osoba.
Odgovorna institucija	Ministarstvo prosvjete (MLJMP, Uprava za inspekcijske poslove, Zaštitnik ljudskih prava i sloboda)
Planirani period realizacije	III – IV kvartal 2023.
Status realizacije	
Obrazloženje	Zbog kašnjenja u usvajanju budžeta, kao i nedovoljnih sredstava Direkciji za antidiskriminacione politike, aktivnost nije realizovana. Aktivnost je prenošena iz godine u godinu i na kraju nije realizovana.
Utrošena sredstva i izvor finansiranja	0 EUR / Budžet Ministarstva za ljudska i manjinska prava
Operativni cilj 1.3. Eliminisana diskriminacija LGBTI osoba u pogledu prava na sopstvenu kulturu i na autentični kulturni izraz.	
Indikator učinka: Stepen diskriminacije LGBTI osoba u pogledu prava na sopstvenu kulturu smanjen na nullu vrijednost u odnosu na 2018. godinu.	
Mjera 1.3.1.	Uputiti preporuke javnom TV servisu sa akcentom na osnaživanje afirmacije vrijednosti tolerancije i društvenog prihvatanja LGBTI osoba.
Aktivnosti	Uraditi i distribuirati preporuke i poslati ih javnom TV servisu.

Indikator rezultata	Izrađene preporuke i dostavljene javnom TV servisu (1 godišnje).
Odgovorna institucija	Ministarstvo kulture
Planirani period realizacije	I kvartal 2022
Status realizacije	
Obrazloženje	Ova mjeru ne može biti realizovana jer je protiv zakona da se Ministarstvo kulture upliće u uređivačku politiku medija.
Utrošena sredstva i izvor finansiranja	0 EUR
Mjera 1.3.2.	Nabaviti 5000 publikacija koje se tematski bave LGBTI osobama i kulturnim identitetima koji afirmišu njihovo društveno prihvatanje i distribuirati ih školama u Crnoj Gori.
Aktivnosti	Nabavka i distribucija publikacija.
Indikator rezultata	Nabavljeni i distribuirano 5000 publikacija.
Odgovorna institucija	Ministarstvo kulture
Planirani period realizacije	III – IV kvartal 2022.
Status realizacije	
Obrazloženje	<p>Materijal u saradnji sa Ministarstvom za ljudska i manjinska prava distribuiran svim srednjim školama u centralnoj regiji Crne Gore.</p> <p>NVO "35mm" je u sklopu projekta koje je finansiralo MLJMP objavilo 9 različitih tekstova o životima LGBTIQ osoba u Crnoj Gori u različitim medijima u Crnoj Gori, kao i na sajtu NVO „35mm“ i društvenim mrežama. Takođe, NVO "35mm" je objavila, promovisala i distribuirala publikaciju „Zaustavimo začarani krug mržnje i nasilja“.</p> <p>Organizovane tematske večeri na temu promocije LGBTI kulture za 50 mladih ljudi u dobi između 15-35 godina kako bi kod njih podsticali promjene društvene percepcije, inkluzivnog i demokratskog pristupa prema ovoj marginalizovanoj zajednici u cilju promocije LGBTI kultura i njihov autentičan izraz.</p> <p>Organizovan multimedijalni umjetničko-aktivistički performans LGBTIQ zajednice prvi je ovakvog tipa, a održan je u tri segmenta: audio-vizuelni pregled istorije različitih tipova parada, dramski performans LGBTIQ aktivistkinja i aktivista i predstavljanje modne revije mladog kvir studenta</p>

	<u>modnog dizajna</u> . Događaj je brojao više od 150 posjetilaca. Događaj je pratio i <u>prenos uživo</u> putem <i>Instagram</i> profila Asocijacije Spektra.
Utrošena sredstva i izvor finansiranja	1 940 EUR / Budžet MLJMP kroz projekat koji realizuje NVO Sistem 3 506,80 EUR / Asocijacija Spektra kroz projekat "Pravo na samoodređenje - korak ka jednakosti" koji je finansiralo Ministarstvo ljudskih i manjinskih prava
Mjera 1.3.3.	Organizovati izložbe umjetničkih radova LGBTI osoba.
Aktivnosti	Organizovati i promovisati izložbe.
Indikator rezultata	Organizovano 5 izložbi (1 godišnje).
Odgovorna institucija	Ministarstvo kulture
Planirani period realizacije	Godišnje
Status realizacije	
Obrazloženje	Zbog pandemije, 2 izložbe je trebalo pomjeriti. Navedena mјera nije realizovana tokom 2022. godine zbog reorganizacije jer je Ministarstvo kulture i medija ponovo osnovano Uredbom o organizaciji i načinu rada državne uprave koja je stupila na snagu 06.05.2023. godine. Ni u 2023. godini aktivnost nije realizovana zbog promjena u državnoj upravi.
Utrošena sredstva i izvor finansiranja	0 EUR / Ministarstvo za ljudska i manjinska prava
Mjera 1.3.4.	Promocija Zbornika radova o Kvir teoriji.
Aktivnosti	Organizovati panel i promociju Zbornika.
Indikator rezultata	Realizovan najmanje 1 panel.
Odgovorna institucija	Ministarstvo kulture
Planirani period realizacije	IV kvartal 2019
Status realizacije	
Obrazloženje	Aktivnost realizovana u saradnji sa NVO Kvir Montenegro. <u>Panel</u> je okupio neka od najznačajnijih imena iz ove oblasti iz regiona i imao dobar prijem kod stručne i laičke javnosti. Na forumu je obezbijeđeno učešće priređivača Dušana Maljkovića, filozofa, queer teoretičara i prevodioca iz Beograda, koji je okupljenima predstavio koncept izdanja. Predstavnik Ministarstva kulture, savjetnik za književnost Marinko Vorgić, je govorio o ideji Ministarstva da kroz ovakvo jedno izdanje pokrene svojevrsnu ediciju koja će poslužiti kao

	<p>teorijska podloga za dalje senzibilisanje aktivista koji se bave ovim temama.</p> <p>NVO Kvir Montenegro je održao četiri panel diskusije "Razgovor o kvir književnosti" u sklopu projekta "Integrисани i sistemski pristup poboljšanju kvaliteta LGBT osoba u Crnoj Gori", a koji sprovodi u partnerstvu sa NVO Juventas. Panel diskusije su održane u Podgorici, Mojkovcu, Kolašinu i Kotoru. Na panelu se diskustovalo o kvir književnosti, a promovisao se i Zbornik radova kratkih kvir priča sa drugog regionalnog konkursa "Dužnost slobode". Takođe, NVO Kvir Montenegro organizovao je panel diskusiju na temu regionalne kvir književnosti u PR Centru u okviru projekta "Doprinos razvijanju kvir umjetničke scene u Crnoj Gori". Na panelu su učestvovali dobitnici prve tri nagrade sa drugog regionalnog konkursa za najbolju kratku kvir priču "Dužnost slobode".</p>
Utrošena sredstva i izvor finansiranja	770 EUR / Budžet Ministarstva kulture i Delegacija EU u Crnoj Gori.
Mjera 1.3.5.	Pisanje, priprema, štampa, kao i prevođenje publikacija kojima se afirmišu ljudska prava LGBTI osoba i promovišu kulturni izrazi koji doprinose afirmaciji principa tolerancije i društvenog prihvatanja LGBTI osoba.
Aktivnosti	Objaviti publikaciju kojom se afirmišu prava LGBTI osoba i promovišu kulturni izrazi.
Indikator rezultata	Izrada i štampa najmanje 1 publikacije na godišnjem nivou.
Odgovorna institucija	Ministarstvo kulture
Planirani period realizacije	Godišnje
Status realizacije	
Obrazloženje	Odštampan je predviđeni tiraž Zbornika radova Kvir Teorije iz mjere 1.3.4. (AP 2019.) Međutim, indikator nije ispunjen u cijelosti.
Utrošena sredstva i izvor finansiranja	3 000 EUR / Budžet Ministarstva kulture
Mjera 1.3.6.	Sufinansiranje programa i projekata NVO-a koji promovišu i afirmišu prava LGBTI osoba kroz konkurs Ministarstva kulture za NVO sektor.

Aktivnosti	Organizovati javni konkurs, izvršiti evaluaciju i dodijeliti finansijska sredstva za realizaciju programa kojima se promovišu prava LGBTI osoba.
Indikator rezultata	Najmanje 5 godišnjih javnih konkursa za sufinansiranje projekata NVO-a (1 godišnje).
Odgovorna institucija	Ministarstvo kulture
Planirani period realizacije	2019-2023
Status realizacije	
Obrazloženje	Aktivnosti nisu realizovane u 2021. i 2022. godini. U 2020. putem javnog konkursa finansirana su 2 projekta NVO koja se odnose na transrodnu zajednicu.
Utrošena sredstva i izvor finansiranja	52 153.67 EUR / Budžet Ministarstva kulture

Oblast: BEZBJEDNOST I ZAŠTITA LJUDSKIH PRAVA LGBTI OSOBA	
Strateški cilj 2:	
<i>Unaprijediti normativni okvir i njegovu primjenu za zaštitu ljudskih prava LGBTI osoba.</i>	
Operativni cilj 2.1.: Podignut nivo obučenosti policijskih službenika za efikasnu i efektivnu primjenu normativnog okvira za zaštitu ljudskih prava LGBTI osoba.	
Indikator učinka: Broj uspješno procesuiranih slučajeva diskriminacije i nasilja nad LGBTI osobama pred policijskim organima povećan za 20% u odnosu na 2018. godinu.	
Mjera 2.1.1.	Edukovati pripadnike policije za senzibilan rad sa LGBTI osobama.
Aktivnosti	Realizovati edukativne radionice za pripadnike policije za senzibilan rad sa LGBTI osobama. Radionice organizovane po regijama.
Indikator rezultata	Podignut obuhvat obučenih pripadnika policije za senzibilan rad sa LGBTI osobama za 15%.
Odgovorna institucija	Uprava policije
Planirani period realizacije	I – IV kvartal 2021.
Status realizacije	
Obrazloženje	Aktivnosti realizovane u saradnji sa NVO i Savjetom Evrope. Ministarstvo unutrašnjih poslova je održalo ukupno 9 obuka za pripadnike policije, na kojima je ukupno edukovano 113 pripadnika policije iz sjevernog regiona za senzibilan rad sa LGBTI osobama.

	<p>Realizacija uz pomoć: NVO LGBTIQ Socijalni Centar i Građanska alijansa u sklopu projekta "Unapređenje kvaliteta života LGBTIQ osoba na lokalnom nivou kroz izgradnju kapaciteta policije, tužilaštva i lokalnih samouprava", koji je finansiralo Ministarstvo za ljudska i manjinska prava, realizovale su obuke sa pripadnicima/ama Uprave policije iz sjevernog regiona (33 službenika/ce UP, i to 12 iz Bijelog Polja, 10 iz Pljevalja, 10 iz Nikšića i 1 iz Šavnika). Edukovano 12 policijskih službenika/ca iz sjeverne regije koji postupaju po prijavama za govor mržnje i zastupnika/ca Uprave policije za pokretanje prekršajnog postupka sa ciljem povećanja korišćenja dostupnih pravnih instituta borbe protiv govora mržnje usmjerenog ka LGBTI zajednici (LGBT Forum Progres) Policijski službenici/ce su obučeni za senzibilan rad sa LGBTI osobama kao i za specifičnosti procesuiranja zločina iz mržnje prema LGBTI osobama.</p>
Utrošena sredstva i izvor finansiranja	<p>900 EUR / Budžet Ministarstva unutrašnjih poslova 2 082 EUR / Budžet Socijalnog centra preko projekta finansiranog od strane Ministarstva za ljudska i manjinska prava 1500 EUR / Donatorska sredstva Savjeta Evrope 5 260 EUR / NVO Forum Progres podržan od Ministarstva za ljudska i manjinska prava 3 070 EUR / NVO Forum Progres projekat podržan od Ministarstva za ljudska i manjinska prava</p>
Mjera 2.1.2.	Edukovati pripadnike policije za procesuiranje zločina iz mržnje prema LGBTI osobama.
Aktivnosti	Realizovati edukativne radionice za pripadnike policije.
Indikator rezultata	Podignut obuhvat obučenih pripadnika policije za procesuiranje zločina iz mržnje prema LGBTI osobama na 10%.
Odgovorna institucija	Uprava policije
Planirani period realizacije	2019 - 2022
Status realizacije	
Obrazloženje	Aktivnosti realizovane kroz projekte NVO-a. Ministarstvo unutrašnjih poslova je održalo ukupno 9 obuka za pripadnike policije, na kojima je ukupno edukovano 113 pripadnika

	<p>policije iz sjevernog regiona za senzibilan rad sa LGBTI osobama.</p> <p>Realizacija uz pomoć: NVO LGBTIQ Socijalni Centar i Građanska alijansa u sklopu projekta “Unapređenje kvaliteta života LGBTIQ osoba na lokalnom nivou kroz izgradnju kapaciteta policije, tužilaštva i lokalnih samouprava”, koji je finansiralo Ministarstvo za ljudska i manjinska prava, realizovale su obuke sa pripadnicima/ama Uprave policije iz sjevernog regiona (33 službenika/ce UP, i to 12 iz Bijelog Polja, 10 iz Pljevalja, 10 iz Nikšića i 1 iz Šavnika). Policijski službenici/ce su obučeni za senzibilan rad sa LGBTI osobama kao i za specifičnosti procesuiranja zločina iz mržnje prema LGBTI osobama. U 2020 NVO CAZAS je realizovao obuku na temu „Unaprjeđenje i promocija ljudskih prava LGBTIQ populacije“ za 23 službenika.</p> <p>U 2023 edukovano još 80 pripadnika/ca policije.</p>
Utrošena sredstva i izvor finansiranja	900 EUR / Budžet Ministarstva unutrašnjih poslova 4 700 EUR / NVO Kvir Montenegro, projekat finansiran od strane EU Delegacije u Crnoj Gori. 3 082 EUR / NVO CAZAS, projekat finansiran od strane Ministarstva za ljudska i manjinska prava 1 500 EUR / Donatorska sredstava Savjeta Evrope
Mjera 2.1.3.	Edukovati pripadnike policije u Grupi za borbu protiv visokotehnološkog kriminala SKP-a u Upravi policije za suzbijanje govora mržnje na internetu.
Aktivnosti	Organizovati edukativne radionice za pripadnike policije u Grupi za borbu protiv visokotehnološkog kriminala.
Indikator rezultata	Edukovani pripadnici policije.
Odgovorna institucija	Uprava policije
Planirani period realizacije	I – IV kvartal 2019.
Status realizacije	
Obrazloženje	Ministarstvo unutrašnjih poslova organizovalo je 2 obuke, kojim je edukovano 28 pripadnika policije u Grupi za Borbu protiv visokotehnološkog SKP-a i Odjeljenja za telekomunikacione i elektronske tehnologije za suzbijanje govora mržnje na internetu.
Utrošena sredstva i izvor finansiranja	1 500 EUR / Budžet Ministarstva unutrašnjih poslova

Mjera 2.1.4.	Kontinuirano realizovati dijalog Uprave policije i LGBTI zajednice o pitanjima bezbjednosti LGBTI osoba.
Aktivnosti	Organizovati sastanke Tima povjerenja.
Indikator rezultata	Održano najmanje 4 sastanka Tima povjerenja na godišnjem nivou.
Odgovorna institucija	Uprava policije
Planirani period realizacije	2019-2023
Status realizacije	
Obrazloženje	Zbog pandemija COVID-19 virusa, kao i reorganizacije državne uprave Tim se nije sastao predviđenom dinamikom, osim u 2019.
Utrošena sredstva i izvor finansiranja	0 EUR / Budžet Uprave policije
Mjera 2.1.5.	Inkorporirati u nastavni plan i program Policijske akademije temu procesuiranja zločina iz mržnje.
Aktivnosti	Inicirati izmjenu nastavnog plana i programa Policijske akademije.
Indikator rezultata	Usvojen inoviran nastavni plan i program sa inkorporiranom temom procesuiranja zločina iz mržnje prema LGBTI osobama.
Odgovorna institucija	Ministarstvo prosvjete
Planirani period realizacije	2023
Status realizacije	
Obrazloženje	Odustalo se od realizacije ove aktivnosti.
Utrošena sredstva i izvor finansiranja	0 EUR
Mjera 2.1.6.	Izraditi smjernice za postupanje policijskih službenika tokom procesuiranja slučajeva zločina iz mržnje prema LGBTI osobama.
Aktivnosti	Izrada i distribucija smjernica za postupanje policijskih službenika tokom procesuiranja slučajeva zločina iz mržnje prema LGBTI osobama.
Indikator rezultata	Urađene smjernice za postupanje policijskih službenika tokom procesuiranja slučajeva zločina iz mržnje prema LGBTI osobama.
Odgovorna institucija	Uprava policije
Planirani period realizacije	I – IV kvartal 2019

Status realizacije	
Obrazloženje	<p>Realizovano u saradnji sa NVO Uprava policije je, za potrebe publikacije NVO 35 mm, u 2019. godini uradila i korisnicima proslijedila preporuke i smjernice LGBT osobama u slučaju fizičkog nasilja zbog prepostavljenog seksualnog identiteta. Takođe, 2017. godine je izrađen Priručnik o postupanju policije u slučaju homo/transfobičnog nasilja, koji je NVO Juventas koristila u svom radu tokom realizacije ovih aktivnosti.</p> <p>Nacrt Priručnika, koji su uradili eksperti a čiji će izdavač biti NVO Juventas, urađen je nakon treninga za trenere za policijske službenike/ce za postupanje u slučajevima zločina iz mržnje prema LGBTI osobama, realizovanog u novembru, u okviru akcije promovisanja različitosti i jednakosti u Crnoj Gori odnosno zajedničkog programa Evropske unije i Savjeta Evrope pod nazivom "Horizontal facility za Zapadni Balkan i Tursku - II faza". Učesnici/ce ToT su dobili Nacrt Priručnika po završenom treningu i njihove sugestije su unijete u tekst, nakon čega je nacrt Priručnika upućen Savjetu Evrope.</p> <p>NVO Institut za socijalnu i obrazovnu politiku, uz finansijsku podršku Ministarstva za ljudska i manjinska prava, izradila je publikaciju „Smernice za rad sa LGBTI osobama za službenike Uprave policije“ u 50 primjeraka i isti distribuirali Centrima Bezbjednosti putem pošte a po 15 primjeraka u sve tri regije.</p>
Utrošena sredstva i izvor finansiranja	3 300 EUR / Budžet Uprave policije
Operativni cilj 2.2.: Podignut nivo obučenosti tužilaca za efikasnu i efektivnu primjenu normativnog okvira za zaštitu ljudskih prava LGBTI osoba.	
Indikator učinka: Broj uspješno procesuiranih slučajeva diskriminacije i nasilja nad LGBTI osobama pred Državnim tužilaštvom povećan za 20% u odnosu na 2018. godinu.	
Mjera 2.2.1.	Edukovati tužioce za senzibilan rad sa LGBTI osobama.
Aktivnosti	Organizovati edukaciju za tužioce za senzibilan rad sa LGBTI osobama.

Indikator rezultata	Podignut obuhvat obučenih tužilaca za senzibilan rad sa LGBTI osobama na 50%.
Odgovorna institucija	Ministarstvo za ljudska i manjinska prava
Planirani period realizacije	2019-2023
Status realizacije	
Obrazloženje	U saradnji sa NVO sektorom i AIRE centrom iz Londona organizovane su obuke u 2019 i 2021 godini. Aktivnost nije realizovana u 2022 i 2023.
Utrošena sredstva i izvor finansiranja	6 164.84 EUR / Donatorska sredstva ambasade Velike Britanije
Mjera 2.2.2.	Edukovati tužioce za prepoznavanje i procesuiranje zločina iz mržnje prema LGBTI osobama sa posebnim fokusom na primjenu člana 42a Krivičnog zakona Crne Gore.
Aktivnosti	Organizovati edukaciju za tužioce u vezi sa prepoznavanjem i procesuiranjem zločina iz mržnje prema LGBTI osobama.
Indikator rezultata	Podignut obuhvat obučenih tužilaca za procesuiranje zločina iz mržnje prema LGBTI osobama na 30%.
Odgovorna institucija	Centar za obuku u sudstvu i državnom tužilaštvu
Planirani period realizacije	2019-2023
Status realizacije	
Obrazloženje	87% ukupnog broja državnih tužilaca je prošlo obuku u periodu realizacije. Aktivnost realizovana u saradnji sa NVO.
Utrošena sredstva i izvor finansiranja	1215 EUR / Budžet Centra za obuku u sudstvu i državnom tužilaštvu 4 493.20 EUR / Budžet Ministarstva za ljudska i manjinska prava 3 710 EUR / EU Delegacija u CG i Ministarstvo javne uprave – Projekat Kvir Montenegro, NVO Juventas i Asocijacija Spektra 2 000 EUR / Budžet Centra za obuku u sudstvu i državnom tužilaštvu 2 500 EUR / Projekat NVO CEDEM
Operativni cilj 2.3.: Podignut nivo obučenosti sudija za efikasnu i efektivnu primjenu normativnog okvira za zaštitu ljudskih prava LGBTI osoba.	
Indikator učinka: Broj uspješno procesuiranih slučajeva diskriminacije i nasilja nad LGBTI osobama pred sudovima povećan za 20% u odnosu na 2018. godinu.	
Mjera 2.3.1.	Edukovati sudije za senzibilan rad sa LGBTI osobama.

Aktivnosti	Organizovati trening za sudije o ljudskim pravima LGBTI osoba i razvijanju senzibilnog pristupa u radu sa njima.
Indikator rezultata	Podignut obuhvat obučenih sudija za senzibilan rad sa LGBTI osobama na 50%.
Odgovorna institucija	Ministarstvo za ljudska i manjinska prava
Planirani period realizacije	2019-2023.
Status realizacije	
Obrazloženje	Aktivnost nije realizovana u 2022. zbog nedostatka ljudskih resursa u Direktoratu za unapređenje i zaštitu ljudskih prava, nastalih uslijed reorganizacije državne uprave. U 2021. aktivnost realizovana u saradnji sa AIRE Centrom i NVO sektorom. U 2023. godini održan niz treninga uz podršku Savjeta Evrope i Evropske unije.
Utrošena sredstva i izvor finansiranja	5 643.74 EUR / Donatorska sredstva ambasade Velike Britanije 3 300 EUR / Budžet Centra za obuku u sudstvu i državnom tužilaštvu
Mjera 2.3.2.	Edukovati sudije za prepoznavanje i procesuiranje zločinja iz mržnje prema LGBTI osobama sa posebnim fokusom na primjenu člana 42a Krivičnog zakona Crne Gore.
Aktivnosti	Organizovati trening za sudije za prepoznavanje i procesuiranje zločina iz mržnje prema LGBTI osobama.
Indikator rezultata	Podignut obuhvat obučenih sudija za procesuiranje zločina iz mržnje prema LGBTI osobama za 30%.
Odgovorna institucija	Centar za obuku u sudstvu i državnom tužilaštvu
Planirani period realizacije	2019-2023.
Status realizacije	
Obrazloženje	Centar za obuku u sudstvu i državnom tužilaštvu, u saradnji sa NVO Juventas i NVO Kvir Montenegro, uz podršku Asocijacije Spektra, organizovao je obuku za sudije i državne tužioce na temu: „Unaprjeđenje znanja nosilaca pravosudne funkcije o međunarodnim standardima ljudskih prava LGBT osoba“. Seminaru je prisustvovalo dvoje sudija i 5 sudijskih savjetnika. Centar za obuku u sudstvu i državnom tužilaštvu organizovao je jednodnevni seminar za sudije i državne tužioce na temu “Član 14 Evropske konvencije o ljudskim

	pravima - zabrana diskriminacije” Seminaru je prisustvovalo devet sudija i osam sudijskih savjetnika.
Utrošena sredstva i izvor finansiranja	1015 EUR / Budžet Centra za obuku u sudstvu i državnom tužilaštvu 4 493.20 EUR / Budžet Ministarstva za ljudska i manjinska prava 3 710 EUR / EU Delegacija u CG i Ministarstvo javne uprave – Projekat Kvir Montenegro, NVO Juventas i Asocijacija Spektra
Operativni cilj 2.4.: Službenici u jedinicama lokalne samouprave su senzibilisani za rad sa LGBTI osobama i sposobljeni za primjenu Zakona o životnom partnerstvu lica istog pola i zakona kojim se reguliše pravno prepoznavanje roda.	
Indikator učinka: Žalbe građana i građanki za procesuiranje njihovih prava u skladu sa Zakonom o životnom partnerstvu lica istoga pola i zakona kojim se reguliše pravno prepoznavanje roda 5<.	
Mjera 2.4.1.	Edukovati matične službe u lokalnim samoupravama o primjeni Zakona o životnom partnerstvu lica istog pola.
Aktivnosti	<ol style="list-style-type: none"> Organizovati jednodnevne edukacije za matičare o primjeni Zakona o životnom partnerstvu lica istog pola. Doprinijeti uspostavljanju sistema za adekvatnu implementaciju Zakona o životnom partnerstvu lica istog pola. Organizovati dvodnevni trening za predstavnike/ce lokalnih samouprava za senzibilisan rad sa LGBTIQ osobama. Monitoring implementacije lokalnih akcionih planova 2019 u 5 opština. Formirati tri tima za kreiranje lokalnih akcionih planova u 3 opštine u Crnoj Gori (2 na sjeveru i 1 na jugu, pored 5 timova koji su već formirani) Treninzi za tri lokalne samouprave koji će kreirati i implementirati lokalne akcione planove za borbu protiv homo/transfobije o ljudskim pravima LGBTI osoba, kreiranju i implementiranju uspješnih akcionih

	<p>planova, monitoring i evaluaciju intervencija predviđenih akcionim planom.</p> <p>7. Kreiranje i usvajanje osam lokalnih akcionih planova za unapređenje kvaliteta života LGBTI osoba za 2020 – 2021.</p>
Indikator rezultata	100 % matičnih službi edukovano u vezi sa primjenom Zakona o životnom partnerstvu lica istog pola.
Odgovorna institucija	Ministarstvo javne uprave
Planirani period realizacije	2019-2023
Status realizacije	
Obrazloženje	Ova mjera je predviđala više aktivnosti od kojih su 1 i 2 djelimično realizovane, aktivnosti 3, 4, 6 i 7 su u potpunosti realizovane a aktivnost 5 nije realizovana.
Utrošena sredstva i izvor finansiranja	<p>6 154.7 EUR / Budžet MLJMP kroz projekat koji realizuje NVO Juventas</p> <p>1 500 EUR / NVO Kvir Montenegro po projektu koji finansira Ministarstvo za ljudska i manjinska prava</p> <p>1 000 EUR / NVO Kvir Montenegro po projektu koji finansira ERA Fund</p> <p>1 111 EUR / NVO Juventas po projektu koji je podržala Delegacije EU u Crnoj Gori</p> <p>Sredstva iz budžeta ovog projekta su udružena sa sredstvima koje je po drugom projektu za ovu aktivnost utrošio NVO Juventas (projekat "Ponos svuda: strateški pristup ljudskim pravima LGBTI osoba u Crnoj Gori" koji sprovodi Kvir Montenegro u partnerstvu sa NVO Juventas i Asocijacijom "Spektra").</p> <p>2 424 EUR / Projekat koji finansira Evropska unija podsredstvom Delegacije EU u Crnoj Gori</p>
Mjera 2.4.2.	Edukovati nadležne službe u jedinicama lokalne samouprave u primjeni normativnog okvira kojim se reguliše pravno prepoznavanje roda.
Aktivnosti	Organizovati neophodne edukacije i treninge.
Indikator rezultata	100% nadležnih službi u jedinicama lokalne samouprave pokriveno sa po najmanje 2 obučena zaposlena za primjenu normativnog okvira kojim se reguliše pravno prepoznavanje roda.
Odgovorna institucija	Ministarstvo za ljudska i manjinska prava

Planirani period realizacije	2023
Status realizacije	
Obrazloženje	Nacrt Zakona o pravnom prepoznavanju roda je u proceduri, te stoga ova mjeru nije mogla biti realizovana.
Utrošena sredstva i izvor finansiranja	0 EUR
Mjera 2.4.3.	Senzibilisati zaposlene u organima lokalne samouprave za senzibilan rad sa LGBTI osobama.
Aktivnosti	Realizovati edukativne radionice za zaposlene u lokalnim samoupravama.
Indikator rezultata	Edukovano 10% službenika u svakoj crnogorskoj opštini.
Odgovorna institucija	Ministarstvo za ljudska i manjinska prava
Planirani period realizacije	2019-2023
Status realizacije	
Obrazloženje	Ukupan broj zaposlenih koji je učestvovao u realizaciji ove mjeru je značajno manji od planiranog.
Utrošena sredstva i izvor finansiranja	4 101 EUR / Budžet Ministarstva za ljudska i manjinska prava 3 000 EUR / Socijalni centar u sklopu projekta finansiranog od strane Ministarstva za ljudska i manjinska prava 190 EUR / KVIC Montenegro u sklopu projekta finansiranog od strane Ministarstva za ljudska i manjinska prava 6 154.7 EUR / Budžet MLJMP kroz projekat koji realizuje NVO Juventas
Operativni cilj 2.5.: Kreirane prepostavke za efikasan monitoring primjene krivičnog i prekršajnog zakonodavstva sa aspekta zaštite LGBTI osoba od diskriminacije i nasilja.	
Indikator učinka: Uspostavljen funkcionalan sistem monitoringa primjene krivičnog i prekršajnog zakonodavstva sa aspekta zaštite LGBTI osoba od diskriminacije i nasilja.	
Mjera 2.5.1.	Uraditi analizu primjene Zakona o zabrani diskriminacije sa aspekta zaštite LGBTI osoba od diskriminacije.
Aktivnosti	<ol style="list-style-type: none"> 1. Sprovesti analizu uticaja govora mržnje na mentalno zdravlje LGBTI osoba i kreiranje preporuka i smjernica za postupanje institucija i civilnog društva. 2. Sprovesti analizu uticaja govora mržnje na sigurnost LGBTI osoba i kreiranje preporuka i smjernica za postupanje institucija i civilnog društva. 3. Uraditi analizu primjene Zakona. 4. Organizovati treninge u pogledu zabrane

	diskriminacije LGBTI osoba i zakonodavnog okvira.
Indikator rezultata	Urađena Analiza primjene zakona o zabrani diskriminacije sa aspekta zaštite LGBTI osoba od diskriminacije.
Odgovorna institucija	Ministarstvo za ljudska i manjinska prava
Planirani period realizacije	2022
Status realizacije	
Obrazloženje	<p>NVO CEMI u okviru projekta koji je finansiralo MLJMP uradila je analizu „Jednakost LGBTIQ osoba pred zakonom“ - Analiza međunarodnih standarda, pravnog i institucionalnog okvira za zaštitu prava LGBTIQ osoba u Crnoj Gori sa pregledom prakse evropskih i nacionalnih sudova i stanja zaštite prava u ovoj oblasti u državama u regionu. Ona predstavlja sveobuhvatni pregled i analizu postojećih izvještaja i publikacija, sudske prakse, zakonodavstva i drugih relevantnih materijala koji se odnose na prava LGBTIQ osoba u Crnoj Gori.</p> <p>Takođe, Institut za socijalnu i obrazovnu politiku je u partnerstvu sa Savjetom za implementaciju omladinske politike a uz finansijsku podršku Ministarstva za ljudska i manjinska prava izvradio analizu normativnog i zakonskog okvira u oblasti zaštite i unapređenja ljudskih prava LGBTI osoba u Crnoj Gori sa posebnim fokusom na period 2018 – 2020 godina koja je publikovana u 150 primjeraka.</p> <p>U okviru „The Horizontal Facility for the Western Balkans and Turkey“ inicijative Savjeta Evrope i Evropske unije⁴⁴ u 2021. godini objavljen je Priručnik pripremljen u okviru projekta Savjeta Evrope „Promocija različitosti i ravnopravnosti u Crnoj Gori“ koji pruža pregled ključnih aspekata zakonskog okvira o zabrani diskriminacije pod nazivom Priručnik za anti-diskrimaciono pravo.</p>
Utrošena sredstva i izvor finansiranja	<p>1 120 EUR / Projekat koji finansira MLJMP a sprovodi LGBTIQ Socijalni centar</p> <p>2 600 EUR / Donatorska sredstva Savjeta Evrope kroz “Horizontal facility” program</p> <p>1 050 EUR / Projekat Centra za monitoring i istraživanje (CeMI) po koji finansira Ministarstvo za ljudska i manjinska prava/</p>

⁴⁴ Ofijijalni website programa: <https://www.coe.int/en/web/podgorica/combatting-hatred-and-intolerance-in-montenegro>

	900 EUR / Budžet MLJMP kroz finansiranje projekta NVO ISOP
Mjera 2.5.2.	Izvršiti ocjenu uticaja obuka za procesuiranje zločina iz mržnje prema LGBTI osobama.
Aktivnosti	Uraditi analizu uticaja.
Indikator rezultata	Urađena analiza uticaja obuka za procesuiranje zločina iz mržnje prema LGBTI osobama.
Odgovorna institucija	Centar za obuku u sudstvu i državnom tužilaštvu
Planirani period realizacije	2019
Status realizacije	
Obrazloženje	Realizovan je sastanak sa predstvincima sudske vlasti na kome je razmatrano pitanje vođenja evidencije. Razvoj novog sudskog informacionog sistema je u toku. Razvoj sistema se trenutno nalazi u fazi analize poslovnih potreba. Analizom je predviđeno da u sistemu posebno budu evidentirani predmeti zločina iz mržnje prema LGBTI osobama. Novi sistem bi trebao da bude razvijen do kraja ove godine, a implementiran u toku iduće godine.
Utrošena sredstva i izvor finansiranja	
Mjera 2.5.3.	Inicirati dijalog sa pravosudnim organima radi uspostavljanja funkcionalnog sistema za prikupljanje raščlanjenih podataka u vezi sa procesuiranim slučajevima zločina iz mržnje prema LGBTI osobama.
Aktivnosti	Realizovati konsultativni sastanak sa predstvincima sudske vlasti radi definisanja neophodnih koraka za uspostavljanje funkcionalnog i raščlanjenih vođenja evidencije o procesuiranim slučajevima zločina iz mržnje prema LGBTI osobama.
Indikator rezultata	Definisane preporuke za uspostavljanje funkcionalnog sistema za prikupljanje raščlanjenih podataka u vezi sa procesuiranim slučajevima zločina iz mržnje prema LGBTI osobama.
Odgovorna institucija	Ministarstvo pravde
Planirani period realizacije	2019-2020.
Status realizacije	

Obrazloženje	Organizovan je jedan sastanak.
Utrošena sredstva i izvor finansiranja	0 EUR
Operativni cilj 2.6.: Podignut nivo informisanosti LGBTI osoba o njihovim pravima garantovanim zakonima i instrumentima njihove zaštite.	
Indikator učinka: Najmanje 1000 LGBTI osoba informisano o njihovim zakonskim pravima i instrumentima njihove zaštite.	
Mjera 2.6.1.	Informisati LGBTI zajednicu o njihovim pravima u vezi sa krivično-pravnom i prekršajno-pravnom zaštitom od nasilja i diskriminacije.
Aktivnosti	<ol style="list-style-type: none"> 1. Održati info sesije u saradnji sa NVO-ima na kojima su LGBTI osobe informisane o njihovim zakonskim pravima. 2. Održati radionice posvećene praktičnim mehanizmima očuvanja i unapređenja mentalnog zdravlja LGBTI osoba. 3. Održati radionice posvećene praktičnim mehanizmima očuvanja i unapređenja sigurnosti LGBTI osoba. 4. Realizovati kampanju za podizanje vidljivosti LGBTI osoba.
Indikator rezultata	Najmanja 1000 LGBTI osoba informisano o njihovim pravima u vezi sa krivično-pravnom i prekršajno-pravnom zaštitom od nasilja i diskriminacije.
Odgovorna institucija	Ministarstvo za ljudska i manjinska prava
Planirani period realizacije	2019 - 2023
Status realizacije	
Obrazloženje	U decembru 2019. godine , Ministarstvo za ljudska i manjinska prava je u saradnji sa Ministarstvom pravde i Asocijacijom "Kvir Montenegro", održalo info sesiju u Drop in centru NVO "Juventas", uz učešće velikog broja LGBTI zajednice, na kojoj su se članovi zajednice informisali o njihovim pravima u oblasti krivično-pravne i prekršajno-pravne zaštite od nasilja i diskriminacije . Zaključci sa ovog skupa su distribuirani PR centru, koji je informisao širi krug LGBTI zajednice ³ U zatvorenoj grupi u kojoj su članovi samo osobe iz LGBT zajednice informisano je 132 osobe o samom događaju, ali i ključnim preporukama i porukama koje se odnose na zakonska prava LGBTI osoba. Nevladine

	<p>organizacije LGBT Forum Progres i LGBTIQ Socijalni Centar su kroz realizovane projekte i aktivnosti u kontinuitetu održavale info-sesije za namijenjene LGBTIQ zajednici. U periodu 2019.godine održane su 20 info sesija kojima je prisustvovalo 144 LGBTIQ osoba . Dodatno, u zatvorenim Facebook grupama zajednice različite informativne objave vidjelo je u prosjeku 150 individualnih korisnika. Dodatno, kroz niz vanprojektnih outreach i informativnih aktivnosti je obuhvaćeno još 50ak LGBTIQ osoba u manjim sredinama koje nemaju Facebook i/ili nisu dolazile u Podgoricu na aktivnosti. NVO Kvir Montenegro realizovao 9 radionica sa LGBTIQ zajednicom u okviru projekta "Ponosno ka jednakosti". Radionicama je prisustvovalo ukupno 60 LGBTI osoba (u prosjeku 20 učesnika po radionici). Radionice su bile organizovane na različite teme, a u okviru kojih su učesnici bili informisani o svojim ljudskim pravima. NVO Kvir Montenegro je organizovao sastanak sa predstavnicima Skupštine Crne Gore, na kojem su prisustvovali pripadnici LGBTIQ zajednice. Na sastanku se diskutovalo o Zakonu o životnom partnerstvu lica istog pola, koji je trebao da bude usvojen krajem 2019. godine. Ovom prilikom su pripadnici LGBTIQ zajednice se informisali o njihovim pravima u odnosu na ovaj Zakon, ali i o zaštite LGBTIQ osoba od govora mržnje. NVO Spektra održala radionicu o sigurnosti na kojoj je prisustvovalo 11 transrodnih i rodno varijantnih osoba. Spektra je kreirala I informativni material o sigurnosti koji ima za cilj da informiše transrodne, rodno varijantne i interpolne osobe o mehanizmima zakonske zaštite u odnosu na bezbjednost. Transrodne i rodno varijantne osobe su redovno informisane o svojim pravima i kroz rad grupe samopodrške i servis individualnih konsultacija podržanih dijelom godine od strane Ministarstva za ljudska i manjinska prava, dok drugim dijelom od stranih donatora. Tokom 2023. Asocijacija Spektra je održala 12 predavanja u okviru prvog ciklusa „Aktivistički Masterclass“ kojim se želi ojačati aktivistički kapaciteti.</p>
Utrošena sredstva i izvor finansiranja	4 938.78 EUR / Projekat NVO Asocijacija Spektra finansiran od strane Ministarstva za ljudska i manjinska prava

	<p>602 EUR / Projekat NVO Asocijacija Spektra finansiran od strane Ministarstva za ljudska i manjinska prava</p> <p>2 120 EUR / Projekat NVO LGBTIQ Socijalni Centar finansiran od strane Ministarstva za ljudska i manjinska prava</p> <p>852.33 EUR / Projekat LGBTI Forum Progres finansiran od strane Ministarstva za ljudska i manjinska prava</p> <p>1 543 EUR/ Projekat NVO CGO finansiran od strane Ministarstva za ljudska i manjinska prava</p> <p>1 560 EUR / Projekat NVO Spektra finansiran od strane Ministarstva rada i socijalnog staranja</p> <p>3 220 EUR / Projekat NVO LGBTIQ Socijalni Centar finansiran od strane Ministarstva za ljudska i manjinska prava</p> <p>770 EUR / Projekat NVO Spektra finansiran od strane Ministarstva rada i socijalnog staranja</p> <p>100 EUR / Projekat NVO LGBTIQ Socijalni Centar finansiran od strane Ministarstva za ljudska i manjinska prava</p> <p>3 100 EUR / Projekat NVO Kvir Montenegro finansiran od strane Ministarstva za ljudska i manjinska prava</p> <p>6 918.50 EUR / Projekat NVO Kvir Montenegro koji finansira Savjet Evrope</p> <p>1 699.37 EUR / Projekat NVO Asocijacija Spektra finansiran od strane Ministarstva rada i socijalnog staranja</p> <p>1 350 EUR / Projekat NVO CAZAS koji finansira Ministarstvo za ljudska i manjinska prava</p> <p>2 904.02 EUR / Projekat NVO Juventas koji finansira Ministarstvo za ljudska i manjinska prava</p> <p>6 010 EUR / NVO Forum Progres kroz projekat koji finansira Ministarstvo za ljudska i manjinska prava</p> <p>1 866.60 EUR / NVO Asocijacija Spektra kroz projekat podržan od strane Ambasade SAD</p> <p>2 500 EUR / NVO Asocijacija Spektra i NVO CGO kroz projekat „Pravno prepoznavanje roda – korak ka inkluzivnim politikama.</p> <p>3000 EUR / NVO Asocijacija Spektra kroz projekat podržan od strane Ministarstva rada i socijalnog staranja.</p>
Mjera 2.6.2.	Informisati LGBTI zajednicu o njihovim pravima iz Zakona o životnom partnerstvu lica istog pola

Aktivnosti	Kreiranje i implementacija kampanja za povećanje nivoa znanja o ličnim i porodičnim pravima u LGBTI zajednici.
Indikator rezultata	Najmanje 1000 LGBTI osoba informisano o njihovim pravima iz Zakona o životnom partnerstvu lica istog pola
Odgovorna institucija	Ministarstvo za ljudska i manjinska prava
Planirani period realizacije	2019 - 2023
Status realizacije	
Obrazloženje	Veza sa mjerom 2.6.1.
Utrošena sredstva i izvor finansiranja	4 000 EUR / Projekat koji sprovode NVO Kvir Montenegro, NVO Juventas i Asocijacija Spektra koji finansira EU posredstvom Delegacije EU u CG
Mjera 2.6.3.	Informisati LGBTI zajednicu o njihovim pravima iz zakona kojim će se regulisati pravno prepoznavanje roda.
Aktivnosti	Kreiranje i implementacija kampanja za povećanje nivoa znanja o pravima vezanim za pravno prepoznavanje roda
Indikator rezultata	Najmanje 1000 LGBTI osoba informisano o njihovim pravima iz Zakona o pravnom prepoznavanju roda.
Odgovorna institucija	Ministarstvo za ljudska i manjinska prava
Planirani period realizacije	2023
Status realizacije	
Obrazloženje	Još uvijek ne postoji zakonski okvir.
Utrošena sredstva i izvor finansiranja	0 EUR
Operativni cilj 2.7.: Uspostavljen normativni okvir kojim se reguliše pravno prepoznavanje roda u Crnoj Gori u skladu sa međunarodnim standardima.	
Indikator učinka: Zakon kojim se reguliše pravno prepoznavanje roda je usvojen u Skupštini Crne Gore	
Mjera 2.7.1.	Kreirati normativni okvir kojim se reguliše pravno prepoznavanje roda u skladu sa standardima EU.
Aktivnosti	Izraditi Nacrt Zakona o pravnom prepoznavanju roda na osnovu samoodređenja.
Indikator rezultata	Usvojen Zakon o pravnom prepoznavanju roda u skladu sa standardima EU.
Odgovorna institucija	Ministarstvo za ljudska i manjinska prava
Planirani period realizacije	2023
Status realizacije	
Obrazloženje	Formirana radna grupa. Nacrt teksta Zakona je u pripremi.

Utrošena sredstva i izvor finansiranja	5 000 EUR / Budžet Ministarstva za ljudska i manjinska prava
Operativni cilj 2.8.: Unaprijeđena primjena Zakona o međunarodnoj i privremenoj zaštiti stranaca kroz osnaživanje kapaciteta zaposlenih u službama koje vode postupak po zahtjevu za međunarodnu zaštitu, obavaljaju poslove prihvata i smještaja stranaca koji traže međunarodnu zaštitu, azilanata, stranaca sa odobrenom supsidijarnom zaštitom i integracijom lica sa odobrenom međunarodnom zaštitom za rad sa LGBTI osobama.	
Indikator učinka: Manje od 5 prigovora LGBTI osoba na postupanje zaposlenih u službama koje vode postupak po zahtjevu za međunarodnu zaštitu, obavaljaju poslove prihvata i smještaja stranaca koji traže međunarodnu zaštitu, azilanata, stranaca sa odobrenom supsidijarnom zaštitom i integracijom lica sa odobrenom međunarodnom zaštitom za rad sa LGBTI osobama.	
Mjera 2.8.1.	Edukovati zaposlene u službama koje vode postupak po zahtjevu za međunarodnu zaštitu, obavaljaju poslove prihvata i smještaja stranaca koji traže međunarodnu zaštitu, azilanata, stranaca sa odobrenom supsidijarnom zaštitom i integracijom lica sa odobrenom međunarodnom zaštitom na temu „Progon po osnovu seksualne orientacije i rodnog identiteta i senzibilan rad sa ovom populacijom.“
Aktivnosti	Organizovati edukaciju za zaposlene u službama koje vode postupke po zahtjevu za međunarodnu zaštitu.
Indikator rezultata	Manje od 5 prigovora LGBTI osoba na postupanje zaposlenih u službama koje vode postupak po zahtjevu za međunarodnu zaštitu, obavljuju poslove prihvata i smještaja stranaca koji traže međunarodnu zaštitu, azilanata, stranaca sa odobrenom supsidijarnom zaštitom i integracijom lica sa odobrenom međunarodnom zaštitom za rad sa LGBTI osobama.
Odgovorna institucija	Ministarstvo unutrašnjih poslova
Planirani period realizacije	2019
Status realizacije	
Obrazloženje	20 službenika (100%) Direkcije za azil, Direkcije za strance, Direkcije za prihvat stranaca koji traže međunarodnu zaštitu i Direkcije za integraciju stranaca koji su dobili međunarodnu zaštitu, edukovano na temu “Progon po osnovu seksualne orientacije i rodnog identiteta i senzibilan rad sa ovom

	populacijom"
Utrošena sredstva i izvor finansiranja	150 EUR / Budžet Ministarstva unutrašnjih poslova 160 EUR / NVO Juventas
Mjera 2.8.2.	Izraditi informativne materijale za LGBTI lica sa odobrenom međunarodnom zaštitom u Crnoj Gori.
Aktivnosti	Izraditi višejezične informativne materijale za LGBTI lica sa odobrenom međunarodnom zaštitom u Crnoj Gori.
Indikator rezultata	Izrađeni višejezični informativni materijali za LGBTI lica sa odobrenom međunarodnom zaštitom u Crnoj Gori, od čega je dio štampan na Brajevom pismu.
Odgovorna institucija	Ministarstvo unutrašnjih poslova
Planirani period realizacije	II kvartal 2021
Status realizacije	
Obrazloženje	Materijali izrađeni.
Utrošena sredstva i izvor finansiranja	3 000 EUR / Donatorska sredstva UNHCR-a 300 EUR / Budžet Ministarstva unutrašnjih poslova

OBLAST 3: PRISTUP RADU, USLUGAMA I SERVISIMA PODRŠKE	
Strateški cilj 3:	
	<i>Unaprijediti pristup radu, uslugama, i servisima podrške za LGBTI osobe.</i>
Operativni cilj 3.1:	<i>Unaprijeđen pristup radu i efektivna zaštita prava LGBTI osoba u sferi radnih odnosa</i>
Indikator uspjeha:	<i>Smanjen stepen diskriminacije LGBTI osoba u zapošljavanju za 10% u odnosu na 2018. godinu.</i>
Mjera 3.1.1.	Informisati poslodavce i sindikate u pogledu antidiskriminacione zaštite LGBTI osoba u sferi zapošljavanja i radnih odnosa.
Aktivnosti	<ol style="list-style-type: none"> Realizovati tematske sjednice Socijalnog savjeta sa fokusom na antidiskriminacionu zaštitu LGBTI osoba u sferi zapošljavanja i radnih odnosa. Sprovesti kvantitativno i kvalitativno istraživanje o položaju LGBTI osoba na tržištu rada. Potpisati javnu deklaraciju podrške LGBTI osobama od strane predstavnika javnog i privatnog sektora. Izraditi i predstaviti široj javnosti vodič o pravima i inkluziji LGBTI osoba na tržištu rada.

Indikator rezultata	Održano 5 tematskih sjednica Socijalnog savjeta (1 sjednica na godišnjem nivou) sa fokusom na antidiskriminacionu zaštitu LGBTI osoba u sferi zapošljavanja i radnih odnosa.
Odgovorna institucija	Ministarstvo rada i socijalnog staranja – Socijalni savjet
Planirani period realizacije	I – IV kvartal 2022.
Status realizacije	
Obrazloženje	1 aktivnost je djelimično ispunjena, ostale su ispunjene.
Utrošena sredstva i izvor finansiranja	7 953.21 EUR / Projekat NVO CEMI koji finansira Ministarstvo za ljudska i manjinska prava 1 004.3 EUR / Projekat NVO CEMI koji finansira Ministarstvo za ljudska i manjinska prava 2 574.64 EUR / Projekat NVO CEMI koji finansira Ministarstvo za ljudska i manjinska prava
Operativni cilj 3.2.: Unaprijediti pristup uslugama zdravstvene zaštite za LGBTI osobe.	
Indikator uspjeha: Smanjen stepen diskriminacije LGBTI osoba u pristupu zdravstvenoj zaštiti za 10% u odnosu na 2018. godinu.	
Mjera 3.2.1.	Edukovati medicinske radnike za senzibilan pristup radu sa LGBTI osobama.
Aktivnosti	<ol style="list-style-type: none"> Inicirati saradnju sa NVO sektorom u cilju realizacije edukativnih radionica za 100 medicinskih radnika/ca za senzibilan pristup u radu sa LGBTI osobama iz sjevernog i centralnog regiona Crne Gore. Kreirati upitnik i sprovesti kvantitativno istraživanje o mentalnom zdravlju i mehanizmima očuvanja mentalnog zdravlja među 200 LGBTQ žena u Crnoj Gori. Sprovesti kvalitativno istraživanje putem fokus grupa među 30 LGBTQ žena iz cijele Crne Gore. Organizovati dvodnevnu obuku 20 profesionalaca/ki i pružaoca usluga u domenu mentalnog zdravlja o potrebama i pravcu unaprjeđenja kvaliteta zdravstvenih usluga u ovoj oblasti. Organizovati dvodnevnu obuku među studentima/kinjama psihologije i primjenjene psihologije o potrebama i pravcu unaprjeđenja kvaliteta zdravstvenih usluga u oblasti mentalnog zdravlja uključujućih za sve osobe bez obzira na njihovu seksualnu orientaciju i rodni identitet
Indikator rezultata	Obuhvat medicinskog osoblja obučenog za senzibilan rada sa LGBTI osobama podignut za 10%

Odgovorna institucija	Ministarstvo zdravlja
Planirani period realizacije	2020 - 2023
Status realizacije	
Obrazloženje	<p>Ova mjera je podrazumijevala više aktivnosti koje su djelimično realizovane. Pri Institutu za javno zdravlje održane četiri radionice u saradnji sa NVO sektorom, koje su obuhvatile 112 učesnika. NVO Kvir Montenegro i NVO Juventas, uz podršku Asocijacije Spektra, su organizovali trening za psihijatre i psihologe na temu "Rad sa LGBT osobama u centrima za mentalno zdravlje". Obuci je prisustvovalo 9 psihologa i psihijatara koji su zaposleni u centrima za mentalno zdravlje Predavanja su održali predstavnici Instituta za javno. Međutim, usled pandemije COVID-19 virusa nije bilo moguće organizovati dalju edukaciju. Radionice je pohađalo oko 3% zdravstvenih radnika.</p> <p>Kroz saradnju sa NVO sektorom djelimično su realizovane i ostale aktivnosti kroz sprovođenje projekata podržavnih od strane Ministarstva za ljudska i manjinska prava.</p>
Utrošena sredstva i izvor finansiranja	<p>1 000 EUR / Budžet Javnih zdravstvenih ustanova 3 000 EUR / NVO Juventas Projekat koji finansira Delegacije EU u Crnoj Gori 9 300 EUR / Projekat "Doprinos unapređenju kvaliteta i dostupnosti servisa podrške mentalnom zdravlju LGBTI osoba u Crnoj Gori" podržan od Ministarstva ljudskih i manjinskih prava</p>
Mjera 3.2.2.	Uraditi smjernice za postupanje medicinskog osoblja sa transrodnim i interseksualnim osobama i distribuirati ih svim zdravstvenim centrima.
Aktivnosti	Uraditi reviziju smjernica za postupanje medicinskog osoblja sa transrodnim i interseksualnim osobama i reviziju priručnika za postupanje medicinskog osoblja sa transrodnim i interseksualnim osoba i distribuirati ih svim zdravstvenim centrima.
Indikator rezultata	Pripremljen Priručnik sa smjernicama za zdravstvene radnike.
Odgovorna institucija	Ministarstvo zdravlja
Planirani period realizacije	2021

Status realizacije	
Obrazloženje	NVO Spektra kreirala brošuru „Rod, pol i zdravlje: Smjernice za zdravstvene radnike/ce za afirmativno postupanje sa transrodnim, rodno varijantnim i interpolnim osobama“
Utrošena sredstva i izvor finansiranja	300 EUR / Projekat NVO Spektra podržan od strane Ministarstva za ljudska i manjinska prava
Operativni cilj 3.3.: Unaprijeđen pristup uslugama socijalne zaštite i servisima podrške za LGBTI osobe.	
Indikator uspjeha: Smanjen stepen diskriminacije LGBTI osoba u pristupu javnim uslugama za 5% u odnosu na 2018. godinu.	
Mjera 3.3.1.	Edukovati stručne radnike u centrima za socijalni rad za senzibilan pristup u radu sa LGBTI osobama.
Aktivnosti	Realizovati edukativne radionice za stručne radnike.
Indikator rezultata	Obuhvat stručnih radnika u centrima za socijalni rad obučenih za senzibilan rad sa LGBTI osobama podignut na 30% u odnosu na 2018.g.
Odgovorna institucija	Zavod za socijalnu i dječiju zaštitu
Planirani period realizacije	2019
Status realizacije	
Obrazloženje	Edukovano 82% stručnih radnika u centrima za socijalni rad za senzibilan pristup u radu sa LGBTI osobama
Utrošena sredstva i izvor finansiranja	3 000 EUR / Budžet Zavoda za socijalnu i dječiju zaštitu 10 969.59 EUR / Budžet NVO Juventas
Mjera 3.3.2.	Konsultantska podrška postupku licenciranju specifičnih LGBTI servisa
Aktivnosti	Održati konsultativni sastanak na kome će se nevladinim organizacijama prezentovati postupak i uslovi licenciranja usluga u oblasti socijalne i dječje zaštite.
Indikator rezultata	LGBTI servisi su licencirani
Odgovorna institucija	Ministarstvo rada i socijalnog staranja
Planirani period realizacije	2020
Status realizacije	
Obrazloženje	Aktivnost je realizovana ali indikator nije postignut, nijedna NVO nije licencirala servise.
Utrošena sredstva i izvor finansiranja	0 EUR

Mjera 3.3.3.	Podržati funkcionisanje specifičnih LGBTI usluga kroz Javne konkurse za finansiranje projekata/programa nevladinih organizacija.
Aktivnosti	<ol style="list-style-type: none"> Objaviti Javne konkurse za finansiranje projekata/programa nevladinih organizacija. Oformiti i opremiti mini LGBTQ drop in centar u cilju pružanja podrške i informisanosti LGBTI osoba. Oformiti savjetovalište za LGBTQ žene sa iskustvom nasilja u Podgorici koje podrazumijeva psihijatrijsko, socijalno i advokatsko savjetovalište.
Indikator rezultata	Realizovano najmanje 5 godišnjih Javnih konkursa za finansiranje projekata/programa NVO-a (1 godišnje).
Odgovorna institucija	Ministarstvo za ljudska i manjinska prava
Planirani period realizacije	2019-2023
Status realizacije	
Obrazloženje	Mini LGBTQ drop in centar je oformljen i u njemu se pruža potrebna podrška i informisanje pripadnika/ca LGBTI populacije.
Utrošena sredstva i izvor finansiranja	<p>(Aktivnost 1) Ministarstvo za ljudska i manjinska prava je opredijelilo:</p> <p>2019: 149 284 EUR 2020: 130 000 EUR 2021: 174 897 EUR 2022: 250 000 EUR 2023: 150 000 EUR</p> <p>(Aktivnost 2) 4 827 EUR / Projekat NVO Sistem finansiran od strane Ministarstva za ljudska i manjinska prava</p> <p>(Aktivnost 3) 11 740 / Projekat NVO Forum Progres koji finansira Ministarstvo rada i socijalnog staranja</p>
Operativni cilj 3.4.: Unaprijeđen turistička usluga za LGBTI turiste.	
Indikator uspjeha: Smanjen stepen diskriminacije LGBTI osoba u pristupu javnim uslugama za 5% u odnosu na 2018. godinu.	
Mjera 3.4.1.	Uraditi analizu tržišta i procjenu potreba u kontekstu LGBTI turističkog tržišta
Aktivnosti	Uraditi analizu tržišta i procjenu potreba u kontekstu LGBTI turističkog tržišta.
Indikator rezultata	Urađena analiza tržišta i procjena potreba u kontekstu LGBTI turističkog tržišta.

Odgovorna institucija	Ministarstvo ekonomskog razvoja i turizma, Privredna komora Crne Gore, lokalne turističke organizacije
Planirani period realizacije	2019-2023
Status realizacije	
Obrazloženje	Polazno istraživanje urađeno kroz projektne aktivnosti LGBT Forum Progres. Analiza tržišta završena u 2023.
Utrošena sredstva i izvor finansiranja	5 000 EUR / Budžet Ministarstva ekonomskog razvoja i turizma
Mjera 3.4.2.	Uraditi program razvoja turističke ponude za LGBTI turiste.
Aktivnosti	Na bazi analize tržišta i procjene potreba u kontekstu LGBTI turističkog tržišta, MORT će uraditi Program razvoja turističke ponude za LGBTI turiste u Crnoj Gori. Programom će se definisati prioritetni izazovi i aktivnosti kojima će se ti izazovi prevazići u cilju kreiranja adekvatne turističke ponude za LGBTI turiste.
Indikator rezultata	Urađen program razvoja turističke ponude za LGBTI turiste.
Odgovorna institucija	Ministarstvo održivog razvoja i turizma
Planirani period realizacije	2022.
Status realizacije	
Obrazloženje	Aktivnost nije realizovana.
Utrošena sredstva i izvor finansiranja	0 EUR
Mjera 3.4.3.	Mapirati turističke gej frendli lokacije i sadržaje.
Aktivnosti	Izrada web site-a na crnogorskom i engleskom jeziku sa mapom svih LGBTIQ frendli mesta.
Indikator rezultata	Turistički gej frendli lokacije i saržaji su mapirani.
Odgovorna institucija	Ministarstvo održivog razvoja i turizma
Planirani period realizacije	I-II kvartal 2022
Status realizacije	
Obrazloženje	Web sajt za Podgoricu kreiran na crnogorskom i engleskom jeziku, ali zbog malog odziva lokalnih ugostiteljskih objekata podaci nijesu unošeni jer nije data suglasnost.
Utrošena sredstva i izvor finansiranja	1 750 EUR / NVO Kvir Montenegro po projektu koji finansira Glavni grad Podgorica

IV. Nalazi evaluacije sprovođenja Strategije

U okviru „HF III - Combating hatred and intolerance in Montenegro“ projekta Savjeta Evrope izrađena je evaluacija sprovođenja Strategije.⁴⁵ Ekspertkinja Savjeta Evrope Marina Vuković. Evaluacija Strategije je urađena tokom trajanja primjene Akcionog Plana za 2023. godinu.

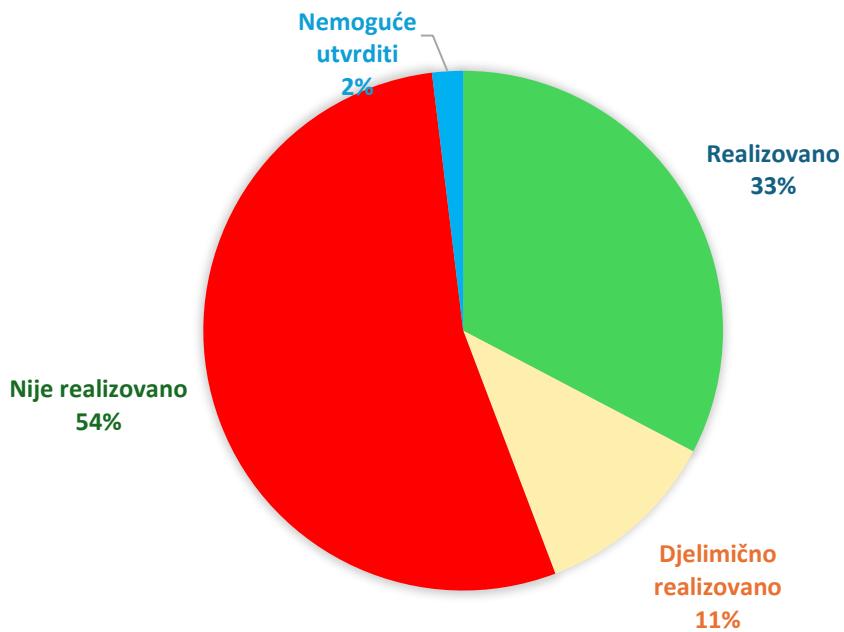
Izvještaj odmah na početku ukazuje na društveno-politički kontekst u kojem se odvijala implementacija Strategije, pogotovo u odnosu na česte izmjene rukovodećih kadrova koji vodi ka neizbjegnom gubitku institucionalne memorije. Pored toga, izvještaj napominje da se čini da je Strategija sama po sebi vrlo ambiciozno i široko postavljena jer je pokrivala tematiku od obrazovanja do LGBTI turizma.

Cilj evaluacije je bio da utvrdi da li su operativni ciljevi dostignuti u odnosu na definisane indikatore učinka. Međutim, kako Izvještaj naglašava, definisani indikatori su bili ograničavajućeg karaktera, jer se jedan dio indikatora oslanja na percepciju diskriminacije LGBTI osoba u oblasti obrazovanja, zapošljavanja, kulture, zdravstva i pristupa javnim uslugama opšte populacije, što neizbjegno utiče na objektivnost procjena. S druge strane, određenom broju indikatora nedostaju jasno definisane početne vrijednosti ili jasni pokazatelji njihovog nepostojanja. Evaluacija nalazi da nijedan od postavljenih indikatora nema definisan izvor podataka na osnovu kojeg je moguće pratiti njihovo kretanje, pa je bilo nemoguće utvrditi ispunjenost pojedinih indikatora jer nije bilo jedinstvenih i metodološki uporedivih podataka.

Naime, sprovedene mjere treba da rezultiraju postizanjem operativnih ciljeva, a ostvareni operativni ciljevi samo doprinose ostvarivanju strateških ciljeva uz druge intervencije u oblasti zaštite LGBTI prava. S tim u vezi, postizanje operativnog cilja se može utvrditi samo na osnovu toga da li su definisane mjere vezane za taj operativni cilj realizovane. Ovom metodologijom evaluacije, Izvještaj dolazi do zaključka da je od petnaest definisanih ciljeva samo jedan u potpunosti ostvaren dok su četiri ostvarena djelimično. Iz ovog razloga glavni nalaz evaluacije upozorava da Strategija nije ispunila svoju svrhu,

⁴⁵ Evaluacija se nalazi u Aneksu ovog Izvještaja. U ovom dijelu se nalazi sumarni prikaz sa izdvojenim preporukama.

a to se prije svega odnosi na prvi i treći strateški cilj, odnosno oblasti koje se tiču društvene prihvaćenosti LGBTI osoba i njihovom pristupu tržištu rada, uslugama i servisima podrške. Tome je doprinijela činjenica da više od 50% planiranih mjera nije realizovano. Ukupno 17 mjera je realizovano u potpunosti, 6 je realizovano djelimično i za jednu mjeru to nije bilo moguće utvrditi zbog nedostatka evidencije.

Evaluacija ukazuje i na to da u oblastima sporta i LGBTI turizma nijedna od planiranih mjera iz perspektive definisanih indikatora učinka nije implementirana.

Dodatno, Izvještaj dalje upozorava na disbalans u sprovođenju mjera, odnosno da je 60% realizovanih ili djelimično realizovanih mjera sprovedeno od strane NVO ili u saradnji državnih institucija sa NVO. Od preostalih 40%, 9% mjera je sprovedeno uz finansijsku podršku međunarodnih organizacija a preostalih 31% su sprovele državne institucije u skladu sa svojim zakonskim nadležnostima. Realizacija mjera iz Strategije je takođe potpomognuta finansijskim sredstvima iz budžeta NVOa. Iz ovih razloga Izvještaj ukazuje da je potrebno raditi na jačanju administrativnih kapaciteta, što je jedna od ključnih preporuka.

Od važnijih preporuka izdvaja se prije svega ona koja ukazuje da analiza statusa mjera treba da počiva na inputima LGBTQ zajednice, dakle, u analitičkog fazi, potrebno je prvo prikupiti njihovo mišljenje o ključnim problemima na koje Strategija treba da se fokusira. U procesu prikupljanja informacija ali i obrade statističkih podataka trebalo bi uključiti i Zavod za statistiku Crne Gore (Monstat). Evaluacija dalje predlaže i izmjenu metodološkog pristupa gdje bi osim identifikacije ključnog problema identificovali i uzroci i posljedice i na taj način se sagledati veze među njima na koje treba uticati mjerama iz Strategije. Na taj način bi bilo moguće grafički pratiti analizu ključnih problema, razloge zbog kojih se problemi javljaju i koje su posljedice nerješavanja tih problema.

Evaluacija naglašava da je važno pratiti instrukcije koje su dostupne u dokumentu „Metodologija razvijanja politika, izrada i praćenja sprovođenja strateških dokumenata kako bi se prilikom izrade strateških dokumenata jasnije definisali prioritetni ciljevi na kojima treba raditi i koliko je realno da se u zadatim rokovima problem može riješiti, što takođe uključuje finansijski aspekt Strategija. Grafikon i tabela na stranici 6. pomenutog dokumenta pruža dobru osnovu za to.

Kako je na samom početku Evaluacija uočila problem preciznog definisanja početne vrijednosti koja se odnosi na pokazatelje učinka, preporuka je da se razmotri nužnost uvrštavanja mjera čiju realizaciju je nemoguće ispratiti iz ovog razloga. Preporuka se takođe odnosi na bolju koncepciju akcionih planova i utvrđenih aktivnosti koje treba da vode do ostvarenja mjera. Strategija mora posebno da vodi računa da LGBTQ zajednica nije homogena i da iz tog razloga treba definisati aktivnosti koje pružaju veću inkluzivnost. Od mjera, koje treba nastaviti u daljem periodu, Evaluacija posebno izdvaja one koje se odnose na borbu protiv homofobije i transfobije i predlaže da se aktivnosti organizuju za one grupe u kojima je nivo homofobije i transfobije najveći. Takođe, predlaže da obuke vezane za jačanje kapaciteta nastavnog i medicinskog osoblja treba da budu akreditovane. Treba analizirati efekte uspostavljenog sistema za borbu protiv vršnjačkog nasilja u osnovnim i srednjim školama, što bi obuhvatilo i LGBTQ učenike. Takođe, treba nastaviti sa aktivnostima koje se tiču jačanja kapaciteta u Centrima za socijalnu zaštitu. Isto važi i za obuke sa policijom, tužilaštvom i sudstvom a posebno u kontekstu

prepoznavanja otežavajućih okolnosti slučajeva. Evaluacija primjećuje da je teško identifikovati efekte sprovedenih edukacija i predlaže uvođenje upitnika za polaznike neposredno prije obuke, odmah nakon i šest mjeseci potom.

Treba nastaviti rad na podsticaju razvoja izdavačke djelatnosti u oblasti Kvir kulture i LGBTQ prava. Nastaviti rad i dijalog sa pravosudnim organima u definisanju konkretnе preporuke za uspostavljanje sistema za prikupljanje raščlanjenih podataka o procesuiranim slučajevima zločina iz mržnje. Treba nastaviti rad u rješavanju pitanja nestašice hormonske terapije za transrodne osobe.

Godišnji izvještaji o sprovođenju Strategije prvenstveno treba da budu fokusirani na praćenje i pružanje dokaza kada je u pitanju ispunjavanje indikatora učinka. Štaviše, potrebno je navesti reference na izvore podataka/verifikacije kako bi se moglo provjeriti da li su ovi pokazatelji ispunjeni.

U dijelu finansiranja i budžetiranja, Evaluacija naglašava potrebu za posebnom sekcijom koja će detaljnije objasniti planiranje budžeta, finansiranje kao i sprovođenje finansiranja, pri čemu pojedinačne aktivnosti treba da sadrže iznos sredstava potrebnih za njeno sprovođenje. Preciznu evidenciju planiranih i utrošenih sredstava i procenta doprinosa od različiti izvora finansiranja u ukupnom finansiranju, za svaku godinu implementacije Strategiju, treba zadržati.

V. Osvrt na planirana i utrošena sredstva

Za realizaciju svih mjera i aktivnosti planiranih Strategijom procjenjeno je da je neophodno obezbijediti iznos od 250 000 EUR iz Budžeta Crne Gore. Uvidom u Izvještaje o realizaciji akcionih planova, realizovane su aktivnosti koje su takođe podržane donatorskim sredstvima kao i kroz saradnju sa NVO sektorom. Dio aktivnosti koje su sprovedene u partnerstvu sa NVO sektorom je podržan kroz budžetska sredstva Vlade Crne Gore, odnosno kroz realizaciju projekata koji su direktno doprinisili implementaciji mjera predviđenih Strategijom. Dio aktivnosti su sprovedene uz finansijsku podršku eksternih partnera, u saradnji sa NVO sektorom, kao što su Ambasada Velike Britanije, Savjet Evrope, Evropska Unija itd.

Strategijom je takođe predviđena podrška NVO programima i projektima iz Budžeta kroz Javne konkurse za finansiranje programa i projekata koji doprinose ostvarenju ljudskih prava u Crnoj Gori. Ukupna opredijeljena sredstva za period 2019-2022 iznose 704 181 EUR, odnosno 2019: 149 284 EUR; 2022: 130 000 EUR; 2021: 174 897 EUR; 2022: 250 000 EUR; 2023: 150 000 EUR.

Prema izvještajima za realizaciju mjera i aktivnosti iz Strategije za period 2019-2023 utrošeno je **294 436.51 EUR**, odnosno **44 436.51 EUR** više od projektovanog.

Shodno informacijama iz Izještaja o ralizaciji AP ukupan iznos sredstava utrošenih po godini iznosi:

- **2019: 64 623.13 EUR**

Ukupno 15 621.54 EUR je utrošeno od strane nevladinih organizacija kroz projekte koji su finansirali Ministarstvo za ljudska i manjinska prava i Ministarstvo kulture u okviru Javnih konkursa za finansiranje projekata i programa NVO. Takođe, za realizaciju aktivnosti iz AP za 2019. godinu utrošeno je 28 349.59 EUR iz budžeta nevladinih organizacija.

- **2020: 88 182.09 EUR**

Ukupno realizovana sredstva iz Budžeta za realizaciju aktivnost iznosila su 63 427.09 EUR, od kojih je 23 827.09 EUR utrošeno od strane nevladinih organizacija kroz projekte koje je finansiralo Ministarstvo za ljudska i manjinska prava u okviru Javnog konkursa za finansiranje projekata i programa NVO-a u oblasti unapređenja kvaliteta života LGBTI osoba. Takođe, za realizaciju aktivnosti iz AP za 2020. godinu 23 945.00 EUR utrošeno iz budžeta nevladinih organizacija.

Pored toga, 3 000.00 EUR utrošeno je iz donacija međunarodnih organizacija.

- **2021: 59 678.97 EUR**

Ukupno realizovana sredstva iz Budžeta Crne Gore za realizaciju istih iznosila su 17 826.9 EUR, od kojih je 7 695.8 EUR utrošeno od strane nevladinih organizacija kroz projekte koje je finansiralo Ministarstvo pravde, ljudskih i manjinskih prava u

okviru Javnog konkursa za finansiranje projekata i programa NVO-a u oblasti unapređenja kvaliteta života LGBTI osoba, a 11.808,58 EUR je utrošeno iz donatorskih sredstava. Takođe, važno je navesti da je za realizaciju aktivnosti iz AP za 2020. godinu 30 043.49 EUR utrošeno iz budžeta nevladinih organizacija. shodno Zakonu o nevladim organizacijama, Ministarstvo pravde, ljudskih i manjinskih prava je u 2021. godini raspodijelilo 174.897,05€ nevladim organizacijama kroz finansiranje 9 projekata NVO⁴⁶ u oblasti zaštite i promovisanja ljudskih i manjinskih prava - zaštita i unapređenje ljudskih prava LGBTI osoba.⁴⁷

- **2022: 81 952.32 EUR**

Realizovano je 39 675.20 EUR kroz odobrena sredstva na osnovu Javnog konkursa Ministarstva ljudskih i manjinskih prava za 2021. godinu, kao i 16 750.00 EUR iz projekata drugih domaćih i međunarodnih donatora. Dodatno, shodno Zakonu o nevladim organizacijama, Ministarstvo ljudskih i manjinskih prava je u 2022. godini raspodijelilo oko 250 000 EUR nevladim organizacijama za finansiranje 14 projekata NVO u oblasti zaštite i promovisanja ljudskih i manjinskih prava - zaštita i unapređenje ljudskih prava LGBTI osoba.⁴⁸

- **2023: 56 056 .00 EUR**

Ukupno realizovana sredstva iz Budžeta za realizaciju aktivnost iznosila su **56 056 .00**

EUR, od kojih je 11 500 00 EUR iz projekata drugih domaćih i međunarodnih donatora. U okviru Javnog konkursa za finansiranje projekata i programa NVO-a

⁴⁶Odluka o raspodjeli sredstava za finansiranje projekata nevladim organizacija u oblasti Unapređenje kvaliteta život a LGBT osoba u Crnoj Gori za 2021. godinu, dostupno na <https://www.gov.me/clanak/odluka-o-raspodjeli-sredstava-za-finansiranje-projekata-nvo-unapredjenje-kvaliteta-zivota-lgbt-osoba-za-202>

⁴⁷ Sredstva koja su dodijeljena iz Budžeta CG nevladim organizacijama kroz Javni konkurs za finansiranje projekata i programa NVO- a u oblasti unapređenja kvaliteta života LGBTI osoba (174.897, 05 eura) nijesu planirana Akcionim planom za 2021. godinu, tj. nije preciziran iznos koji se planira raspodijeliti.

⁴⁸Odluka o raspodjeli sredstava za finansiranje projekata nevladim organizacija u oblasti Unapređenje kvaliteta život a LGBT osoba u Crnoj Gori za 2022. godinu, dostupno na <https://wapi.gov.me/download-preview/df28e263-1360-40e4-8091-abc9816523e9?version=1.0>

u oblasti unapređenja kvaliteta života LGBTI osoba, Ministarstvo ljudskih i manjinskih prava je u 2023. godini raspodijelilo oko 150 000 EUR.

VI. Preporuke

Imajući u vidu rasprostranjenost predrasuda prema LGBTI osobama, prisutnim u svakoj pori našeg društava, što potvrđuju istraživanja javnog mnjenja citirana na više mesta u ovom izvještaju, treba nastaviti sa mjerama koje povećavaju vidljivost, prisutnost i pripadnost LGBTI osoba u crnogorskom društvu.

Opšte preporuke:

1. Mjere koje su djelimično ili nisu uopšte realizovane revidirati i kontekstualizovati ih u okviru narednog strateškog planiranja.
2. Što se tiče samog procesa planiranja, valjalo bi se striktno držati Vladinih uputstava i citirane Metodologije za izradu strateških dokumenata. U tom smislu, uočena manjkavost prilikom evaluacije ove Strategije je postavljanje indikatora koje je teško razumijeti, koji su preširoko postavljeni ili su preambiciozni. Takođe, treba formulisati indikatore tako da odgovaraju kontekstu mjera a samim tim doprinose mjerljivosti ostvaranja operativnih i strateških ciljeva.
3. Sistem izvještavanja o dostignutim rezultatima po akcionim planovima treba unaprijediti. To se ne odnosi samo na repetativnost narativnih izvještaja, već i na određene nelogičnosti u poređenju izvještaja. Valjalo bi napraviti sistem u kojem se jasno prepoznaju ciljevi koji imaju dugoročni izvršni karakter (oni u kojima se mjere i aktivnosti ponavaljaju tokom cijelog sprovоđenja Strategije) i oni čije se ostvaranje planira u konkretnom vremenskom periodu. Izvještavanje treba da nudi precizne i čitljive podatke, uključujući i precizne izvore informacije.
4. Ukoliko se navode aktivnosti koje nisu vezane za mjere iz same strategije, već se radi aktivnostima koje su proizvod projekta koji se sprovode od strane partnerskih institucija i civilnog društva, a koje doprinose do ostvarenja strateških ciljeva, takve

aktivnosti kada se navode u izvještajima treba tretirati posebno i nezavisno od strateškog izvještavanja.

5. Treba napraviti jasnu razliku između mjera koje nisu implementirane uopšte i onih koje nisu realizovane. Prve ukazuju da aktivnosti nisu ni preduzimane (usled različitih objektivnih razloga) dok druge ukazuju da su neke aktivnosti preduzete ali da mjera nije ni djelimično realizovana.
6. Treba razviti jasniji i precizniji način za izvještavanje o budžetu i finansiranju. Posebno treba izdvajati sredstva dobijena od donatora, međunarodnih partnera i civilnog sektora. Takođe, treba pratiti Metodologiju za pravilno budžetiranje i finansijsko planiranje.
7. Objektivno sagledati važnost ciljeva i šta se njima želi postići, i na taj način odbrati prioritetne oblasti na kojima treba raditi u okviru naredne Strategije.

Specifične preporuke:

8. Treba nastaviti sa organizacijom tematskih sjednica Socijalnog savjeta na kojima bi LGBTI zajednica bila pozivana da doprinese razvojnim i inkluzivnim agendama.
9. Raditi na osnaženju Fokal points mreže lokalnih samouprava. Iz evaluacije se ne doima da je mreža dala konkretnije rezultate, pa u narednoj Strategiji trebalo bi se posvetiti razvijanju mreže. Potrebno je dodatno raditi na implementaciji ove ideje i osnažiti mrežu da sarađuje i razmjenjuje ideje i organizuje zajedničke programe.
10. Organizovati aktivnosti kojima se unapređuje i osnažuje položaj LGBTI osoba u sportskoj zajednici.
11. Organizovati aktivnosti kojima se širi znanje o istoriji i kulturi LGBTI zajednice, kao nečega što postoji od nastanka društva a ne kao nešto što je novotarija.
12. Raditi na aktivnostima kojima se smanjuju napadi na LGBTI zajednicu od strane političkih partija.
13. Osnažiti kurikulum odnosno nastavni plan i program Policijske akademije za rad sa LGBTI osobama, kao i procesuiranjem zločina iz mržnje.

14. Raditi na daljem osnaženju lokalnih samouprava i organizacija kulturnih i drugih projekata kojima se ruše barijere i stereotipi o LGBTI zajednici.

VII. Aneks

EVALUACIJA IMPLEMENTACIJE STRATEGIJE ZA UNAPREĐENJE
KVALITETA ŽIVOTA LGBTI OSOBA U CRNOJ GORI 2019-2023

Pripremila:
Marina Vuković
ekspertkinja Savjeta Evrope

**EVALUACIJA SPROVOĐENJA STRATEGIJE ZA UNAPRJEĐENJE KVALITETA ŽIVOTA
LGBTI OSOBA U CRNOJ GORI ZA PERIOD 2019.-2023.**

Pripremila:

Marina Vuković, ekspertkinja

Podgorica, oktobar 2023.

SADRŽAJ

Rezime	3
Uvod	5
Eksterni faktori koji su uticali na implementaciju Strategije	7
Osvrt na metodologiju izrade Strategije i godišnjih akcionalih planova	8
Stanje LGBTIQ prava iz ugla prioriteta definisanih Strategijom	10
Ocjena uspješnosti sprovođenja Strategije	18
Pregled ostvarenosti operativnih ciljeva i mjera u odnosu na definisane indikatore	23
Monitoring implementacije Strategije, izvještavanje i evaluacija	47
Budžet za implementaciju Strategije	49
Preporuke za izradu LGBTI Strategije za period 2024.-2028.	51
Korišćena literatura	55
Aneks 1- Spisak ispitanika/ca	57

Rezime

Strategija za unaprjeđenje kvaliteta života LGBTI osoba za period 2019.-2023. (u daljem tekstu: Strategija) usvojena je od strane Vlade Crne Gore u martu 2019.godine. U dokumentu se navodi da je nastala kao rezultat potrebe da se odgovori na uočene izazove u vezi sa društvenih prihvatanjem LGBTI osoba i još uvijek izraženu društvenu percepciju opterećenu stereotipima i predrasudama. Stoga se i jedan od ukupno tri postavljena strateška cilja odnosi na unaprjeđeno društveno prihvatanje LGBTI osoba. Druga dva se odnose na unaprjeđen normativni okvir i njegovu primjenu za zaštitu prava LGBTI osoba kao i na unaprjeđen pristup radu, uslugama i servisima podrške LGBTI osoba.

Za potpuno razumijevanje ambijenta u kojem se odvijala implementacija Strategije važno je prije svega ukazati na političke procese koji su se odigravali u tom periodu, a koji su uticali na česte smjene starješina i rukovodnog kadra u državnim institucijama kao i na gubljenje institucionalne memorije. S obzirom da je Ministarstvo ljudskih i manjinskih prava odgovorno za sprovođenje Strategije važno je napomenuti da je za vrijeme 42.vlade bilo transformisano u Ministarstvo pravde, ljudskih i manjinskih prava, kao i da nije imalo ministra u periodu od juna 2021.godine do aprila 2022.godine zbog njegovog razrješenja sa funkcije. Još uvijek je evidentan i manjak ljudskih resursa u Direktoratu za unaprjeđenje i zaštitu ljudskih prava u kojem je trenutno radno aktivna samo jedna osoba. Sa druge strane, ne mogu se zanemariti ni efekti pandemije izazvane korona virusom kao i sajber napad na Vladinu informatičku infrastrukturu na dinamiku implementacije Strategije.

U cilju pružanja doprinosa ostvarivanju definisanih strateških ciljeva, postavljeno je petnaest operativnih ciljeva koji pokrivaju čitav niz široko postavljenih oblasti- od obrazovanja do LGBTI turizma-što ukazuje na ambiciozni karakter samog dokumenta. Stoga je cilj ove evaluacije bio da prvenstveno utvrди da li su ostvareni ovi operativni ciljevi u odnosu na definisane indikatore uspjeha. Ipak, definisani indikatori su pokazali brojna ograničenja. Konkretno, jedan dio indikatora se oslanja na percepciju diskriminacije LGBTI osoba u oblasti obrazovanja, zapošljavanja, kulture, zdravstvene zaštite i pristupa javnim uslugama od strane opšte populacije, što neminovno utiče na objektivnost ocjene. Sa druge strane, određenom broju indikatora nedostaju jasno definisane početne vrijednosti ili pak jasno ukazivanje na njihovo nepostojanje. Nijedan postavljeni indikator nema definisan izvor podataka na osnovu kojih je moguće pratiti njihovo kretanje.

Ipak, najveći evaluacijski izazov se ogledao u činjenici da nije bilo moguće utvrditi ispunjenost određenih indikatora jer nijesu postojali objedinjeni i metodološki uporedivi podaci. U cilju prevazilaženja ovog ograničenja opredijelila sam se za pristup koji ima svoje teorijsko utemeljenje u samoj metodologiji izrade strateških dokumenata. Naime, implementirane mjere za posljedicu treba da imaju ostvarivanje operativnih ciljeva, a ostvareni operativni ciljevi samo doprinose ostvarivanju strateških ciljeva zajedno sa drugim intervencijama u oblasti zaštite LGBTIQ prava. U tom smislu, o ostvarenju operativnih ciljeva je moguće govoriti tek onda kada su sve definisane mjere vezane za taj operativni cilj realizovane.

Ova evaluacija je pokazala da je od petnaest (15) definisanih operativnih ciljeva u potpunosti ostvaren samo jedan a djelimično ostvarena četiri. U tom smislu, može se konstatovati da Strategija nije ispunila svoju svrhu, prvenstveno kada je u pitanju pružanje doprinosa društvenom prihvatanju LGBTI osoba i pristupu radu, servisima i uslugama podrške. Ostvaren je jedino operativni cilj koji se odnosio na osnaživanje kapaciteta zaposlenih u službama koje vode postupak po zahtjevu za međunarodnu zaštitu, obavljaju poslove prihvata i smještaja stranaca koji traže međunarodnu zaštitu, azilanata, stranaca sa

odobrenom subsidijskom zaštitom i integracijom lica sa odobrenom međunarodnom zaštitom za rad sa LGBTI osobama. Djelimično su ostvareni operativni ciljevi usmjereni ka jačanju kapaciteta policijskih službenika/ca, tužilaca/teljki i sudija/tkinja za efikasnu i efektivnu primjenu normativnog okvira za zaštitu ljudskih prava LGBTI osoba i povećanju stepena informisanosti LGBTIQ populacije o njihovim zakonskim pravima.

Za bolje razumijevanje razloga što najveći broj planiranih operativnih ciljeva nije ostvaren treba imati u vidu efikasnost institucija kada je u pitanju ostvarivanje konkretnih rezultata. Naime, od ukupno 52 definisane mјere nije realizovano više od 50% u odnosu na postavljene indikatore uspjeha. Konkretno, od ukupno 52 definisane mјere nije realizovano 28 mјera, tj. više od 50% planiranog. Realizovano je 17 mјera (32.69%), a djelimično realizovano 6 (11.54%). Za jednu mјeru (1.2.6) nije bilo moguće utvrditi da li je realizovana zbog nepostojanja evidencije o postignutom obuhvatu ciljne grupe. Pritom, oblast sporta i LGBTI turizma su jedine oblasti u kojima nije realizovana nijedna planirana mјera iz ugla definisanih indikatora uspjeha.

Kada su u pitanju mјere koje su u potpunosti ili djelimično realizovane, važno je naglasiti da je 60% ovih mјera ostvareno od strane NVO ili u saradnji institucija sa NVO, 9% uz finansijsku podršku međunarodnih organizacija a preostalih 31% mјera od strane državnih institucija u skladu sa njihovim zakonskim nadležnostima. NVO su, prema dostupnim podacima, bile podržavajuće i kada je u pitanju finansijski doprinos realizaciji pa je tako 30 odnosno 50% sredstava u 2020. i 2021. godini došlo iz budžeta NVO. Sa druge strane, indikativno je što prema navodima sagovornika/ca od septembra 2022. godine nije bilo sredstava u budžetu Ministarstva ljudskih i manjinskih prava za sprovođenje aktivnosti iz domena njihove nadležnosti.

Imajući u vidu veliki procenat učešća NVO u realizaciji aktivnosti ali i informacije o nedostatku sredstava u budžetu ključnih institucija za sprovođenje Strategije, opravdano je postaviti pitanje internih kapaciteta ali i volje da se djeluje u ovoj oblasti. Iako je saradnja Vlade i NVO definisana nizom propisa, pretjerano oslanjanje na eksterne aktere u implementaciji strateških dokumenata ne predstavlja održivo rješenje. Naime, Strategija bi prije svega trebala da odražava prioritete Vlade Crne Gore ali i da bude u funkciji jačanja internih kapaciteta za intervencije u ovoj oblasti.

Stoga bi naredna Strategija trebala da sadrži jasniju viziju Vlade Crne Gore kada je borba za LGBTIQ prava u pitanju. Fokus na manji broj tematskih oblasti koje su identifikovane kroz detaljnu analizu konteksta, zainteresovanih strana i problema doprinio bi da se mapiraju specifični problemi od kojih neki postoje već godinama i obezbijedilo bi se više vremena za njihovo kvalitetno sprovođenje. Takođe, bez adresiranja inputa prikupljenih od strane LGBTIQ zajednice o njihovim potrebama u fazi planiranja Strategije nije realno očekivati da će Strategija ispuniti svoj ključni cilj sadržan u samom nazivu, a to je bolji kvalitet njihovog života.

Uvod

Strategija za unaprjeđenje kvaliteta života LGBTI osoba za period 2019.-2023. (u daljem tekstu: Strategija) usvojena je od strane Vlade Crne Gore u martu 2019.godine. U dokumentu se navodi da je nastala kao rezultat potrebe da se odgovori na uočene izazove u vezi sa društvenih prihvatanjem LGBTI osoba i još uvijek izraženu društvenu percepciju opterećenu stereotipima i predrasudama. Stoga se i jedan od ukupno tri strateška cilja odnosi na *unaprijeđeno društveno prihvatanje LGBTI osoba*. Druga dva se odnose na *unaprijeđen normativni okvir i njegovu primjenu za zaštitu prava LGBTI osoba i unaprijeđen pristup radu, uslugama i servisima podrške LGBTI osoba*. Kako bi se ostvarili ovi strateški ciljevi, identifikovano je šest ključnih problemskih oblasti u kojima je potrebna adekvatna intervencija, a koje pored društvenog prihvatanja LGBTI osoba, obuhvataju: bezbjednost i zaštitu njihovih ljudskih prava, zapošljavanje i pristup radu, zdravstvenu zaštitu, socijalnu zaštitu i LGBTI turizam.

Za razliku od prethodne, ova Strategija sadrži indikatore ostvarenosti rezultata i učinka i njihove početne, prelazne i ciljane vrijednosti. Stoga je fokus ove evaluacije bio na ocjeni uspješnosti kada je u pitanju ostvarivanje planiranih mjera i operativnih ciljeva u odnosu na definisane indikatore. Ipak, treba naglasiti da prilikom koncipiranja indikatora nije vođeno dovoljno računa da oni budu jasni, relevantni, participativni, desagregirani (tamo gdje je moguće) i ekonomični. Više detalja o manjkavostima definisanih indikatora i načinu prevazilaženja ovih ograničenja u procesu evaluacije dostupno je u poglavljju *4.Ocjena uspješnosti sproveđenja Strategije*. Ovo je ujedno i razlog zašto je posebno poglavlje u ovom dokumentu posvećeno osvrtu na metodologiju izrade Strategije i godišnjih akcionih planova, sa primarnim ciljem da se uočeni nedostaci izbjegnu u novom strateškom dokumentu.

Eksterna evaluacija obuhvata period od aprila 2019.godine do kraja septembra 2023.godine dok sama Strategija traje do kraja 2023.godine. Evaluacija je sprovedena u periodu avgust-oktobar 2023.godine u okviru projekta „Borba protiv mržnje i netolerancije u Crnoj Gori“ finansiranog od strane Evropske unije i Savjeta Evrope. Fokus je bio na desk analizi sadržaja relevantnih dokumenata, u prvom redu godišnjih izvještaja o implementaciji Strategije, kao i razgovorima sa državnim službenicima/ama iz Tima za koordinaciju praćenja implementacije Strategije (u daljem tekstu: Tima) i ostalim relevantnim zainteresovanim stranama koji su bili zaduženi za implementaciju određenih mjera.¹ Takođe, poslat je i određeni broj zahtjeva za slobodan pristup informacijama.

Tokom pripreme evaluacije u Ministarstvu ljudskih i manjinskih prava nije bilo radno aktivnih osoba koje su bile uključene u proces izrade i/ili praćenja implementacije Strategije što je otežalo proces prikupljanja informacija.² Takođe, treba napomenuti da je bilo potrebno izdvojiti određeno vrijeme kako bi se utvrdio aktuelni sastav Tima u odnosu na sastav iz važećeg Rješenja o formiranju Tima iz 2019.godine. Naime, od ukupno osamnaest članova/ica, sedam više nijesu članovi/ice usled promjene radnog mjesta ili prestanka radnog odnosa.³ Od ovog broja, u tri slučaja nijesu delegirane zamjene.⁴ U ovoj situaciji su obavljeni

¹ Spisak ispitanika/ca dostupan je u Aneksu A ovog dokumenta.

² Stoga dugujem zahvalnost g-đi Ireni Varagić za pomoć u prikupljanju informacija kao i g-đi Semri Martinović koja je, iako opravdano odsutna sa radnog mjesta, bila raspoložena da podijeli informacije o procesu praćenja implementacije Strategije koji je dominantno vodila u proteklom periodu.

³ U pitanju su sledeće institucije: Ministarstvo ljudskih i manjinskih prava, Ministarstvo zdravlja, Ministarstvo kulture i medija, Zavod za socijalnu i dječju zaštitu, Centar za obuku u sudstvu i državnom tužilaštvu i Ministarstvo unutrašnjih poslova.

⁴ U pitanju su Ministarstvo ljudskih i manjinskih prava, Ministarstvo zdravlja i Centar za obuku u sudstvu i državnom tužilaštvu

razgovori sa delegiranim predstavnicima/ama ovih institucija ili je od strane rukovodilaca/teljki traženo zvanično pisano izjašnjenje o realizaciji mjera iz domena njihove nadležnostima.

Eksterni faktori koji su uticali na implementaciju Strategije

Za razumijevanje ambijenta u kojem se odvijala implementacija Strategije važno je prije svega ukazati na političke procese koji su se odigravali u tom periodu. Naime, nakon izbora održanih 30.avgusta 2020.godine vladajuća partija je izgubila vlast nakon 30 godina. Period nakon ove promjene je obilježila duboka društvena i politička polarizacija, političke tenzije i neuspjeh u stvaranju konsenzusa o ključnim pitanjima od državnog interesa, što je dovelo do toga da dvijema narednim vladama (42. i 43.) bude izglasano nepovjerenje.⁵ Česte promjene vlasti bile su praćene smjenama starješina i rukovodnog kadra u državnim institucijama i kao takve uticale na promjene njihovog načina rada, ali i na gubljenje institucionalne memorije. S obzirom da je Ministarstvo ljudskih i manjinskih prava odgovorno za sprovođenje Strategije važno je napomenuti da je za vrijeme 42.vlade bilo transformisano u Ministarstvo pravde, ljudskih i manjinskih prava, kao i da nije imalo ministra u periodu od juna 2021.godine do aprila 2022.godine.⁶ Još uvijek je evidentan i manjak ljudskih resursa u Direktoratu za unaprjeđenje i zaštitu ljudskih prava u kojem je trenutno radno aktivna samo jedna osoba.⁷

Ne može se zanemariti ni uticaj *globalne pandemije korona virusa* (COVID-19) koja je u Crnoj Gori proglašena u martu 2020.godine. Iako nije bilo uvođenja vanrednog stanja, mjere odgovora na pandemiju su bile stroge i podrazumijevale su između ostalog i fizičko distanciranje i zabranu okupljanja. Takođe, određeni broj državnih službenika/ca kojima je priroda radnog mesta to dozvoljavala je radio od kuće, u skladu sa preporukama Vlade.⁸ Pandemija je uticala i na pojačan stres kod zaposlenih koji se morao odraziti i na njihovu produktivnost.⁹ Iz ugla implementacije Strategije, navedena ograničenja su uticala na nemogućnost sprovođenja edukativnih i drugih aktivnosti uživo ali i na dinamiku rada Tima za koordinaciju praćenja njene implementacije.

Konačno, ne smiju se zanemariti ni efekti *sajber napada* velikog intenziteta i kompleksnosti na Vladinu informatičku infrastrukturu i informaciono-komunikacionu mrežu, počev od avgusta 2022.godine. U cilju predostrožnosti i sprječavanja daljih posljedica napada, bilo je izvršeno isključivanje servera na kojima su smješteni informacioni sistemi organa, čime je bila onemogućena elektronska komunikacija među institucijama.¹⁰ Takođe, službenicima/ama nije bilo dozvoljeno da izvrše vraćanje podataka nakon reinstalacije operativnih sistema svih računara u mreži organa državne uprave kao preduslova za obezbjeđivanje pristupa internetu.¹¹ Stoga ne iznenađuje što određeni članovi/ice Tima ne raspolažu podacima o obukama za 2022. i prethodne godine u elektronskoj verziji, dok pojedini navode da su izgubili sva dokumenta koja su se nalazila na njihovim računarima.¹²

⁵ Godišnji Izvještaj Evropske komisije za Crnu Goru za 2022.godinu, str.4, dostupan [ovdje](#)

⁶ Tadašnji ministar je razriješen sa funkcije zbog relativizacije genocida u Srebrenici, a predsjednik Vlade je preuzeo ulogu v.d.Ministra.

⁷ Godišnji Izvještaj o implementaciji Strategije za unaprjeđenje kvaliteta života LGBTI osoba (2019-2023) za 2022.godinu, str.47

⁸ Odgovor na pandemiju COVID-19, Vlada Crne Gore, 20.april 2020.godine, str. 70

⁹ Zvanični podaci Svjetske zdravstvene organizacije ukazuju na to da je globalna prevalenca anksioznosti i depresije povećana za čak 25% u prvoj godini Covid-19 pandemije kao posljedica nezabilježenog stresa usled socijalne izolacije. Tekst je dostupan [ovdje](#)

¹⁰ Informacija o preduzetim aktivnostima povodom saniranja posljedica izazvanih sajber napadima na Vladinu informatičku infrastrukturu i informaciono komunikacionu mrežu organa, str.1, dostupna [ovdje](#)

¹¹ Ibid, str.4

¹² Ovo korespondira i sa [izjavom](#) tadašnjeg ministra odbrane da će određeni broj Vladinih podataka neminovno biti izgubljen.

3. Osvrt na metodologiju izrade Strategije i godišnjih Akcionalih planova

3.1. Osvrt na metodologiju izrade Strategije

Generalno posmatrano, ispoštovane su odredbe Uredbe o načinu i postupku izrade, usklađivanja i praćenja sprovođenja strateških dokumenata¹³ (čl.2) u dijelu koji se odnosi na obavezan sadržaj strategija. Ipak, primjetno je da postoji prostor za unaprjeđenje određenih djelova. Konkretno, *analiza zainteresovanih strana* je dominantno fokusirana na navođenje njihovih nadležnosti i izostaje konkretni osvrt na njihov odnos prema strateškom dokumentu, interes i uticaj na njegovo sprovođenje. Nadalje, iz *analyze stanja* nije moguće jasno utvrditi koji je to ključni problem (ili problemi) na koji se ovaj strateški dokument želi fokusirati, koji su njegovi uzroci i posljedice nerješavanja. Stoga ne iznenađuje što je Strategija fokusirana na široko postavljene tematske cjeline (obrazovanje, socijalna zaštita, zdravstvena zaštita i sl.) a ne na specifične teme unutar ovih cjelina.

Takođe, primjetno je da analiza stanja ne počiva na inputima samih LGBTIQ osoba. Naime, u analitičkoj fazi je izostao proces konsultacija sa samom zajednicom koja se mogla obezbijediti kroz slanje odgovarajućih upitnika, organizovanje fokus grupe ili pak sprovođenje istraživanja. Nije moguće naći ni reference ka sprovedenim istraživanjima među LGBTIQ populacijom, kao što je najveće koje je do tada sprovedeno u jugoistočnoj Evropi i to od strane Svjetske banke¹⁴ iz 2018.godine, a koje je obuhvatilo i 175 ispitanika/ca iz Crne Gore. Umjesto ovog pristupa, Strategija se oslanja na percepciju opšte populacije kada je u pitanju položaj LGBTI osoba u brojnim oblastima (zdravstvena zaštita, obrazovanje, zapošljavanje i radni odnosi, pristup uslugama i sl.) kao indikator uspjeha u ostvarivanju gotovo polovine ukupno definisanih operativnih ciljeva, što dovodi u pitanje njihovu svrshodnost i objektivnost ocjene.

U dokumentu nije moguće naći ni osnovne kvantitativne podatke koji se odnose na gotovo sve ciljne grupe na koje će Strategija biti fokusirana, pa tako nijesu dostupne informacije o broju sudija/tkinja, tužilaca/teljki, zdravstvenih radnika/ca, starješina u Vojsci Crne Gore i sl. Bez ovih bazičnih podataka nije moguće pratiti ispunjavanje indikatora. Nadalje, tabelama koje se odnose na indikatore uspjeha za ostvarivanje operativnih ciljeva i definisanih mjera nedostaju informacije o izvorima podataka na osnovu kojih se ovi indikatori mogu provjeriti i pratiti njihovo kretanje. Treba naglasiti i da su ciljane vrijednosti za pojedine indikatore vrlo ambiciozno postavljene, posebno u onim situacijama kada su početne vrijednosti bile izuzetno niske ili su bile na nuli.

Konačno, predstavnici/e pojedinih institucija naglašavaju da od njih nije traženo pisano odobrenje za uključivanje pojedinih mjera i indikatora u Strategiji ili da su pak pojedine mjere i indikatori ostali u dokumentu uprkos njihovom jasno izraženom stavu da isti nijesu utemeljeni u postojećoj regulativi. Povezano sa ovim, primjetno je da ključni nosioci odgovornosti za pojedine mjere nijesu dobro prepoznati.

3.2. Osvrt na metodologiju izrade akcionalih planova

Akcioni planovi su metodološki dobro postavljeni i sadrže sve potrebne elemente. Ipak, primjetno je da u pojedinim djelovima ne postoji logična korelacija između mjera koje treba da vode ka ostvarivanju operativnog cilja, definisanog operativnog cilja i povezanog indikatora učinka. Primjera radi, nije logično očekivati da će samo jedna mjera, konkretno 3.1.1. *Informisati poslodavce i sindikate u pogledu*

¹³ Uredba o načinu i postupku izrade, usklađivanja i praćenja sprovođenja strateških dokumenata, Službeni list Crne Gore 54/2018

¹⁴ Svjetska banka, istraživanje "Life on the Margins: Survey results of the Experiences of LGBTI People in Southeastern Europe" septembar 2018, dostupno [ovdje](#)

antidiskriminacione zaštite LGBTI osoba u sferi zapošljavanja i radnih odnosa putem tematskih sjednica Socijalnog savjeta rezultirati ostvarenjem operativnog cilja Unaprijeđen pristup radu i efektivna zaštita prava LGBTI osoba u sferi radnih odnosa. U tom smislu, indikator *Smanjen stepen diskriminacije LGBTI osoba u zapošljavanju* je vrlo ambiciozno postavljen i sasvim je realno da ne može biti ostvaren vodeći se predloženom logikom intervencije. Takođe, opravdano je postaviti pitanje da li je realno očekivati da će biti povećana podrška crnogorskih građana/ki LGBTI osobama u borbi za ostvarivanje njihovih prava (Operativni cilj 1.1.) ako se nijedna mjeru ne odnosi na direktni rad sa građanima/kama.

U kontekstu interseksionalnosti, kao i u prethodnoj Strategiji, i u ovoj su izostale aktivnosti usmjerenе ka onim pojedincima i grupama u društvu unutar kojih je nivo homofobije i transfobije najveći i koje se najviše opiru poštovanju ljudskih prava LGBT osoba, kao što su određene vjerske zajednice, ruralne i etničke zajednice i desničarski orijentisani pojedinci. Takođe, ni u ovoj Strategiji nije adresirana heterogenost LGBTIQ zajednice pa je gro aktivnosti usmjeren ka ovoj zajednici kao jednoj homogenoj cjelini. Izuzetak predstavljaju aktivnosti kao su rješavanje problema nestašice hormonske terapije za transrodne žene, objavljivanje Zbornika queer radova i sl.

Primjetno je da u godišnjim akcionim planovima dominiraju mjerne informativnog i edukativnog karaktera i one čine 53% ukupnog broja mjera. Naravno, one jesu potrebne, ali nijesu dovoljne da se ostvare operativni ciljevi definisani Strategijom. Pritom, kada je u pitanju štampanje informativnih materijala, treba razmotriti njihovu prioritetnost i svrshishodnost u svakom konkretnom slučaju, posebno imajući u vidu razvijenost onlajn kanala komunikacije. Kada su u pitanju edukativne aktivnosti, treba takođe analizirati njihovu svrshishodnost posebno ukoliko ih ne prati odgovarajuća analiza efekata obuka što do sada nije bio slučaj.

Konačno, akcionim planovima nedostaje više aktivnosti koje bi bile analitičkog i istraživačkog tipa a koje bi poslužile državnim institucijama kao kredibilan materijal u procesu kreiranju javnih politika koje se tiču LGBTIQ+ osoba. Ovo posebno iz razloga što je i sama evaluacija Strategije pokazala da u sistemu državne uprave nerijetko nedostaju bazične kvantitativne informacije ali i odgovarajuća statistika. Sa druge strane, treba razgovarati i o tome koja vrsta podrške je potrebna samim institucijama da bi bile u mogućnosti da uspješno sprovode aktivnosti iz Strategije, te u skladu sa tim planirati i odgovarajuće aktivnosti na izgradnji njihovih kapaciteta.

Stanje LGBTIQ prava u Crnoj Gori iz ugla prioriteta definisanih Strategijom

Ovo poglavlje nudi sažeti pregled realizovanih i nerealizovanih prioritetnih mjera definisanih Strategijom i pruža dodatne informacije koje su od značaja za bolje razumijevanje konteksta. U pitanju su prvenstveno detalji iz istraživanja, analiza i razgovora sa predstavnicima/ama državnih institucija i NVO koji su relevantni za cijelovitije razumijevanje stanja u ključnim problemskim oblastima targetiranim Strategijom. Imajući u vidu naziv Strategije, ovo poglavlje počinje osvrtom na dostupne podatke koji se odnose na kvalitet života LGBTIQ osoba u Crnoj Gori.

Kvalitet života LGBTIQ osoba

Počev od 2019.godine nije rađeno istraživanje o stavovima LGBTIQ osoba o kvalitetu njihovog života i stepenu poštovanja njihovih prava, što je ujedno i ključni nedostatak procesa planiranja i implementacije Strategije. Ipak, sudeći po rezultatima istraživanja NVO CEDEM o obrascima i stepenu diskriminacije sprovedenog u novembru 2022.godine među opštom populacijom, primjetno je da je i sa stanovišta njihove percepcije stepen diskriminacije prema LGBTIQ osobama povećan u oblastima zapošljavanja, obrazovanja, dostupnosti zdravstvenoj zaštiti, pristupa javnim uslugama i kulturi u odnosu na 2018.godinu. Treba imati u vidu da je od ukupnog broja ispitanika/ca koji su dali ovu ocjenu preko 40% onih koji imaju negativan stav prema LGBTIQ osobama, pa se implicitno može zaključiti da bi odgovori od strane LGBTIQ osoba bili još negativniji u pogledu procjene stepena njihove diskriminacije.¹⁵ Interesantno je primijetiti da Strategijom nije bila predviđena nijedna aktivnost koja podrazumijeva direktni rad institucija sa građanima/kama u cilju njihove senzibilizacije za ovu temu. Izostala je i edukacija drugih ciljnih grupa kao što su sportski/e radnici/e, predstavnici/e političkih partija, roditelji LGBTIQ djece i td.

Kada je u pitanju indeks LGBTI prava (Rainbow index) organizacije ILGA Europe, Crna Gora je ocijenjena sa 61% u 2023.godini, što predstavlja značajan pomak u odnosu na 2019.godinu kada je procenat iznosio 36%.¹⁶ Ovome je nesumnjivo doprinio i rad na zakonskim rješenjima koja se odnose na njihova prava.

Pravni okvir za zaštitu prava LGBTIQ osoba

Naime, u toku je proces izrade nacrta Zakona o pravnom prepoznavanju rodnog identiteta na osnovu samoodređenja u koji su uključeni i predstavnici/e NVO. Usvajanjem ovog zakona omogućiće se promjena oznake pola i matičnog broja u ličnim dokumentima bez obaveze da se završe medicinski postupci promjene pola, kao i medicinske intervencije, čime se štiti jedan od osnovnih principa ljudskih prava- pravo na samoodređenje.¹⁷ Prema javno dostupnim podacima, Crna Gora je jedna od devet evropskih zemalja u kojima transrodne osobe i dalje prolaze kroz nehumanu proces sterilizacije kako bi promijenile oznaku pola u dokumentima. Planirano je da nacrt ovog zakona bude stavljen na javnu raspravu do kraja 2023.godine.

Takođe, očekuje se da do kraja 2023.godine Skupštini Crne Gore bude upućen i predlog Zakona o zaštiti jednakosti i zabrani diskriminacije. Značajna novina ovog zakona je uvođenje interseksijske diskriminacije, kao jednog od težih oblika diskriminacije.¹⁸ S obzirom da su se u postupcima za zaštitu od diskriminacije

¹⁵ Istraživanje Obrasci i stepen diskriminacije u Crnoj Gori 2022, Centar za demokratiju i ljudska prava (CEDEM), str.34, dostupno [ovdje](#)

¹⁶ Internet stranica [Rainbow Europe Map and Index 2023 | ILGA-Europe](#)

¹⁷ Internet stranica Vlade Crne Gore, tekst dostupan [ovdje](#)

¹⁸ Vitalna važnost prepoznavanja prava i potreba LGBTI osoba koje su žrtve interseksijske diskriminacije prepoznata je i u [preporukama Evropskog odbora protiv rasizma i netolerancije \(ECRI\)](#) br.17 usvojenim u junu 2023.godine

pojavile brojne dileme, između ostalog, u pogledu područja i oblika diskriminacije i tereta dokazivanja, od ovog zakona se očekuje njihovo prevazilaženje kao i potpuna usaglašenost sa pravnom tekvinom Evropske unije.¹⁹

Tri godine nakon usvajanja još uvijek nijesu donijeta sva podzakonska akta kako bi se obezbijedila puna primjena Zakona o životnom partnerstvu osoba istog pola koji je usvojen 2020.godini.²⁰ Iz institucije Ombudsmana naglašavaju da su se nakon njegovog usvajanja intenzivirale su se uvrede, prijetnje i govor mržnje prema LGBTIQ zajednici, posebno u onlajn prostoru.²¹

Procesuiranje slučajeva diskriminacije, nasilja i drugih oblika napada na LGBTIQ osobe

Takođe, u poslednjem godišnjem izvještaju Evropske komisije za Crnu Goru navodi se da govor mržnje i homofobični incidenti protiv LGBTIQ osoba, i od strane poslanika/ca, predstavljaju povod za ozbiljnu zabrinutost.²² Religijski lideri su takođe bili skloni uvredljivim izjavama, pa je tako Mitropolit crnogorsko-primorski nazvao jubilarnu desetu Paradu ponosa održanu 2022.godine događajem na kojem se promoviše „nemoral i razvrat” i pozvao vjernike/ce da se pridruže „molebanu za svetinju braka i očuvanje porodice“ dan uoči zakazane Parade.²³ Uoči ove Parade zabilježen je i napad na dom aktiviste, kao i na trans aktivistkinju. Takođe, nekoliko puta tokom 2022.godine je napadnut LGBTIQ Drop in centar a LGBTIQ aktivista je prijavio policiji prijetnju smrću na društvenim mrežama. Ipak, važno je pomenuti da su i ova i poslednja Parada ponosa održana krajem oktobra 2023.godine prošle bez incidenata.

U periodu 2018.-2022.godine, institucija Ombudsmana je imala ukupno šest predmeta u radu zbog govora mržnje koji su kao osnov imali seksualnu orijentaciju, interseksualne karakteristike ili rodni identitet. Iako se radi o jako malom broju predmeta, treba imati u vidu da se ovi slučajevi najčešće javljaju uoči i nakon važnih političkih i društvenih dešavanja, uključujući i izbore. Pritom, govor mržnje je najizraženiji na društvenim mrežama, kao i u komentarima građana/ki na internet portalima.

Broj predmeta u radu	2018.	2019.	2020.	2021.	2022.
Seksualna orijentacija i/ili interseksualne karakteristike	0	0	1	0	1
Rezultat postupanja			Date dvije preporuke koje nijesu ispoštovane		Nepostupanje-pritužba nije dopunjena u ostavljenom roku
Pol, promjena pola, rodni identitet	0	0	0	0	4
Rezultat postupanja					U 3 predmeta utvrđena diskriminacija, 1 predmet u radu

¹⁹ Izvještaj o radu za 2020.godinu, Zaštitnik ljudskih prava i sloboda, str.271, dostupan [ovdje](#)

²⁰ Kada su u pitanju registri, Ministarstvo unutrašnjih poslova treba da prilagodi podzakonske akte koji regulišu ovu oblast.

²¹ Izvještaj o radu za 2020.godinu, Zaštitnik ljudskih prava i sloboda, str.271, dostupan [ovdje](#)

²² Godišnji Izvještaj o napretku Crne Gore za 2022.godinu, Evropska komisija, str.43, izvještaj dostupan [ovdje](#)

²³ [Mitropolit Joanikije pozvao na moleban uoči Prajda u Podgorici \(slobodnaevropa.org\)](#)

UKUPNO predmeta	0	0	1	0	5
-----------------	---	---	---	---	---

Izvor: Izvještaji o radu institucije Ombudsmana za period 2018.-2022.

Zvanični statistički podaci Uprave policije pokazuju da je broj prijavljenih fizičkih napada zasnovanih na pretpostavljenoj seksualnoj orijentaciji i rodnom identitetu žrtve značajno smanjen u poređenju sa 2019.godinom, dok je i dalje prisutna verbalna diskriminacija izražena putem društvenih mreža. U većini ovih slučajeva tužioc/teljke su u prijavljenim slučajevima cijenili da nema elemenata bića krivičnog djela čije se gonjenje preduzima po službenoj dužnosti.

	2019.	2020.	2021.	2022.	Prva polovina 2023.
Broj registrovanih prijava od strane Uprave policije	142	34	55	16	59

Izvor: Zvanična statistika Uprave policije dostavljena na dan 12.10.2023.

Prema dostupnim informacijama, u periodu 2019.-2023.godine samo su tri događaja iz ukupno 297 prijava (1 %) bila kvalifikovana kao krivična djela i to 2019.godine. Dvije su se odnosile na fizički napad i jedna na ugrožavanje sigurnosti putem društvenih mreža. Sve ostale prijave koje su bile podnijete Upravi policije u ovom gotovo petogodišnjem periodu odnosile su se na uvrjedljive, diskriminišuće ili prijeteće komentare upućene putem društvenih mreža (Facebook) na račun LGBTIQ osoba. Važno je napomenuti da je gro ovih prijava podnijet od strane aktivista/kinja koji/e se bore za LGBTIQ prava unutar NVO sektora.

Rezultati analize Akcije za ljudska prava pokazuju da je zaključno sa krajem 2021.godine donijeta samo jedna krivična presuda za govor mržnje po osnovu seksualne orijentacije, vrijeđanjem i zlostavljanjem i to od strane Osnovnog suda u Kotoru za izvršenje krivičnog djela Rasna i druga diskriminacija.²⁴ Kada je u pitanju broj predmeta u radu Sudova za prekršaje koji se odnose na slučajeve diskriminacije, nasilja i drugih oblika napada na pripadnike/ce LGBTIQ populacije, primjetan je porast broja predmeta u 2022. i prvoj polovini 2023.godine u odnosu na period 2018.-2021. U najvećem broju ovih predmeta slučajevi diskriminacije i dalje bivaju procesuirani kao prekršaji u skladu sa Zakonom o javnom redu i miru dok je zanemarljivo mali broj slučajeva koji su procesuirani kao prekršaj iz oblasti Zakona o zabrani diskriminacije. Imajući u vidu navedeno, može se zaključiti da nadležni organi i dalje preferiraju da primijene odredbe koje se odnose na kršenje javnog reda i mira što na određeni način relativizuje odgovornost počinilaca. Iz institucije Ombudsmana takođe navode da se sudski postupci često pretvaraju u osudu žrtve a ne u zaštitu žrtve.²⁵

	2018.	2019.	2020.	2021.	2022.	Prva polovina 2023.
Ukupan broj predmeta u radu Sudova za prekršaje	61	42	33	39	76	76
Broj slučajeva diskriminacije koji su procesuirani kao	2	1	0	0	4	0

²⁴ Priručnik Suzbijanje govora mržnje- evropski standardi i praksa, Akcija za ljudska prava, januar 2022.godine, str.86, dostupan [ovde](#)

²⁵ Izvještaj o radu za 2020.godinu, Zaštitnik ljudskih prava i sloboda, str.252

prekršaji iz oblasti Zakona o zabrani diskriminacije						
Broj slučajeva koji su procesuirani kao prekršaji iz oblasti Zakona o javnom redu i miru	59	40	33 ²⁶	39	72 ²⁷	76 ²⁸

Izvor: Izvještaji Višeg suda za prekršaje za period 2018.-2022. i prvu polovinu 2023. o predmetima po procesuiranim slučajevima diskriminacije, nasilja i drugih oblika napada na pripadnike/ce LGBT populacije koji su bili u radu sudova za prekršaje

Ipak, treba imati u vidu da još uvijek ne postoji sistemsko prikupljanje podataka o slučajevima diskriminacije koje bi omogućilo uvid u metodološki uporedive podatke. Takođe, u pravosudnom informacionom sistemu još uvijek ne postoji mogućnost prikupljanja raščlanjenih podataka u vezi sa procesuiranim slučajevima zločina iz mržnje (govor mržnje i nasilje) prema LGBTI osobama, što je bila jedna od preporuka Evropskog odbora protiv rasizma i netolerancije (ECRI) iz 2017.godine.²⁹ Ovo otežava ili pak onemogućava mjerjenje rezultata u ovoj oblasti.

Jačanje kapaciteta policijskih službenika/ca, sudija/tkinja i tužilaca/teljki u oblasti LGBTIQ prava

Tokom gotovo petogodišnjeg perioda implementacije Strategije značajan broj policijskih službenika/ca, tužilaca/teljki i sudija/tkinja prošao je obuke o prepoznavanju i procesuiranju zločina iz mržnje prema LGBTI osobama sa posebnim fokusom na primjeni čl.42a Krivičnog zakonika Crne Gore. Sa druge strane, nije ostvaren planirani indikator da obuke za senzibilan rad prema LGBTIQ osobama prođe 50% od ukupnog broja sudija/tkinja i tužilaca/teljki. Iako nije rađena analiza efekata sprovedenih obuka gore navedeni statistički podaci po kojima gro slučajeva diskriminacije i dalje biva procesiran kao prekršaj u skladu sa Zakonom o javnom redu i miru može biti indikator njihovog ograničenog dometa.

Najveći napredak je postignut u oblasti edukacije policijskih službenika/ca iz ugla definisanih ciljnih vrijednosti, pa je tako 21% policijskih službenika/ca prošao obuku za senzibilan rad prema LGBTIQ osobama a 10% obuke na temu procesuiranja zločina iz mržnje prema LGBTIQ osobama.³⁰ Takođe, tokom 2020.godine su obučeni i svi/e pripadnici/e policije u Grupi za borbu protiv visokotehnološkog kriminala SKP-a za suzbijanje govora mržnje na internetu, ukupno njih 28. Konačno, svi/e zaposleni/e u službama koje vode postupak po zahtjevu za međunarodnu zaštitu, obavljaju poslove prihvata i smještaja stranaca koji traže međunarodnu zaštitu, azilanata, stranaca sa odobrenom subsidijskom zaštitom i integracijom lica sa odobrenom međunarodnom zaštitom prošli su obuku na temu „Progon po osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta i senzibilan rad sa ovom populacijom“. Samo jedan prigovor je dostavljen

²⁶ Ovi predmeti sadrže elemente diskriminacije i kao takvi su prepoznati u posebnim evidencijama sudova.

²⁷ Ibid.

²⁸ Ibid.

²⁹ Zaključci ECRI-a o sprovođenju preporuka u pogledu Crne Gore, podložne privremenom praćenju, 2. jun 2020., CRI(2020)26, str.5

³⁰ U LGBTI Strategiji (2019.-2023.) se navodi da je ukupno oko 1700 službenika/ca iz Sektora policije opšte nadležnosti, Sektora kriminalističke policije, Sektora granične policije, Sektora za obezbeđenje ličnosti i objekata, kao i u OKC-u koji po prirodi posla mogu doći u službeni kontakt sa LGBTI osobama.

na rad ovih službi tokom trajanja implementacije Strategije. Naime, kada je u pitanju Direkcija za prihvat, od strane dvije strankinje koje traže međunarodnu zaštitu, državljanke Rusije, pripadnice LGBTIQ populacije, podnijeta je pritužba na rad Centra za prihvat u Spužu. Postupajući po pritužbi nakon sprovedenog postupka od strane Zaštitnika ljudskih prava i sloboda Crne Gore nije utvrđena povreda ljudskih prava (period april-jul 2022.godine).

Važno je napomenuti i da je Strategijom bilo predviđeno da se u nastavni plan i program Policijske akademije inkorporira tema procesuiranja zločina iz mržnje. Ipak, po licenciranom programu iz predmeta Ljudska prava i etika sadržajem nijesu planirane teme o pravima LGBTIQ zajednice i govoru mržnje. Cijeneći važnost ovog sadržaja, ove teme se obrađuju u okviru lekcije Prava osjetljivih grupa (dva časa) i Policijska služba u multietničkom društvu (jedan čas), a pominju se i kroz druge lekcije kao na primjer Ljudska prava u izviđaju i istrazi, Zaštita ljudskih prava prilikom lišenja slobode i zadržavanja, Zabranjeni torturi, Svijest o razlikama.³¹

Obrazovanje

Kada je u pitanju edukacija drugih ciljnih grupa, rezultati istraživanja Asocijacije Spektra iz 2019.godine o diskriminaciji transrodnih i rodno varijantnih učenika/ca u srednjim školama na uzorku od skoro 700 ispitanika/ca ukazuju na pogrešno poimanje seksualne orijentacije i rodnog identiteta među učenicima/ama, ali i na predrasude i neprihvatanje različitosti. Tako na primjer 50% ispitanika/ca smatra da su transrodne osobe mentalno poremećene.³² Sa druge strane, njih 57% smatra da su LGBT osobe izložene fizičkom nasilju vrlo često ili ponekad u školskom okruženju. Ipak, ovo nasilje u većini slučajeva nije prijavljeno ili pak adekvatno sankcionisano, što stvara atmosferu u kojoj se LGBTIQ učenici/e ne osjećaju sigurno. Neki od razloga zbog kojih se ovi učenici/e nijesu obraćali stručnoj službi su: nepovjerenje, strah od otkrivanja rodnog identiteta ali i nedovoljna pristupačnost sistema podrške koje škole pružaju učenicima/ama.³³ Imajući u vidu činjenicu da je u međuvremenu uspostavljen novi sistem borbe protiv nasilja u osnovnim i srednjim školama, tj. formirani Tim za praćenje pojave nasilja i vandalizma pri Ministarstvu prosvjete, timovi u školama, kao i SOS linija za prijavu vršnjačkog nasilja³⁴, neophodno je napraviti analizu efekata ovih mjer na smanjenje nasilja i u odnosu na LGBTIQ učenike/ce.

Sa druge strane, sagovornici/e iz institucija i NVO sektora ukazuju na suštinsku važnost edukacije nastavnog i stručnog osoblja o LGBTIQ pravima u cilju eliminiranje stereotipa i predrasuda od strane generacija koje dolaze. Izvjesni napor su učinjeni, dominantno kroz edukaciju na temu interkulturnog obrazovanja, ali to svakako nije dovoljno za adekvatnu senzibilizaciju, s obzirom da ovaj akreditovani program ne nudi detaljni uvid u tematiku LGBTIQ prava. S tim u vezi, kako je važno raditi na osmišljavanju i akreditaciji posebnog programa stručnog usavršavanja nastavnika/ca na temu LGBTIQ prava i pružanja adekvatne psihološke i socijalne podrške LGBTIQ učenicima/ama od strane stručnih službi.

Analiza zastupljenosti LGBTIQ tema u aktualnim školskim programima i udžbenicima za gimnazije i stručne škole koju je sproveo Centar za građansko obrazovanje (CGO) tokom 2021.godine je pokazala da su LGBT teme šturo obrađene. Ipak, ubjedljivo najviše sadržaja o LGBTIQ tematiki je identifikovano u okviru

³¹ Zvanični odgovor Policijske akademije na upit, dostavljen dana 19.10.2023.

³² Da odzvoni nasilju-Smjernice za kreiranje sigurnog školskog prostora za rodne različitosti i Istraživanje o diskriminaciji transrodnih i rodno varijantnih učenika/ca u srednjim školama Crne Gore, Asocijacija Spektra, str.45, publikacija dostupna [ovdje](#)

³³ Ibid, str.48

³⁴ Iako je ova linija aktivirana 2019.godine, bila je aktivna svega nekoliko mjeseci, a potom je njen rad obustavljen do maja 2023.kada je ponovo aktivirana. Izvor: [internet stranica](#) Udrženja Roditelji

izbornog predmeta Zdravi stilovi života u kojem se, po mišljenju autora/ki ove analize, na zadovoljavajući način obrađuje ova tematika i naglašava značaj prihvatanja drugog i drugačijeg.³⁵ Iako je Strategijom bilo predviđeno da se uradi i analiza na nivou osnovnih škola to se nije desilo. Korisno je pomenuti da je 2021.godine LGBT Forum Progres uradio analizu sadržaja određenog broja udžbenika na Fakultetu političkih nauka Univerziteta Crne Gore koja je pokazala da se na pojedinim predmetima i dalje koriste udžbenici sa prevaziđenim i diskriminatornim sadržajem koji „homoseksualnost tretiraju istovremeno kao dehumanizujuću bolest i kao antidruštveno ponašanje.“³⁶

Kultura

Kada je u pitanju oblast kulture, Strategijom su bile predviđene brojne aktivnosti na ovom polju, od kojih je realizovana jedna. Naime, 2019.godine objavljen je i promovisan Zbornik Queer radova u izdanju Ministarstva kulture. Sagovornici/e smatraju da bi u narednom periodu trebalo raditi na razvoju izdavačke djelatnosti unutar Ministarstva, koja bi podrazumijevala i prevode kapitalnih djela iz oblasti kulture vezane za LGBTIQ prava.

Zdravstvena zaštita

Značajni pomaci nijesu ostvareni ni u oblasti zdravstvene zaštite. Iako je Strategijom bilo predviđeno da se 10% medicinskog osoblja obuči za senzibilan rad sa LGBTIQ do kraja 2023.godine, taj obuhvat je značajno manji (3%). Problem nestašice hormonske terapije estradiolom za transrodne žene je privremeno riješen zahvaljujući preduzimljivosti uprave Kliničkog centra Crne Gore. Ipak, iz institucije Ombudsmana i NVO sektora naglašavaju da je ovo pitanje potrebno sistemski i trajno riješiti kako bi se izbjeglo da transrodne žene žive u strahu od ponovne nestašice terapije u ionako zahtjevnom procesu tranzicije ali i da zavise od dobre volje rukovodstva institucije i njihove senzibilisanosti za ovu temu, kao i od generalnog stanja zdravstvenog sistema.³⁷ Važno je naglasiti da ih nedostatak terapije dovodi u stanje rizika i predstavlja povredu prava na poštovanje privatnog života.³⁸ Primarna je odgovornost Ministarstva zdravlja, kao i Fonda za zdravstveno osiguranje da pristup ovoj terapiji bude kontinuiran i bez prekida.

Socijalna zaštita

Prema zvaničnim informacijama Ministarstva rada i socijalnog staranja, nijedna NVO nije licencirala servise podrške LGBTIQ osobama. Iz Ministarstva navode da se jedan od ključnih razloga ogleda u činjenici da je potrebno da NVO ima stalno zaposlenog stručnog radnika/cu koji/a je licenciran/a. Sa druge strane, izostala je konsultantska podrška Ministarstva u procesu licenciranja iako je ova aktivnost bila predviđena Strategijom. LGBTIQ sklonište je prestalo sa radom nakon deset godina usled nepostojanja održivog finansiranja.³⁹ Ipak, iz LGBT Forumu Progres navode da su nastavili da pružaju usluge pravne, psihološke i socijalne podrške žrtvama nasilja u okviru Savjetovališta za LBTQ žene u Podgorici, te da pokrivaju i troškove privatnog smještaja kada je potrebno. Tokom 2023.godine otvoreno je i Savjetovalište za

³⁵ Internet stranica Centra za građansko obrazovanje (CGO), tekst dostupan [ovdje](#)

³⁶ LGBT Forum Progres i Labris, Analiza LGBTIQ tematike u udžbenicima na Fakultetu političkih nauka Univerziteta Crne Gore i Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu, str.20, dostupna [ovdje](#)

³⁷ Izvještaj o radu za 2022.godinu, Zaštitnik ljudskih prava i sloboda, str.244, dostupan [ovdje](#)

³⁸ Izvještaj o radu za 2021.godinu, Zaštitnik ljudskih prava i sloboda, str.247, dostupan [ovdje](#)

³⁹ Iz LGBT Forumu Progres navode da su razmatrane moguće opcije za licenciranje servisa skloništa, ali da je odgovor nadležnih institucija bio da ne posjeduju stručne kapacitete i stručno osoblje.

višestruko marginalizovane žene žrtve nasilja u Beranama.⁴⁰ Takođe, 30% voditelja/ki slučaja u sistemu socijalne i dječje zaštite je prošlo obuku u cilju unaprjeđenja njihovih kapaciteta za rad sa LGBTIQ osobama.

Zapošljavanje

Preliminarni rezultati istraživanja o stavovima i antidiskriminacionim politikama poslodavaca u Crnoj Gori u odnosu na LGBTIQ osobe iz 2023.godine pokazali su da skoro polovina od 302 kompanije iz uzorka ne primjenjuje politike zaštite od diskriminacije LGBTIQ osoba.⁴¹ 27% ispitanika/ca je navelo da se osjeća neprijatno kada sarađuje sa transrodnom ili interpolnom osobom, dok 21% ne želi da dijeli prostor sa osobom koja je promijenila pol. Stoga ne iznenađuju podaci Asocijacije Spektra koji ukazuju na to da je većina transrodnih osoba nezaposlena ili zaposlena na crnom tržištu rada, pri čemu veliki broj njih krije svoj rodni identitet od poslodavaca.⁴² Pritom, Covid-19 kriza je samo dodatno otežala njihovu poziciju i pojačala socijalnu i ekonomsku isključenost.⁴³

Važno je napomenuti da su tokom 2020. i 2021.godine održane dvije sjednice od ukupno pet planiranih sjednica Socijalnog savjeta na temu antidiskriminacije LGBTIQ osoba u sferi zapošljavanja i radnih odnosa, a kojima su prisustvovali i predstavnici/e NVO. Imajući u vidu činjenicu da Socijalni savjet nije bio uključen niti konsultovan prilikom definisanja ove aktivnosti u Strategiji, jako je važno obezbijediti pravovremene konsultacije sa ovim tijelom za potrebe planiranja aktivnosti u narednom strateškom dokumentu.

LGBTIQ turizam

Ova tema bila je prepoznata i u prethodnoj LGBT Strategiji (2013.-2018.), uz plan da se uradi analiza tržišta i procjena potreba u kontekstu LGBTI turističkog tržišta. Ipak, skoro deset godina kasnije ova analiza nije urađena što navodi na zaključak da nije bila na listi prioriteta nadležnog Ministarstva. 2023.godine je Ministarstvo ekologije, prostornog planiranja i urbanizma potpisalo ugovor sa istraživačkim agencijama kako bi se analiza finalizovala do 5.decembra 2023.godine. Ova analiza treba da posluži kao ključni input za planiranje svih daljih aktivnosti na ovom polju, te je stoga neophodno imati u vidu njene nalaze i preporuke u slučaju da se prilikom pripreme naredne LGBTIQ Strategije turizam nađe na spisku prioritetnih oblasti djelovanja.

Politike i prakse na lokalnom nivou

Formiranje Fokal point mreže predstavnika/ca lokalnih samouprava za promociju ljudskih prava LGBTIQ osoba tokom 2020.godine je predstavljalo važan korak u promociji i zaštiti prava LGBTIQ osoba na lokalnom nivou. Ipak, prema dostupnim informacijama ova Mreža se sastala samo jednom i to 2021.godine što ukazuje na njenu nefunkcionalnost. Stoga je neophodno pažljivo razmotriti održivost postojećeg modela.

Sa druge strane, važno je ukazati na napore NVO da pomognu lokalnim samoupravama da pripreme lokalne akcione planove za unaprjeđenje kvaliteta života LGBTIQ osoba što je rezultiralo usvajanjem ovih

⁴⁰ Oba Savjetovališta su otvorena u okviru projekta „ Program savjetovališta za višestruko marginalizovane žrtve nasilja“ koji zajednički sprovode LGBT Forum Progres i NVO Poligon za žensku izuzetnost-Sofija uz podršku Ministarstva rada i socijalnog staranja.

⁴¹ Polovina crnogorskih kompanija ne primjenjuje politike zaštite od diskriminacije LGBTIQ osoba, tekst dostupan [ovdje](#)

⁴² Izvještaj o radu za 2021.godinu, Zaštitnik ljudskih prava i sloboda, str.248, dostupan [ovdje](#)

⁴³ Godišnji pregled za Crnu Goru, ILGA Europe, str.102, dokument dostupan [ovdje](#)

planova od strane određenog broja opština. Neke od opština koje su usvojile ili su u procesu izrade (novih) akcionalih planova Bijelo Polje, Podgorica, Kotor, Kolašin, Bar i Cetinje. Opština Kotor i Glavni grad Podgorica su postali i članice internacionalne mreže Rainbow Cities koja okuplja gradove koji su posvećeni kreiranju inkluzivnog ambijenta za sve građane/ke nezavisno od njihovih ličnih karakteristika.

4. Ocjena uspješnosti sprovođenja Strategije

Ocjena uspješnosti sprovođenja Strategije treba biti primarno bazirana na ocjeni uspješnosti u ostvarivanju operativnih ciljeva i doprinosa ostvarivanju strateških ciljeva. Za potrebe analize ostvarenosti operativnih ciljeva se po pravilu koriste postavljeni indikatori učinka. Ipak, kao što je gore navedeno, značajan broj indikatora učinka koji su definisani u ovom dokumentu ima svoja ograničenja koja otežavaju ili pak dovode u pitanje validnost same ocjene.

4.1. Ocjena uspješnosti u ostvarivanju operativnih ciljeva

Naime, jedan dio indikatora se oslanja na percepciju diskriminacije LGBTI osoba u oblasti obrazovanja, zapošljavanja, kulture, zdravstvene zaštite i pristupa javnim uslugama od strane opšte populacije, što neminovno utiče na objektivnost ocjene. Sa druge strane, određenom broju indikatora nedostaju jasno definisane početne vrijednosti ili pak jasno ukazivanje na njihovo nepostojanje. Nijedan definisani indikator nema definisan izvor podataka iz kojih je moguće pratiti njihovo kretanje. Ipak, najveći evaluacijski izazov se ogledao u činjenici da nije bilo moguće utvrditi ispunjenost određenih indikatora jer nijesu postojali objedinjeni i metodološki uporedivi podaci.

Naime, broj uspješno procesuiranih slučajeva diskriminacije i nasilja nad LGBTIQ osobama pred policijskim organima, tužilaštvom i sudovima definisan je kao indikator uspjeha za ostvarivanje operativnih ciljeva koji se odnose na podignut nivo obučenosti policijskih službenika/ca, tužilaca/teljki i sudija/tkinja za efikasnu i efektivnu primjenu normativnog okvira za zaštitu ljudskih prava LGBTI osoba (*operativni ciljevi 2.1., 2.2. i 2.3.*). Osim što je ovaj indikator nedovoljno precizan imajući u vidu različite nadležnosti ovih aktera u postupanju po prijavljenim slučajevima diskriminacije, treba naglasiti da na nacionalnom nivou još uvijek ne postoji objedinjena baza podataka o slučajevima diskriminacije koja bi uključivala metodološki uporedive podatke prikazane na način da se može pratiti koja vrsta diskriminacije je u pitanju, na koji način i u kom vremenskom periodu je slučaj procesuiran kroz institucije, koja je vrsta zaštite pružena žrtvi i koja vrsta sankcije je propisana za počinjoca/teljku.⁴⁴

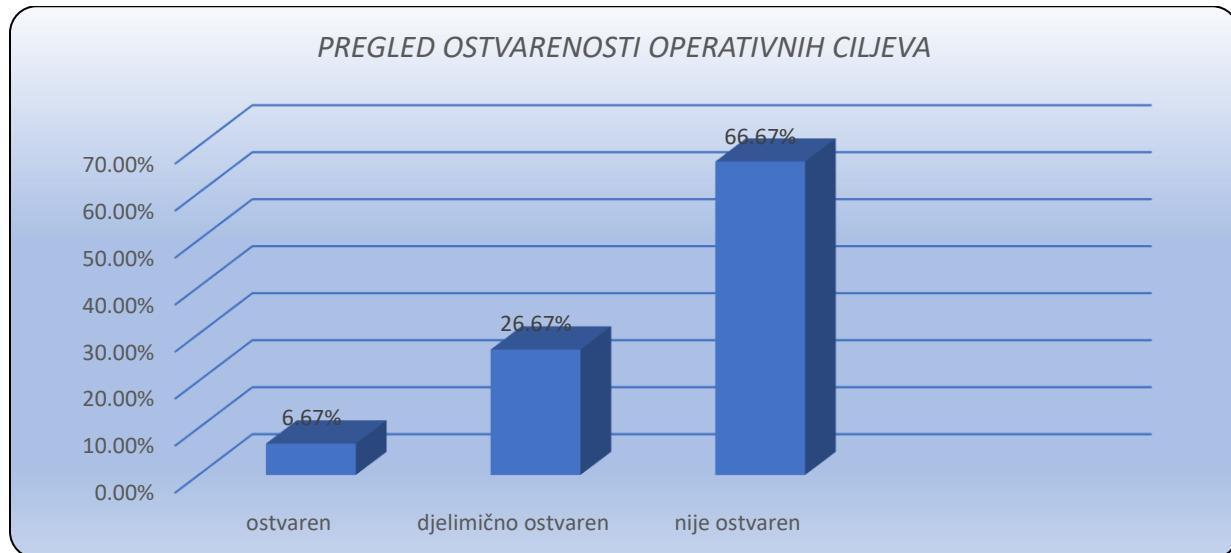
U cilju prevazilaženja ovog konkretnog ograničenja u postupku ocjene ostvarenosti operativnih ciljeva 2.1., 2.2. i 2.3. opredijelila sam se za pristup koji ima svoje teorijsko utemeljenje u samoj metodologiji izrade strateških dokumenata. Naime, implementirane mjere za posljedicu treba da imaju ostvarivanje operativnih ciljeva, a ostvareni operativni ciljevi samo doprinose ostvarivanju strateških ciljeva zajedno sa nizom drugih intervencija u oblasti zaštite LGBTIQ prava. U tom smislu, o ostvarenju operativnih ciljeva je moguće govoriti tek onda kada su sve definisane mjere vezane za taj operativni cilj realizovane.⁴⁵ Ovu logiku sam primijenila i kada su svi ostali operativni ciljevi u pitanju, tako da su oni prošli svojevrsnu duplu provjeru- kroz već definisane indikatore uspjeha i na ovaj način.

Evaluacija je pokazala da je od petnaest (15) definisanih operativnih ciljeva u potpunosti ostvaren samo jedan (1) a djelimično ostvarena četiri (4). Konkretno, ostvaren je operativni cilj 2.8. koji se odnosio na osnaživanje kapaciteta zaposlenih u službama koje vode postupak po zahtjevu za međunarodnu zaštitu, obavlja poslove prihvata i smještaja stranaca koji traže međunarodnu zaštitu, azilanata, stranaca sa odobrenom subsidijskom zaštitom i integracijom lica sa odobrenom međunarodnom zaštitom za rad sa LGBTI osobama. Djelimično su ostvareni operativni ciljevi usmjereni ka jačanju kapaciteta policijskih

⁴⁴ Nacionalna strategija rodne ravnopravnosti za period 2021.-2025., str.23, dostupna [ovdje](#)

⁴⁵ Naravno, važno je imati u vidu i širu sliku kada su ove oblasti u pitanju, a koja je predstavljena u prethodnom poglavljju.

službenika/ca, tužilaca/teljki i sudija/tkinja za efikasnu i efektivnu primjenu normativnog okvira za zaštitu ljudskih prava LGBTI osoba i povećanju stepena informisanosti LGBTIQ populacije o njihovim zakonskim pravima.

Grafikon 1: Pregled ostvarenosti operativnih ciljeva u odnosu na definisane indikatore uspjeha

4.2. Ocjena doprinosu ostvarenju strateških ciljeva

Tabele ispod nude pregled ostvarenosti svakog pojedinačnog operativnog cilja kao i ocjenu njihovog doprinosu ostvarivanju strateških ciljeva. Primjetno je da planirane intervencije tokom gotovo petogodišnjeg perioda implementacije Strategije nijesu doprinijele ostvarivanju dva od ukupno tri strateška cilja. Ograničen doprinos je dat jedino kada je u pitanju strateški cilj 2 koji se odnosi na unaprijeđen normativni okvir. *U tom smislu, može se konstatovati da Strategija nije ispunila svoju svrhu, prvenstveno kada je u pitanju pružanje doprinosu društvenom prihvatanju LGBTI osoba i unaprijeđenje pristupa radu, servisima i uslugama podrške.*

STRATEŠKI CILJ 1: UNAPRIJEĐENO DRUŠTVENO PRIHVATANJE LGBTI OSOBA

Operativni cilj	Ocjena ostvarenosti	Doprinos ostvarivanju strateškog cilja
1.1.Podrška crnogorskih građana/ki LGBTI osobama u borbi za ostvarivanje njihovih prava povećana za 10%	Nije ostvaren	
1.2. Unaprijeđen kvalitet i nediskriminacioni karakter sistema obrazovanja u Crnoj Gori	Nije ostvaren	
1.3.Eliminisana diskriminacija LGBTI osoba u pogledu prava na sopstvenu kulturu i na autentični kulturni izraz	Nije ostvaren	

STRATEŠKI CILJ 2: UNAPRIJEĐEN NORMATIVNI OKVIR I NJEGOVA PRIMJENA ZA ZAŠTITU LJUDSKIH PRAVA LGBTI OSOBA

Operativni cilj	Ocjena ostvarenosti	Doprinos ostvarivanju strateškog cilja
2.1. Podignut nivo obučenosti policijskih službenika/ca za efikasnu i efektivnu primjenu normativnog okvira za zaštitu ljudskih prava LGBTI osoba	Djelimično ostvaren	<i>Djelimično ostvaren</i>
2.2. Podignut nivo obučenosti tužilaca/teljki za efikasnu i efektivnu primjenu normativnog okvira za zaštitu ljudskih prava LGBTI osoba	Djelimično ostvaren	
2.3. Podignut nivo obučenosti sudija za efikasnu i efektivnu primjenu normativnog okvira za zaštitu ljudskih prava LGBTI osoba	Djelimično ostvaren	
2.4. Službenici/e u jedinicama lokalne samouprave su osposobljeni za primjenu Zakona o životnom partnerstvu lica istog pola i zakona kojim se reguliše pravno prepoznavanje roda	Nije ostvaren	
2.5. Kreirane pretpostavke za efikasan monitoring primjene krivičnog i prekršajnog zakonodavstva sa aspekta zaštite LGBTI osoba od diskriminacije i nasilja	Nije ostvaren	
2.6. Podignut nivo informisanosti LGBTI osoba o njihovim pravima garantovanim zakonima i instrumentima njihove zaštite	Djelimično ostvaren	
2.7. Uspostavljen normativni okvir kojim se reguliše pravno prepoznavanje roda u Crnoj Gori u skladu sa međunarodnim standardima	Nije ostvaren	
2.8. Unaprijedjena primjena Zakona o međunarodnoj i privremenoj zaštiti stranaca kroz osnaživanje kapaciteta zaposlenih u službama koje vode postupak po zahtjevu za međunarodnu zaštitu, obavljaju poslove prihvata i smještaja stranaca koji traže međunarodnu zaštitu, azilanata, stranaca sa odobrenom subsidijskom zaštitom i integracijom lica sa odobrenom međunarodnom zaštitom za rad sa LGBTI osobama	Ostvaren	

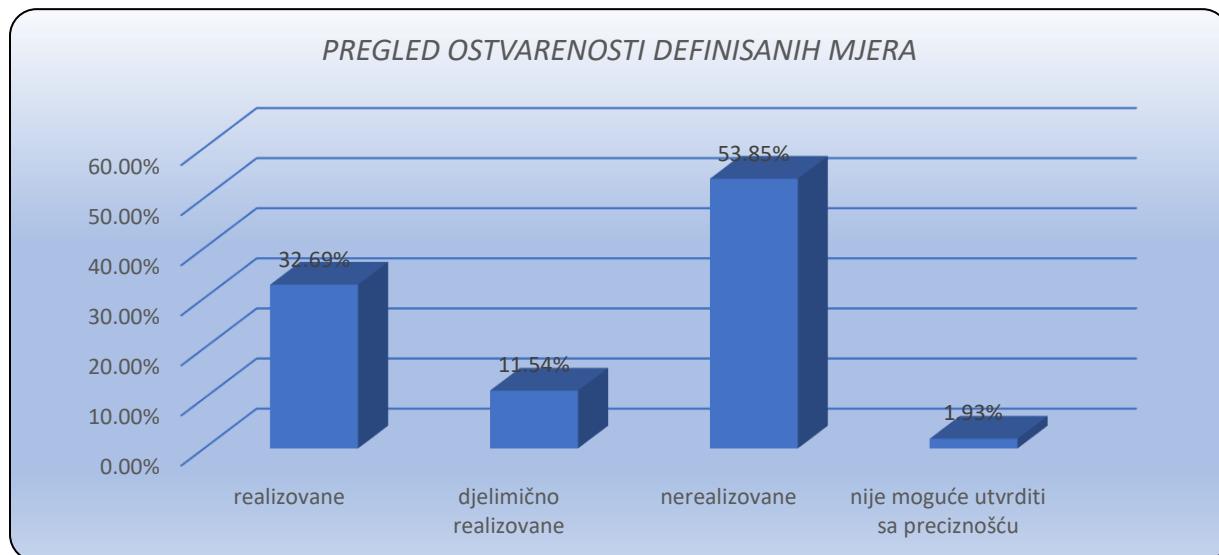
STRATEŠKI CILJ 3: UNAPRIJEĐEN PRISTUP RADU, USLUGAMA I SERVISIMA PODRŠKE

Operativni cilj	Ocjena ostvarenosti	Doprinos ostvarivanju strateškog cilja
3.1. Unaprijeden pristup radu i efektivna zaštita prava LGBTI osoba u sferi radnih odnosa	Nije ostvaren	<i>Nije ostvaren</i>
3.2. Unaprijeden pristup uslugama zdravstvene zaštite za LGBTI osobe	Nije ostvaren	
3.3. Unaprijeden pristup uslugama socijalne zaštite i servisima podrške za LGBTI osobe	Nije ostvaren	
3.4. Unaprijedena turistička usluga za LGBTI turiste	Nije ostvaren	

4.3. Ocjena ostvarenosti definisanih mjera

Kada je u pitanju implementacija mjera, važno je razumjeti da su mjere zapravo sinonim za rezultate. U tom smislu je ocjena njihove ostvarenosti i sprovedena u odnosu na definisane indikatore rezultata. Po pravilu, mjera je realizovana tj. rezultat ostvaren onda kada je ispunjen definisani indikator, a djelimično realizovana tj. rezultat djelimično ostvaren onda kada je ispunjeno više od polovine planirane vrijednosti indikatora. Važno je naglasiti da je proces prikupljanja podataka o ispunjenosti ovih indikatora ogolio nedostatke u državnoj upravi kada je u pitanju vođenje redovne i precizne evidencije o broju polaznika/ca različitih obuka i drugih informativno-edukativnih aktivnosti ali i o ostvarenom obuhvatu ciljnih grupa u okviru realizovanih kampanja.

Konkretno, od ukupno 52 definisane mjere nije realizovano 28 mjera, tj. više od 50% planiranog. Realizovano je 17 mjera (32.69%), a djelimično realizovano 6 (11.54%). Za jednu mjeru (1.2.6) nije bilo moguće utvrditi da li je realizovana zbog nepostojanja evidencije o postignutom obuhvatu ciljne grupe. Pritom, oblast sporta i LGBTI turizma su jedine oblasti u kojima nije realizovana nijedna planirana mjeru iz ugla definisanih indikatora uspjeha.

Grafikon 2: Pregled ostvarenosti mjera u odnosu na definisane indikatore uspjeha

Kada su u pitanju mjere/rezultati koje su u potpunosti ili djelimično ostvarene, važno je naglasiti da je oko 60% ovih mjera ostvareno od strane NVO ili u saradnji institucija sa NVO, 9% uz finansijsku podršku međunarodnih organizacija a preostalih 31% mjera od strane državnih institucija u skladu sa njihovim zakonskim nadležnostima (raspisivanje konkursa za NVO, organizovanje sastanka Tima povjerenja LGBTI zajednice i Uprave policije i sl). Primjetan je i doprinos NVO kada su u pitanju neostvarene mjere u odnosu na definisane indikatore uspjeha, kao što su obuke za nastavnike/ce osnovnih i srednjih škola, medicinskog osoblja, starješine u Vojsci Crne Gore i sl.

Naredno poglavlje nudi detaljan tabelarni pregled ostvarenosti operativnih ciljeva, uz odgovarajuće komentare kojima se obrazlaže ocjena. Takođe, komentari su dati i pored onih mjera za koje je procijenjeno da postoji potreba da se ocjena pojasniti ili da je pak korisno pružiti dodatne informacije za potrebe planiranja Strategije za period 2024.-2028. Važno je napomenuti da su članovi/ice Tima iz svih

institucija imali mogućnost da daju svoj komentar na ocjenu, te da su ti komentari uzeti u obzir prilikom donošenja odluke o konačnoj ocjeni.

5. Pregled ostvarenosti operativnih ciljeva i mjera u odnosu na definisane indikatore uspjeha

		Indikator	Početna vrijednost indikatora (2018.godina)	Ciljna vrijednost (2023.godina)	Ostvarenost operativnih ciljeva u odnosu na definisani indikator (zaključno sa septembrom 2023):	Komentar:
Operativni cilj 1.1.	Podrška crnogorskih građana/ki LGBTI osobama u borbi za ostvarivanje njihovih prava povećana za 10%	Nivo podrške građana i građanki LGBTI osobama u borbi za ostvarivanje njihovih prava povećan za 10% u odnosu na 2018.godinu	43%	53%	Nije ostvaren	<p>Sedam od ukupno osam definisanih mjera koje vode ka ostvarenju ovog operativnog cilja nije realizovano. Pritom, jedina realizovana mjera odnosi se na uspostavljanje fokal point mreže lokalnih samouprava 2020.godini, koja nije funkcionalna.</p> <p>Ovaj operativni cilj nije ostvaren ni iz ugla definisanog indikatora koji se oslanja na rezultate istraživanja CEDEM-a iz 2018. i 2022. Naime, 41.9% građana/ki podržava mjere usmjerene na borbu protiv diskriminacije LGBTIQ osoba u 2022.godini u odnosu na procenat iz 2018.godine (43%).⁴⁶</p>

⁴⁶ Podaci ukazuju da građani/ke pružaju snažnu podršku ovih mjerama kada su u pitanju pripadnici/e svih ostalih marginalizovanih grupa izuzev LGBTIQ populacije (str.46 CEDEM-ovog istraživanja Obrasci i stepen diskriminacije u Crnoj Gori 2022)

		Indikator	Status mjere u odnosu na definisani indikator (zaključno sa septembrom 2023):	Komentar:
Mjera 1.1.1.	Promovisati toleranciju i društvenu jednakost LGBTI osoba u sportu	Kampanjom obuhvaćeno 50% sportskih udruženja u Crnoj Gori	Nije realizovano/ostvareno	
Mjera 1.1.2	Edukovati sportske radnike/ce za senzibilan rad sa LGBTI osobama	Obučeno 30 % sportskih radnika/ca angažovanih u sportskim organizacijama	Nije realizovano	
Mjera 1.1.3	Edukovati predstavnike/ce političkih partija o međunarodnim standardima ljudskih prava LGBTI osoba	60% predstavnika/ca političkih partija u Skupštini CG edukovano u oblasti ljudskih prava LGBTI osoba	Nije realizovano	Prema dostupnim informacijama iz godišnjih izvještaja o implementaciji Strategije, tokom 2020.godine je 9 predstavnika/ca Skupštine prisustvovalo tematskoj sjednici o zabrani diskriminacije. Nije bilo dalje edukacije izuzev sastanaka sa dvije poslanice tokom 2022.godine i neformalnog druženja između predstavnika/ca skupštinskih odbora, državnih institucija i NVO.
Mjera 1.1.4	Prevesti, publikovati i promovisati novo izdanje Džogakarta principa	Publikovani principi na crnogorskom jeziku Održan panel na kome su promovisani principi	Nije realizovano	Prema dostupnim informacijama iz godišnjih izvještaja o implementaciji Strategije, principi su prevedeni ali nijesu publikovani niti je održan panel za potrebe promocije.
Mjera 1.1.5	Edukovati starješine Vojske Crne Gore za senzibilan pristup u radu sa LGBTI osobama	Obučeno 30% starješina u Vojsci Crne Gore	Nije realizovano	Prema dostupnim informacijama iz godišnjih izvještaja o implementaciji Strategije, održana je obuka 37 starješina u Vojsci Crne Gore na ovu temu u novembru 2021.godine i to od strane NVO Queer Montenegro, NVO Juventas i Asocijacije Spektra. U pitanju je 9% ukupnog broja starješina koji su na komandnim dužnostima. Ovaj procenat je još manji ukoliko ga računamo u odnosu na

				ukupan broj starješina uključujući i one koji nijesu na komandnim dužnostima (3.5%) ⁴⁷
Mjera 1.1.6	Informisati pripadnike/ce Vojske Crne Gore o međunarodnim standardima ljudskih prava LGBTI osoba	40% aktivnog sastava Vojske CG informisano o međunarodnim standardima ljudskih prava LGBTI osoba	Nije realizovano	Ova aktivnost nije realizovana, a u izvještajima se navodi da je namjera bila da se sproveđe nakon realizacije mjeru 1.1.5 S obzirom da ni u Strategiji ni u godišnjim izvještajima nije moguće naći podatak o broju pripadnika/ca Vojske u aktivnom sastavu, treba imati u vidu da se radi o njih 1944. ⁴⁸
Mjera 1.1.7	Organizovati fokus grupe sa roditeljima LGBTI osoba u vezi sa obezbjeđenjem podrške LGBTI djeci	Organizovano 10 fokus grupa sa roditeljima LGBTI osoba	Nije realizovano	
Mjera 1.1.8	Uspostaviti nacionalnu focal point mrežu predstavnika/ca lokalnih samouprava za promociju ljudskih prava LGBTI osoba	Uspostavljena nacionalna fokal point mreža lokalnih samouprava	Realizovano	Ova mreža je formalno uspostavljena 2020.godine, ali nije funkcionalna. Ovo ukazuje i na loše definisan indikator s obzirom da samo uspostavljanje mreže nije garant njene funkcionalnosti.

Operativni cilj 1.2.	Unaprijeden kvalitet i nediskriminatorski karakter sistema obrazovanja u Crnoj Gori	Stepen diskriminacije LGBTI osoba u oblasti obrazovanja smanjen za 10% u odnosu na 2018.godinu	19%	9%	Nije ostvaren	Ovaj operativni cilj nije ostvaren iz ugla indikatora koji se oslanja na rezultate istraživanja CEDEM-a iz <u>2018</u> i <u>2022</u> . Naime, iz ugla opšte populacije, stepen diskriminacije LGBTI osoba je povećan sa 19% u 2018.godini na 19.4% u 2022.godini.
-----------------------------	--	--	-----	----	---------------	--

⁴⁷ Prema zvaničnim podacima dostavljenim od strane Ministarstva odbrane na dan 20.10.2023. ukupan broj oficira/ki na komandnim, odnosno rukovodnim dužnostima je 153, a podoficira/ki 235- ukupno 388. Ukupan broj starješina tj.oficira/ki i podoficira/ki, uključujući one koji nijesu na komandnim dužnostima, je 1060.

⁴⁸ Prema zvaničnim podacima dostavljenim od strane Ministarstva odbrane na dan 20.10.2023. ukupan broj oficira/ki je 281, podoficira/ki 779, vojnika po ugovoru 620 a civilnih lica 264.

						Takođe, ključne mјере koje bi trebale da doprinesu ostvarivanju ovog cilja nijesu realizovane. Naime, obućeno je svega 4% (od planiranih 15%) nastavnika/ca na temu LGBTI prava, a nije bilo ni planiranih obuka prosvjetnih inspektora/ki.
--	--	--	--	--	--	---

		Indikator	Status mјере u odnosu na definisani indikator (zaključno sa septembrom 2023):	Komentar:
Mjera 1.2.1.	Edukovati nastavno osoblje u osnovnim i srednjim školama o ljudskim pravima LGBTI osoba	Najmanje 15% nastavnog osoblja je edukovano o pravima LGBTI osoba	Nije realizovano	Prema dostavljenim informacijama od strane člana Tima za praćenje implementacije Strategije, u osnovnim školama radi oko 5000 nastavnika/ca a u srednjim 2500. Do sada je akreditovanim obukama na temu interkulturalnog obrazovanja u periodu od usvajanja Strategije bilo obuhvaćeno 270 nastavnika/ca i u planu je da se do kraja godine realizuju još dva seminara kojima će biti obuhvaćeno oko 60 nastavnika/ce. Takođe, kroz obuke organizovane od strane NVO i međunarodnih organizacija dodatno je obućeno 172 nastavnika/ce. Procentualno, to je manje od 6 % ukupnog broja nastavnika/ce.
Mjera 1.2.2	Edukovati stručne saradnike u osnovnim i srednjim školama za pružanje psihosocijalne podrške u procesu prihvatanja i integracije LGBTI učenika	Obućeno 100% stručnog osoblja za pružanje psihosocijalne podrške u procesu prihvatanja i integracije LGBTI učenika	Djelimično realizovano	Prema dostavljenim informacijama od strane člana Tima za praćenje implementacije Strategije, u osnovnim i srednjim školama radi 160 stručnih saradnika/ce. LGBTI tematika je bila obrađena kroz akreditovani program obuke na temu interkulturalnog obrazovanja, pa fokus nije bio na edukaciji o pružanju psihosocijalne podrške. Do sada je ovim obukama bilo obuhvaćeno 105 stručnih saradnika/ce. Takođe, 8 stručnih saradnika/ce je prošlo obuku Centra za građansko obrazovanje na temu prevencije nasilja nad LGBTIQ

				osobama. ⁴⁹ Ipak, uvažavajući činjenicu da nije akreditovanih programa na temu pružanja psihosocijalne podrške, možemo konstatovati da je mjera djelimično realizovana.
Mjera 1.2.3	Sprovesti istraživanje o nasilju među vršnjacima po osnovu seksualne orientacije, rodnog identiteta i/ili interseksualnih karakteristika u obrazovnim ustanovama	Urađeno istraživanje o nasilju među vršnjacima po osnovu seksualne orientacije, rodnog identiteta i/ili interseksualnih karakteristika u obrazovnim ustanovama	Realizovano	Ova mjera je realizovana ali od strane Asocijacije Spektra u srednjim školama. Prema dostupnim informacijama, budžet nije obezbijeđen od strane Ministarstva prosvjete koje je bilo prepoznato kao ključni nosilac odgovornosti.
Mjera 1.2.4	U sistemu praćenja i prevencije pojave nasilja među vršnjacima senzibilisati kadar i razviti sistem za prepoznavanje nasilja koje ima porijeklo u seksualnoj orijentaciji, rodnom identitetu i/ili interseksualnim karakteristikama u svim obrazovnim ustanovama	Razvijen sistem za prepoznavanje nasilja koje ima porijeklo u seksualnoj orijentaciji, rodnom identitetu i/ili interseksualnim karakteristikama u obrazovnim ustanovama	Realizovano	Shodno informaciji dostavljenoj od strane člana Tima za praćenje implementacije Strategije iz Ministarstva prosvjete, u svim osnovnim i srednjim školama formirani su timovi za prevenciju svih vidova vršnjačkog nasilja. Pri Ministarstvu prosvjete formiran je Tim za praćenje pojave nasilja i vandalizma, koji se sastaje dva puta mjesečno i po potrebi. Otvorena je i SOS linija u ovom Ministarstvu i imenovana osoba koja se bavi vršnjačkim nasiljem. Obaveza škola je da u informacioni sistem crnogorskog obrazovanja (MEIS) unose informacije o slučajevima nasilja, kao i o preduzetim mjerama.
Mjera 1.2.5	Uraditi uporednu analizu kvalitativne i kvantitativne zastupljenosti LGBTI tematike u nastavnim i programskim sadržajima u osnovnim i srednjim školama u kontekstu najboljih praksi zemalja EU	Urađena analiza kvalitativne i kvantitativne zastupljenosti LGBTI tematike u nastavnim i programskim sadržajima u osnovnim i srednjim školama u kontekstu najboljih praksi zemalja EU	Djelimično realizovano	Ova mjera je djelimično realizovana i to od strane Centra za građansko obrazovanje i uz finansijsku podršku tadašnjeg Ministarstva pravde, ljudskih i manjinskih prava iako je kao ključni nosilac bilo prepoznato Ministarstvo prosvjete. Naime, urađena je analiza zastupljenosti LGBTI tema u školskim programima srednjih škola.

⁴⁹ Prema dostupnim informacijama iz Godišnjeg izvještaja o implementaciji Strategije iz 2020.godine, 8 stručnih saradnika/ca je prošlo obuku Centra za građansko obrazovanje na temu prevencije nasilja nad LGBTIQ osobama.

Mjera 1.2.6	Kontinuirano sprovoditi kampanje za promociju tolerancije i nenasilja među školskom populacijom	Kampanjom obuhvaćeno 30% učenika srednjih škola na godišnjem nivou	Nije moguće utvrditi sa preciznošću	Uprkos činjenici da je Ministarstvo prosvjete svake godine slalo cirkularno pismo osnovnim i srednjim školama sugerijući da na Međunarodni dan tolerancije održe jedan čas posvećen ovoj temi, ne postoji precizna statistika koja pokazuje da je 30% učenika/ca srednjih škola bilo obuhvaćeno. Naime, iz Ministarstva navode da je tokom 2022.godine realizovano preko 800 tematskih časova u 90 osnovnih i srednjih škola (od ukupno 214 škola), ali i da nemaju informaciju koliko je časova održano tokom 2019.-2021.godine. Ipak, naglašavaju da je veliki broj škola obilježilo neki od datuma koji se odnose na ljudska prava kako u skladu sa Strategijom, tako i po Programu koji imaju u školama.
Mjera 1.2.7	Edukovati prosvjetne inspektore/ke o normativnom okviru kojim se štite ljudska prava LGBTI osoba	Edukovano 100% prosvjetnih inspektora/ki o normativnom okviru kojim se štite ljudska prava LGBTI osoba	Nije realizovano	

		Indikator	Početna vrijednost indikatora (2018.godina)	Ciljna vrijednost (2023.godina)	Ostvarenost operativnih ciljeva u odnosu na definisani indikator (zaključno sa septembrom 2023):	Komentar:
Operativni cilj 1.3.	Eliminisana diskriminacija LGBTI osoba u pogledu prava na sopstvenu kulturu i na autentični kulturni izraz	Stepen diskriminacije LGBTI osoba u pogledu prava na sopstvenu kulturu smanjen na nultu vrijednost u odnosu na 2018.godinu	13.7%	0%	Nije ostvaren	Četiri od šest definisanih mjer koje vode ka ostvarenju ovog operativnog cilja nije realizovano, jedna je realizovana a druga djelimično realizovana. Ovaj operativni cilj nije ostvaren ni iz ugla definisanih indikatora koji se oslanjaju na rezultate istraživanja CEDEM-a iz 2018. i 2022. Stepen

						diskriminacije povećan sa 24.2% ⁵⁰ u 2018.godini na 26.8% u 2022. godini.
--	--	--	--	--	--	--

		Indikator uspjeha	Status mjere u odnosu na definisani indikator uspjeha (zaključno sa septembrom 2023):	Komentar:
Mjera 1.3.1.	Uputiti preporuke javnom TV servisu sa akcentom na osnaživanje afirmacije vrijednosti tolerancije i društvenog prihvatanja LGBTI osoba	Izrađene preporuke i dostavljene javnom TV servisu (1 godišnje)	Nije realizovano	Ova mjera nije realizovana jer Ministarstvo kulture nema zakonsko pravo da se miješa u uređivačku politiku medija, uključujući i javni servis
Mjera 1.3.2	Nabaviti 5000 publikacija koje se tematski bave LGBTI osobama i kulturnim identitetima koji afirmišu njihovo društveno prihvatanje i distribuirati ih školama u Crnoj Gori	Nabavljeni i distribuirano 5000 publikacija	Nije realizovano	
Mjera 1.3.3	Organizovati izložbe umjetničkih radova LGBTI osoba	Održano 5 izložbi (1 godišnje)	Nije realizovano	
Mjera 1.3.4	Promocija Zbornika radova o queer teoriji	Realizovan najmanje jedan panel	Realizovano	Zbornik je priredio filozof, queer teoretičar i prevodilac Dušan Maljković, a izdavač je Ministarstvo kulture. Prema dostupnim informacijama, promocija je održana u okviru manifestacije Kotorski krug 18.09.2019.

⁵⁰ Početna vrijednost u 2018.godini shodno [CEDEM-ovom istraživanju](#) je 24.2%, pa se može zaključiti da se očigledno radi o grešci kada je u pitanju definisana početna vrijednost u samoj Strategiji (13.7%).

Mjera 1.3.5	Pisanje, priprema, štampa kao i prevođenje publikacija kojima se afirmišu ljudska prava LGBTI osoba i promovišu kulturni izrazi koji doprinose afirmaciji principa tolerancije i društvenog prihvatanja LGBTIQ osoba	Izrada i štampa najmanje jedne publikacije na godišnjem nivou	Nije realizovano	
Mjera 1.3.6	Sufinansiranje projekata i programa NVO koji promovišu i afirmišu prava LGBTI osoba kroz konkurs Ministarstva kulture za NVO sektor	Broj sufinansiranih programa i projekata na konkursu	Djelimično realizovano	<p>2019.godine je opredijeljeno 24.000 eura za dva partnerska projekta NVO koje se bave LGBTIQ pravima, a 2020. je opredijeljeno 28.153,67 eura za dva partnerska projekta NVO koje se bave LGBTIQ pravima. Nije bilo finansiranih projekata NVO u 2021.i 2022.godini, a postupak odlučivanja o projektima koji će biti podržani u 2023.godini je u toku. Primjetno je da nije bilo finansiranja programa u posmatranom periodu.</p> <p>Ipak, treba naglasiti da je ovaj indikator sporan iz ugla objektivnosti procesa evaluacije jer nameće obavezu finansiranja projekata iz ove oblasti bez obzira na njihov kvalitet.</p>

		Indikator	Početna vrijednost indikatora (2018.godina)	Ciljna vrijednost (2023.godina)	Ostvarenost operativnih ciljeva u odnosu na definisani indikator (zaključno sa septembrom 2023):	Komentar:
Operativni cilj 2.1.	Podignut nivo obučenosti policijskih službenika/ca za efikasnu i efektivnu primjenu normativnog	Broj uspješno procesuiranih slučajeva diskriminacije i nasilja nad LGBTI osobama pred policijskim organima povećan	Nije definisana	20%	Djelimično ostvaren	Nije moguće utvrditi ispunjenost definisanog indikatora s obzirom da ne postoje objedinjeni i cjeloviti statistički podaci u vezi sa prijavljenim slučajevima diskriminacije i nasilja nad LGBTI osobama. U Upravi policije

	okvira za zaštitu ljudskih prava LGBTI osoba	za 20% u odnosu na 2018.godinu				ne posjeduju podatke o ishodima sudskih postupaka. ⁵¹ Ipak, imajući u vidu da je operativni cilj da se podigne nivo obučenosti, te da su sve planirane obuke realizovane i njima obuhvaćen planirani procenat policijskih službenika/ca, možemo govoriti o djelimičnoj ostvarenosti ovog cilja.
--	---	--------------------------------	--	--	--	---

		Indikator	Status mjere u odnosu na definisani indikator (zaključno sa septembrom 2023):	Komentar:
Mjera 2.1.1.	Edukovati pripadnike/ce policije za senzibilan rad prema LGBTI osobama	Podignut obuhvat obučenih pripadnika/ca policije za senzibilan rad sa LGBTI osobama na 15%	Realizovano	Prema dostupnim podacima iz godišnjih izvještaja o realizaciji Strategije i zvanične informacije dostavljene od strane članice Tima za praćenje implementacije Strategije iz Ministarstva unutrašnjih poslova, za vrijeme trajanja Strategije je obučeno preko 360 pripadnika/ca policije što predstavlja 21 % od ukupnog broja policijskih službenika/ca koji po prirodi posla mogu doći u službeni kontakt sa LGBTI osobama ⁵² (2019: 146, 2020: 23, 2021: 86, 2022: 103, 2023: 7)
Mjera 2.1.2	Edukovati pripadnike/ce policije za procesuiranje zločina iz mržnje prema LGBTI osobama.	Podignut obuhvat obučenih pripadnika/ca policije za procesuiranje zločina iz mržnje prema LGBTI osobama na 10%	Realizovano	Prema dostupnim informacijama iz godišnjih izvještaja o implementaciji Strategije i zvanične informacije dostavljene od strane članice Tima za praćenje implementacije Strategije iz Ministarstva unutrašnjih poslova, za vrijeme trajanja Strategije obučeno je preko 180 pripadnika/ca policije na ovu

⁵¹ Odgovor Uprave policije na upit dostavljen 12.10.2023.

⁵² U Strategiji se navodi da je ukupno oko 1700 službenika/ca iz Sektora policije opšte nadležnosti, Sektora kriminalističke policije, Sektora granične policije, Sektora za obezbjeđenje ličnosti i objekata, kao i u OKC-u koji po prirodi posla mogu doći u službeni kontakt sa LGBTI osobama.

				temu, što predstavlja 10% od ukupnog broja policijskih službenika koji po prirodi posla mogu doći u službeni kontakt sa LGBTI osobama (2019: 39, 2020: 15, 2021: 47, 2022: 77, 2023: 4)
Mjera 2.1.3	Edukovati pripadnike/ce policije u Odjeljenju za telekomunikacione i elektronske tehnologije za suzbijanje govora mržnje na internetu	Edukovani pripadnici/e policije u Grupi za borbu protiv visokotehnološkog kriminala SKP-a u Upravi policije za suzbijanje govora mržnje na internetu	Realizovano	Prema dostupnim informacijama iz godišnjeg izvještaja o implementaciji Strategije za 2020.godinu, Ministarstvo unutrašnjih poslova je organizovalo obuke koje je prošlo 28 pripadnika policije u Grupi (100%).
Mjera 2.1.4	Kontinuirano realizovati dijalog Uprave policije i LGBTI zajednice o pitanjima bezbjednosti LGBTI osoba.	Održana najmanje 4 sastanka Tima povjerenja na godišnjem nivou	Djelimično realizovano	Tim se svake godine sastajao dva puta, izuzev 2019.godine kada je održano ukupno 6 sastanaka. Na dinamiku sastanaka su uticale i kadrovske promjene u Ministarstvu unutrašnjih poslova i Upravi policije, pa je u toku postupak reorganizacije Tima za koji se очekuje da bude završen do kraja oktobra.
Mjera 2.1.5	Inkorporirati u nastavni plan i program Policijske akademije na temu procesuiranja zločina iz mržnje	Usvojen inovirani nastavni plan i program sa inkorporiranom temom procesuiranja zločina iz mržnje prema LGBTI osobama	Nije realizovano	
Mjera 2.1.6	Izraditi smjernice za postupanje policijskih službenika tokom procesuiranja slučajeva zločina iz mržnje prema LGBTI osobama	Izrađene smjernice za postupanje policijskih službenika/ca tokom procesuiranja slučajeva zločina iz mržnje prema LGBTI osobama	Realizovano	2020.godine je NVO Juventas pripremila treće, dopunjeno izdanje <u>priručnika za policijske službenike/ce za rad sa LGBTI osobama.</u>

		Indikator	Početna vrijednost indikatora (2018.godina)	Ciljna vrijednost (2023.godina)	Ostvarenost operativnih ciljeva u odnosu na definisani indikator (zaključno sa septembrom 2023):	Komentar:

Operativni cilj 2.2.	Podignut nivo obučenosti tužilaca/teljki za efikasnu i efektivnu primjenu normativnog okvira za zaštitu ljudskih prava LGBTI osoba	Broj uspješno procesuiranih slučajeva diskriminacije i nasilja nad LGBTI osobama pred Državnim tužilaštvom povećan za 20% u odnosu na 2018.godinu	Nije definisana	20%	Djelimično ostvaren	imajući u vidu činjenicu da je cilj bio da se poveća nivo obučenosti te da je realizovana jedna od dvije planirane mјere potrebne za ostvarivanje ovog cilja, možemo konstatovati da je ovaj operativni cilj djelimično ostvaren.
-----------------------------	---	---	-----------------	-----	----------------------------	---

		Indikator	Status mјере u odnosu na definisani indikator (zaključno sa septembrom 2023):	Komentar:
Mjera 2.2.1.	Edukovati tužioce/teljke za senzibilan rad prema LGBTI osobama	Podignut obuhvat obučenih tužilaca/teljki za senzibilan rad sa LGBTI osobama na 50%	Nije realizovano	Prema dostupnim informacijama iz godišnjih izvještaja o realizaciji Strategije i podataka dostavljenih od strane Centra za obuku u sudstvu i državnom tužilaštvu za 2023.godinu, ukupno je 5 tužilaca/teljki obučeno za ovu temu, što predstavlja 5% trenutnog ukupnog broja tužilaca/teljki u Crnoj Gori ⁵³ (2019: 0, 2020: 0, 2021: 20, 2022: 0, 2023: 5)
Mjera 2.2.2	Edukovati tužioce/teljke za prepoznavanje i procesuiranje zločina iz mržnje prema LGBTI osobama sa posebnim fokusom na primjeni člana 42a Krivičnog zakonika Crne Gore	Podignut obuhvat obučenih tužilaca/teljki za procesuiranje zločina iz mržnje prema LGBTI osobama na 30%	Realizovano	Shodno dostupnim informacijama iz godišnjih izvještaja o realizaciji Strategije i podataka dostavljenih od strane Centra za obuku u sudstvu i državnom tužilaštvu za 2023.godinu, ukupno je obučeno 85 tužilaca/teljki, što predstavlja 87 % trenutnog ukupnog broja tužilaca/teljki (2019: 29, 2020: 9, 2021: 13, 2022: 16, 2023: 18)

		Indikator	Početna vrijednost	Ciljna vrijednost (2023.godina)	Ostvarenost operativnih ciljeva u odnosu na definisani indikator (zaključno sa septembrom 2023):	Komentar:

⁵³ Ukupan broj državnih tužilaca/teljki je 98. Izvor- odgovor na zahtjev za slobodan pristup informacijama od 16.10.2023.

			indikatora (2018.godina)			
Operativni cilj 2.3.	Podignut nivo obučenosti sudija za efikasnu i efektivnu primjenu normativnog okvira za zaštitu ljudskih prava LGBTI osoba	Broj uspješno procesuiranih slučajeva diskriminacije i nasilja nad LGBTI osobama pred crnogorskim sudovima povećan za 20% u odnosu na 2018.godinu	Nije definisana	20%	Djelimično ostvaren	<p>Nije moguće utvrditi ispunjenost definisanog indikatora s obzirom da podaci kojima raspolaže Sudski savjet obuhvataju sve slučajeve diskriminacije, ali ne sadrže detaljne informacije o osnovama diskriminacije. Takođe, većina parničnih predmeta, uključujući slučajeve diskriminacije, se evidentira pod vrstom spora „naknada štete“, ali ne i po kojem osnovu.⁵⁴</p> <p>Ipak, imajući u vidu činjenicu da je cilj bio da se poveća nivo obučenosti te da je realizovana jedna od dvije planirane mjere potrebne za ostvarivanje ovog cilja, možemo konstatovati da je ovaj operativni cilj djelimično ostvaren.</p>

		Indikator	Status mjere u odnosu na definisani indikator (zaključno sa septembrom 2023):	Komentar:
Mjera 2.3.1.	Edukovati sudije/tkinje za senzibilan rad prema LGBTI osobama	Podignut obuhvat obučenih sudija/tkinja za senzibilan rad sa LGBTI osobama na 50%	Nije realizovano	Prema dostupnim informacijama iz godišnjih izvještaja o realizaciji Strategije, ukupno je 18 sudija/tkinja obučeno za ovu temu u periodu njenog trajanja, što predstavlja 15% ukupnog broja sudija u Crnoj Gori ⁵⁵ (2019: 0, 2020: 0, 2021: 18, 2022: 0, 2023: 24)

⁵⁴ Odgovor Sudskog savjeta na upit dostavljen 12.10.2023.

⁵⁵ Prema zvaničnim podacima dostavljenim od strane Sudskog savjeta, ukupan broj sudija/tkinja u crnogorskim sudovima je 278.

Mjera 2.3.2	Edukovati sudije/tkinje za prepoznavanje i procesuiranje zločina iz mržnje prema LGBTI osobama sa posebnim fokusom na primjenu člana 42a Krivičnog zakona Crne Gore	Podignut obuhvat obučenih sudija/tkinja za procesuiranje zločina iz mržnje prema LGBTI osobama na 30%	Realizovano	Shodno dostupnim informacijama iz godišnjih izvještaja o realizaciji Strategije i zvanične informacije dostavljene od strane Centra za obuku u sudstvu i državnom tužilaštvu, ukupno je obučeno 135 sudija/tkinja što predstavlja 49% ukupnog broja (2019: 11, 2020: 23, 2021: 46, 2022: 32, 2023: 26)
----------------	---	---	--------------------	--

		Indikator	Početna vrijednost indikatora (2018.godina)	Ciljna vrijednost (2023.godina)	Ostvarenost operativnih ciljeva u odnosu na definisani indikator (zaključno sa septembrom 2023):	Komentar:
Operativni cilj 2.4.	Službenici/e u jedinicama lokalne samouprave su osposobljeni za primjenu Zakona o životnom partnerstvu lica istog pola i zakona kojim se reguliše pravno prepoznavanje roda	Žalbe građana i građanki na procesuiranje njihovih prava u skladu sa Zakonom o životnom partnerstvu lica istog pola i zakona kojim se reguliše pravno prepoznavanje roda manje od 5	0%	100%	Nije ostvaren	Ni jedna od tri definisane mjere koje vode ka ostvarenju ovog operativnog cilja nije realizovana.

		Indikator	Status mјере u odnosu na definisani indikator (zaključno sa septembrom 2023):	Komentar:
Mjera 2.4.1.	Edukovati matične službe u lokalnim samoupravama o primjeni Zakona o životnom partnerstvu osoba istog pola	100% matičnih službi edukovano u vezi sa primjenom Zakona o životnom partnerstvu lica istoga pola	Nije realizovano	Shodno informacijama dostavljenim od strane Uprave za ljudske resurse, plan početka realizacije obuka odložen je za poslednji kvartal 2023.godine, ali nije realno očekivati da će do kraja godine biti obučeno 100% matičnih službi.

Mjera 2.4.2	Edukovati nadležne službe u jedinicama lokalne samouprave u primjeni normativnog okvira kojim se reguliše pravno prepoznavanje roda	100% nadležnih službi u jedinicama lokalne samouprave pokriveno sa po najmanje 2 obučena zaposlena za primjenu normativnog okvira kojim se reguliše pravno prepoznavanje roda	Nije realizovano	
Mjera 2.4.3	Senzibilisati zaposlene u organima lokalne samouprava za rad sa LGBTI osobama	Edukovano 10% službenika/ca u svakoj crnogorskoj opštini	Nije realizovano	U godišnjem izvještaju o realizaciji Strategije za 2019.godinu se navodi da je edukovano po 2% zaposlenih u svakoj crnogorskoj opštini, bez navođenja preciznih kvantitativnih i podataka o prirodi obuke. U izvještaju za 2020.godinu se navodi da je ukupno 35 učesnika/ca pohađalo obuke na ovu i srodne teme. U 2021.obuku je prošlo 33 predstavnika lokalnih samouprava a u 2022.godini nije bilo obuke na ovu temu, ali je održana obuka za 10 predstavnika/ca lokalnih samouprava o implementaciji lokalnih akcionih planova za unapređenje kvaliteti života LGBTI osoba. Imajući u vidu podatak da je na dan 28.12.2022. bilo 1500 ⁵⁶ , ne možemo govoriti o ispunjenosti ovog indikatora.

Operativni cilj 2.5.	Kreirane prepostavke za efikasan monitoring primjene krivičnog i prekršajnog zakonodavstva sa aspekta zaštite LGBTI osoba od	Uspostavljen funkcionalan sistem monitoringa primjene krivičnog i prekršajnog zakonodavstva sa aspekta zaštite LGBTI osoba od diskriminacije i nasilja	0%	100%	Nije ostvaren	Dvije od tri ključne mjeru za ostvarenje ovog cilja nisu realizovane- jedna od njih se odnosi na uspostavljanje funkcionalnog sistema za prikupljanje raščlanjenih podataka u vezi sa procesuiranim slučajevima zločina iz mržnje prema LGBTI osobama. Kao što je navedeno u jednom od prethodnih
----------------------	--	--	----	------	---------------	--

⁵⁶ Izvor: Veb sajt Instituta Alternativa, link dostupan [ovde](#)

	diskriminacije i nasilja				poglavlja ovog dokumenta, još uvijek ne postoji objedinjena baza podataka o slučajevima diskriminacije koja bi uključivala metodološki uporedive podatke prikazane na način da se može pratiti koja vrsta diskriminacije je u pitanju, na koji način i u kom vremenskom periodu je slučaj procesuiran kroz institucije, koja je vrsta zaštite pružena žrtvi i koja vrsta sankcije je propisana za počinioca/teljku. ⁵⁷
--	---------------------------------	--	--	--	---

		Indikator	Status mjere u odnosu na definisani indikator (zaključno sa septembrom 2023):	Komentar:
Mjera 2.5.1.	Uraditi analizu primjene Zakona o zabrani diskriminacije sa aspekta zaštite LGBTI osoba od diskriminacije	Urađena analiza primjene Zakona o zabrani diskriminacije sa aspekta zaštite LGBTI osoba od diskriminacije	Realizovano	Publikacija Savjeta Evrope pod nazivom Priručnik za anti-diskriminaciono pravo se ne bavi isključivo analizom primjene ovog zakona iz ugla zaštite LGBTI osoba od diskriminacije, već se fokusira i na brojne druge osnove diskriminacije. Iako se u jednom od godišnjih izvještaja navodi i da je Centar za monitoring (CEMI) pripremio publikaciju treba imati u vidu da ona nije fokusirana na analizu primjene ovog Zakona.
Mjera 2.5.2	Izvršiti ocjenu uticaja obuka za procesuiranje zločina iz mržnje prema LGBTI osobama	Urađena Analiza uticaja obuka za procesuiranje zločina iz mržnje prema LGBTI osobama	Nije realizovano	Shodno zvaničnoj informaciji dobijenoj od strane Centra za obuku u sudstvu i državnom tužilaštvu, nije data njihova saglasnost za uključivanje ove mjeru u Strategiju.
Mjera 2.5.3	Inicirati dijalog sa pravosudnim organima radi uspostavljanja	Definisane preporuke za uspostavljanje funkcionalnog sistema za prikupljanje raščlanjenih	Djelimično realizovano	Iako je 2019. godine realizovan sastanak sa predstavnicima sudske vlasti na kome je ovo pitanje razmatrano, u zvaničnom odgovoru Ministarstva pravde se navodi da je potrebno opet inicirati

⁵⁷ Nacionalna strategija rodne ravnopravnosti za period 2021.-2025., str.23, dostupna [ovdje](#)

	functionalnog sistema za prikupljanje raščlanjenih podataka u vezi sa procesuiranim slučajevima zločina iz mržnje prema LGBTI osobama	podataka u vezi sa procesuiranim slučajevima zločina iz mržnje prema LGBTI osobama		sastanke na ovu temu kako bi se došlo do konkretnih preporuka koje bi mogле biti ispoštovane u okviru dalje nadogradnje projekta pravosudnog informacionog sistema. S tim u vezi, iz Ministarstva pravde navode da će u najkraćem roku inicirati sastanke na ovu temu.
--	---	--	--	--

		Indikator	Početna vrijednost indikatora (2018.godina)	Ciljna vrijednost (2023.godina)	Ostvarenost operativnih ciljeva u odnosu na definisani indikator (zakључно sa septembrom 2023):	Komentar:
Operativni cilj 2.6.	Podignut nivo informisanosti LGBTI osoba o njihovim pravima garantovanim zakonima i instrumentima njihove zaštite	Najmanje 1000 osoba informisano o njihovim zakonskim pravima i instrumentima njihove zaštite	0%	100%	Djelimično ostvaren	Dvije od tri planirane mјere realizovane i to one koje su fokusirane na informisanje LGBTI zajednice o njihovim pravima u vezi sa krivično-pravnom i prekršajno-pravnom zaštitom od diskriminacije i nasilja, kao i o pravima iz Zakona o životnom partnerstvu lica istog pola. Informisanje o pravima iz Zakona kojim će se regulisati pravno prepoznavanje roda nije bilo moguće s obzirom da ovaj zakon još uvijek nije usvojen.

		Indikator	Status mјере u odnosu na definisani indikator (zakључно sa septembrom 2023):	Komentar:
Mjera 2.6.1	Informisati LGBTI zajednicu o njihovim pravima u vezi sa krivično-pravnom i prekršajno-pravnom	Najmanje 1000 LGBTI osoba informisano o njihovim pravima u vezi sa krivično-pravnom i prekršajno-pravnom	Realizovano	U godišnjim izvještajima se navodi da je 2019.godine preko 350 LGBTIQ osoba prošlo obuku ili pak informisano na ovu temu, 2020.godine 18, 2021.godine preko 130 a 2022.godine 143. Sve ove obuke su realizovale NVO a najčešće su pokrivale i

	zaštitom od nasilja i diskriminacije	zaštitom od nasilja i diskriminacije			druge teme. Takođe, pominju se kampanje o povećanju vidljivosti LGBT zajednice ali se ne nude linkovi kako bi se utvrdilo da li su se ove kampanje bavile informisanjem o njihovim pravima u vezi sa krivično-pravnom i prekršajno-pravnom zaštitom. Detaljnom pretragom internet sadržaja je utvrđeno da su video materijali nastali u okviru projekta Queer Montenegro na ovu temu imali preko 1500 pregleda.
Mjera 2.6.2	Informisati LGBTI zajednicu o njihovim pravima iz Zakona o životnom partnerstvu lica istog pola	Najmanje 1000 LGBTI osoba informisano o njihovim pravima iz Zakona	Realizovano		Godišnji izvještaji ili ne sadrže ili sadrže nedovoljno precizne podatke o broju informisanih LGBTIQ osoba kroz ovu aktivnost. Ono što se može zaključiti na osnovu dostupnih podataka je da je tokom 2021.godine radionicama koje su realizovale NVO a koje su obuhvatile i ovu temu prisustvovalo oko 100 LGBTIQ osoba. Iako ne postoji link za kampanju NVO CAZAS niti projekcije broja LGBTIQ osoba koje su odgledale ovu kampanju, pretraživanjem youtube kanala može se naći posebna epizoda o ovom Zakonu koja je imala skoro 9000 pregleda.
Mjera 2.6.3	Informisati LGBTI zajednicu o njihovim pravima iz zakona kojim će se regulisati pravno prepoznavanje roda	Najmanje 1000 LGBTI osoba informisano o njihovim pravima iz ovog zakona	Nije realizovano		

		Indikator	Početna vrijednost indikatora (2018.godina)	Ciljna vrijednost (2023.godina)	Ostvarenost operativnih ciljeva u odnosu na definisani indikator (zaključno sa septembrom 2023):	Komentar:
Operativni cilj 2.7.	Uspostavljen normativni okvir kojim se reguliše pravno prepoznavanje roda u Crnoj Gori u skladu sa	Zakon kojim se reguliše pravno prepoznavanje roda usvojen u Skupštini Crne Gore	0%	100%	Nije ostvaren	Definisana mjeru usmjerena ka ostvarenju operativnog cilja nije realizovana. Naime, još uvek nije usvojen predlog Zakona o pravnom prepoznavanju roda.

	međunarodnim standardima					
--	---------------------------------	--	--	--	--	--

		Indikator	Status mjere u odnosu na definisani indikator (zaključno sa septembrom 2023):	Komentar:
Mjera 2.7.1	Kreirati normativni okvir kojim se reguliše pravno prepoznavanje roda u skladu sa standardima EU	Usvojen Zakon o pravnom prepoznavanju roda u skladu sa standardima EU	Nije realizovano	Shodno informaciji dobijenoj od strane Ministarstva ljudskih i manjinskih prava, u toku je usaglašavanje teksta nacrta Zakona sa Ministarstvom pravde i Ministarstvom unutrašnjih poslova.

Operativni cilj 2.8.	Unaprijedjena primjena Zakona o međunarodnoj i privremenoj zaštiti stranaca kroz osnaživanje kapaciteta zaposlenih u službama koje vode postupak po zahtjevu za međunarodnu zaštitu, obavljaju poslove prihvata i smještaja stranaca koji traže međunarodnu zaštitu, azilanata, stranaca sa odobrenom subsidijarnom zaštitom i integracijom lica sa odobrenom	Manje od 5 prigovora na postupanje zaposlenih u službama koje vode postupak po zahtjevu za međunarodnu zaštitu, obavljaju poslove prihvata i smještaja stranaca koji traže međunarodnu zaštitu, azilanata, stranaca sa odobrenom subsidijarnom zaštitom i integracijom lica sa odobrenom međunarodnom zaštitom za rad sa LGBTI osobama	Nije definisana	Manje od 5	Ostvaren	Prema zvaničnim informacijama MUP-a, u odnosu na period važenja Strategije, nije bilo nijednog prigovora od strane LGBTIQ osoba u odnosu na postupanje službenika/ca Direkcije za azil tokom trajanja postupka po zahtjevu za međunarodnu zaštitu. Kada je u pitanju Direkcija za prihvat, od strane dvije državljanke Rusije koje traže međunarodnu zaštitu, pripadnice LGBTIQ populacije, podnjeta je pritužba na rad Centra za prihvat u Spužu. Postupajući po pritužbi nakon sprovedenog postupka od strane Zaštitnika ljudskih prava i sloboda Crne Gore nije utvrđena povreda ljudskih prava (period april-jul 2022. godine).
-----------------------------	--	--	-----------------	------------	-----------------	---

	međunarodnom zaštitom za rad sa LGBTI osobama				Takođe, nije bilo prigovora na postupanje zaposlenih u Direkciji za integraciju-Odsjek za integraciju stranaca sa odobrenom međunarodnom zaštitom, na vođenje postupaka integracije lica sa odobrenom međunarodnom zaštitom.
--	--	--	--	--	--

		Indikator	Status mjere u odnosu na definisani indikator (zaključno sa septembrom 2023):	Komentar:
Mjera 2.8.1.	Edukovati zaposlene u službama koje vode postupak po zahtjevu za međunarodnu zaštitu, obavljaju poslove prihvata i smještaja stranaca koji traže međunarodnu zaštitu, azilanata, stranaca sa odobrenom subsidijskom zaštitom i integracijom lica sa odobrenom međunarodnom zaštitom na temu „Progon po osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta i senzibilan rad sa ovom populacijom“	Edukovano 100% zaposlenih u službama koje vode postupak po zahtjevu za međunarodnu zaštitu, obavljaju poslove prihvata i smještaja stranaca koji traže međunarodnu zaštitu, azilanata, stranaca sa odobrenom subsidijskom zaštitom i integracijom lica sa odobrenom međunarodnom zaštitom	Realizovano	Shodno podacima iz godišnjeg izvještaja o realizaciji Strategije iz 2019. godine svi zaposleni (ukupno 20) iz Direkcije za azil, Direkcije za strancije, Direkcije za prihvat stranaca koji traže međunarodnu zaštitu i Direkcije za integraciju stranaca koji su dobili međunarodnu zaštitu su prošli obuku na temu „Progon po osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta i senzibilan rad sa ovom populacijom“.
Mjera 2.8.2	Izraditi informativne materijale za LGBTI lica sa odobrenom međunarodnom zaštitom u Crnoj Gori	Izrađeni informativni materijali za LGBTI lica sa odobrenom međunarodnom zaštitom u Crnoj Gori	Realizovano	Urađeni su informativni materijali za LGBTIQ osobe koje traže međunarodnu zaštitu i one kojima je odobrena međunarodna zaštita u Crnoj Gori. Iсти su prevedeni na 9 jezika i štampani u 1.200 primjeraka, od čega dio i na Brajevom pismu. Iz Ministarstva unutrašnjih poslova navode da se licima kojima je namijenjena brošura lično uručuje na odgovarajućem jeziku tokom prijema za prihvat u Direkciji za prihvat stranaca koji traže

				međunarodnu zaštitu, u Direkciji za azil tokom formalnog podnošenja zahtjeva za međunarodnu zaštitu kao i u Direkciji za integraciju stranaca sa odobrenom međunarodnom zaštitom i reintegraciju povratnika po readmisiji nakon prijema odluke o odobravanju međunarodne zaštite u Crnoj Gori.
--	--	--	--	--

		Indikator	Početna vrijednost indikatora (2018.godina)	Ciljna vrijednost (2023.godina)	Ostvarenost operativnih ciljeva u odnosu na definisani indikator (zaključno sa septembrom 2023):	Komentar:
Operativni cilj 3.1.	Unaprijeđen pristup radu i efektivna zaštita prava LGBTI osoba u sferi radnih odnosa	Smanjen stepen diskriminacije LGBTI osoba u zapošljavanju za 10% u odnosu na 2018.godinu	36.7%	25%	Nije ostvaren	<p>Definisana mjera koja vodi ka ostvarenju ovog cilja nije realizovana. Operativni cilj nije ostvaren ni iz ugla definisanih indikatora koji se oslanjaju na rezultate istraživanja CEDEM-a iz 2018. i 2022. Naime, stepen diskriminacije je povećan sa 36.7% u <u>2018.</u> godini na 38.5% u <u>2022.</u> godini</p> <p>Treba naglasiti da je ovo ujedno i primjer koji ukazuje da mjere potrebne za ostvarenje ovog cilja nijesu dobro definisane. Naime, nije logično očekivati da će samo informisanje podlodavaca i sindikata na ovu temu rezultirati smanjenju stepena diskriminacije.</p>

		Indikator	Status mjere u odnosu na definisani indikator (zaključno sa septembrom 2023):	Komentar:
Mjera 3.1.1	Informisati poslodavce i sindikate u pogledu antidiskriminacione zaštite LGBTI osoba u sferi zapošljavanja i radnih odnosa	Održano 5 tematskih sjednica Socijalnog savjeta (jedna sjednica na godišnjem nivou) sa fokusom na antidiskriminacionu zaštitu LGBTI osoba u sferi zapošljavanja i radnih odnosa	Nije realizovano	Održane su dvije tematske sjednice sa fokusom na antidiskriminacionu zaštitu LGBTI osoba u sferi zapošljavanja i radnih odnosa

		Indikator	Početna vrijednost indikatora (2018.godina)	Ciljna vrijednost (2023.godina)	Ostvarenost operativnih ciljeva u odnosu na definisani indikator (zaključno sa septembrom 2023):	Komentar:
Operativni cilj 3.2.	Unaprijeđen pristup uslugama zdravstvene zaštite za LGBTI osobe	Smanjen stepen diskriminacije LGBTI osoba u pristupu zdravstvenoj zaštiti za 10% u odnosu na 2018.godinu	14.4%	4%	Nije ostvaren	<p>Naime, svega 3% od ukupnog broja medicinskog kadra je obučeno za senzibilan rad sa LGBTIQ osobama. U kontekstu ostvarenja ovog cilja treba imati u vidu da nije trajno riješen ni problem nestaćice hormonske terapije za transrodne žene.</p> <p>Operativni cilj nije ostvaren ni iz ugla definisanih indikatora koji se oslanjaju na rezultate istraživanja CEDEM-a iz 2018 i 2022.godine. Naime, stepen diskriminacije je povećan sa 14.4% u <u>2018</u>.godini na 17.8% u <u>2022</u>.godini</p>

		Indikator	Status mjere u odnosu na definisani indikator (zaključno sa septembrom 2023):	Komentar:
Mjera 3.2.1	Edukovati medicinske radnike/ce za senzibilan pristup u radu sa LGBTI osobama	Obuhvat medicinskog osoblja obučenog za senzibilan rad sa LGBTI osobama podignut na 10%	Nije realizovano	Ukupan broj medicinskog kadra sa srednjom stručnom spremom u vanbolničkoj i bolničkoj zdravstvenoj zaštiti je 3827 ⁵⁸ , a ukupan broj ljekara 1152. ⁵⁹ Prema dostupnim informacijama iz godišnjih izvještaja, 2019. je obučen/a 121 medicinski/a radnik/ca, 2020. 17 radnika/ca, 2022. godine oko 10. Tokom 2021. i 2023. godine nije bilo obuka organizovanih od strane Ministarstva zdravlja. Procentualno, obučeno je 3 % ukupnog broja medicinskih radnika/ca.
Mjera 3.2.2	Smjernice za postupanje medicinskog osoblja sa transrodnim i interseksualnim osobama su urađene i distribuirane svim zdravstvenim centrima	Smjernice za postupanje medicinskog osoblja sa transrodnim i interseksualnim osobama urađene i distribuirane svim zdravstvenim centrima	Realizovano	Asocijacija Spektra je pripremila smjernice za zdravstvene radnike/ce u Crnoj Gori koje se bave zdravstvenom zaštitom transrodnih i interpolnih osoba u okviru projekta podržanog od strane Ministarstva ljudskih i manjinskih prava. Ministarstvo zdravlja je bilo prepoznato kao nosilac odgovornosti za realizaciju ove mjerne.

		Indikator	Početna vrijednost indikatora (2018.godina)	Ciljna vrijednost (2023.godina)	Ostvarenost operativnih ciljeva u odnosu na definisani indikator (zaključno sa septembrom 2023):	Komentar:
Operativni cilj 3.3.	Unaprijeden pristup uslugama socijalne zaštite i servisima podrške za LGBTI osobe	Smanjen stepen diskriminacije LGBTI osoba u pristupu javnim uslugama za 5% u odnosu na 2018.godinu	13.7%	8.5%	Nije ostvaren	<p>Samo jedna mjera koja vodi ostvarenju ovog cilja je realizovana, a preostale dvije nerealizovane odnosno djelimično realizovane.</p> <p>Operativni cilj nije ostvaren ni iz ugla definisanih indikatora koji se oslanjaju na rezultate istraživanja CEDEM-a iz</p>

⁵⁸ Zvanični podatak dostavljen od strane Instituta za javno zdravje, a koji se odnosi na stalno zaposlene na kraju 2022.godine.

⁵⁹ Zvanični podatak dostavljen od strane Ministarstva zdravlja, a koji se odnosi na stalno zaposlene ljekare u 2022.godini.

						2018. i 2022.godine. Naime, stepen diskriminacije je povećan sa 13.7% u 2018.godini na 18.4% u 2022.godini
Mjera 3.3.1.	Edukovati stručne radnike u centrima za socijalni rad za senzibilan pristup u radu sa LGBTI osobama	Obuhvat stručnih radnika u centrima za socijalni rad obučenih za senzibilan rad sa LGBTI osobama podignut na 30% u odnosu na 2018. godinu	Realizovano	Shodno zvaničnoj informaciji dostavljenoj od strane Zavoda za socijalnu i dječju zaštitu, 87 stručnih radnika/ca je prošlo obuku, a 22 stručna radnika/ce su prisustvovali okruglom stolu na ovu temu ukupno 109. U pitanju su voditelji/ke slučaja kojih ima ukupno 109 u svim centrima za socijalni rad. ⁶⁰ Iz Zavoda ističu da to ne znači da su svi oni prošli obuku budući da zbog fluktuacije kadra neki od njih više nijesu u sistemu socijalne i dječje zaštite, ali da 30% njih jeste.		
Mjera 3.3.2.	Konsultantska podrška postupku licenciranja specifičnih LGBTI servisa	LGBTI servisi su licencirani	Nije realizovano	Prema dostavljenoj informaciji od strane Ministarstva rada i socijalnog staranja, organizovan je sastanak na kojem su NVO prezentovani postupci i uslovi licenciranja servisa podrške. Nijedna NVO nije licencirala svoj servis u oblasti zaštite LGBTIQ prava.		
Mjera 3.3.3.	Podržati funkcionisanje specifičnih LGBTI usluga kroz Javne konkurse za finansiranje projekata-programa nevladinih organizacija	Realizovano najmanje 5 godišnjih javnih konkursa za finansiranje projekata-programa NVO-a (1 godišnje)	Djelimično realizovano	Godišnji izvještaji o realizaciji Strategije ne sadrže informacije o ukupnom iznosu sredstava opredijeljenih za funkcioniranje LGBTI usluga, ali se uvidom u javno dostupne Odluke o raspodjeli sredstava na osnovu naziva projekata može zaključiti da je 2019.godine bilo opredijeljeno 39 544 eur za projekte dvije NVO, 2021.godine 20 000 eur za projekte jedne NVO a 2022.godine 37 344.20 eur za projekte dvije NVO. Konkurs za 2023. je poništen .		

Operativni cilj 3.4.	Unaprijeđena turistička usluga za LGBTI turiste	Smanjen stepen diskriminacije LGBTI osoba u pristupu javnim uslugama za 5% u	13.7%	8.5%	Nije ostvaren	Nijedna od tri definisane mjeru koje vode ka ostvarenju ovog operativnog cilja nije realizovana.
-----------------------------	--	--	-------	------	----------------------	--

⁶⁰ Zvanični odgovor Zavoda za socijalnu i dječju zaštitu na upit, dostavljen 19.septembra 2023.godine

		odnosu na 2018.godinu				Ovaj operativni cilj nije ostvaren ni iz ugla definisanih indikatora koji se oslanjaju na rezultate istraživanja CEDEM-a iz 2018. i 2022. Naime, stepen diskriminacije je povećan sa 13.7% u 2018.godini na 18.4% u 2022.godini .
--	--	-----------------------	--	--	--	---

	Mjera	Indikator	Status mjere u odnosu na definisani indikator (zaključno sa septembrom 2023.godine)	Komentar
Mjera 3.4.1	Uraditi analizu tržišta i procjenu potreba u kontekstu LGBTI turističkog tržišta	Urađena analiza tržišta i procjena potreba u kontekstu LGBTI turističkog tržišta	Nije realizovano	Shodno zvaničnoj informaciji dostavljenoj od strane članice Tima iz Ministarstva ekologije, potpisana je ugovor sa istraživačkim agencijama Arhimed i De Facto i preciziran rok završetka analize za 5.decembar 2023.godine.
Mjera 3.4.2	Uraditi program razvoja turističke ponude za LGBTI turiste	Urađen program razvoja turističke ponude za LGBTI turiste	Nije realizovano	
Mjera 3.4.3	Mapirati turističke gej frendli lokacije i sadržaje	Turističke gej frendli lokacije i sadržaji su mapirani	Nije realizovano	

5. Monitoring implementacije Strategije, izvještavanje i evaluacija

5.1. Monitoring

Strategijom su predviđene vrlo ambiciozne nadležnosti Tima za koordinaciju praćenja njene implementacije koje, između ostalog, podrazumijevaju i pisanje izvještaja, analiza, promociju Strategije u javnosti i td. Ipak, iz razgovora sa članovima/icama Tima iz državnih institucija i NVO može se zaključiti da su ove nadležnosti ostale mrtvo slovo na papiru. Naime, Tim nije redovno izvršavao ni svoju primarnu funkciju a to je da se kvartalno sastaje kako bi se diskutovalo o implementaciji Strategije. Nijesu pripremani ni polugodišnji izvještaji o rezultatima sprovođenja Strategije iako je to bilo predviđeno dokumentom. Stoga ne iznenađuje činjenica da većina članova/ica Tima nije upoznata sa aktivnostima drugih institucija u oblastima obuhvaćenim Strategijom.

Razlozi za nedovoljnu funkcionalnost Tima su brojni i prvenstveno se odnose na česte promjene na rukovodećim pozicijama unutar Ministarstva ljudskih i manjinskih prava koji su uticali i na nepostojanje kontinuirane koordinacije rada Tima, kao i na nedovoljne ljudske kapacitete unutar ovog Ministarstva. Treba svakako imati u vidu i glomaznost Tima kojeg čini čak 18 članova/ica a koji je takođe trpio periodične promjene sastava. Kriza uslovljena COVID-19 i sajber napad na Vladinu informatičku strukturu samo su dodatno otežali ionako neredovnu komunikaciju i razmjenu informacija među članovima/icama Tima. Povezano sa ovim, može se zaključiti da je teret praćenja implementacije Strategije i pripreme godišnjih izvještaja o implementaciji bio dominantno na samo jednoj zaposlenoj u Ministarstvu ljudskih i manjinskih prava.

Sa druge strane, nakon razgovora sa članovima/icama Tima opravdano je postaviti pitanje motivacije i volje pojedinih članova/ica ali i samih institucija da doprinesu njegovom radu. Nedostatak uključenosti se nazire i u sadržaju godišnjih izvještaja o realizaciji akcionalih planova u kojima se navodi da je potrebno intenzivnije uključivanje ključnih nosilaca pojedinih aktivnosti.⁶¹ Ne manje važno, u pitanju je tema koja zahtjeva ne samo ozbiljan profesionalan pristup nego i ličnu senzibilisanost za izazove sa kojima se LGBTIQ osobe suočavaju.

5.2 Izvještavanje

Ministarstvo ljudskih i manjinskih prava je do sada pripremilo četiri godišnja izvještaja o realizaciji Strategije na osnovu inputa dobijenih od strane članova/ica Tima iz domena njihove nadležnosti. Ovi izvještaji su vrlo obimni ali nedovoljno pregledni i nijesu fokusirani na praćenje ispunjavanja definisanih indikatora uspjeha na nivou mjera i operativnih ciljeva. Umjesto toga, fokus je prvenstveno na praćenju realizacije aktivnosti. Pritom, ne postoji unificirani pristup u opisivanju realizovanih aktivnosti, pa opisi variraju od vrlo detaljnih do vrlo šturih. U oba slučaja nerijetko izostaju linkovi ka izvorima verifikacije kako bi se mogla provjeriti tačnost pruženih informacija.

5.3. Evaluacija

Kada je u pitanju evaluacija, nije obezbijeđena interna evaluacija Strategije dvije godine nakon njenog donošenja kako je bilo definisano u samom dokumentu.⁶² Ovdje je ipak važno skrenuti pažnju na dvije

⁶¹ Str.74 godišnjeg Akcionog plana za realizaciju LGBTI Strategije za 2022.godinu

⁶² Po pravilu, u dokumentu bi trebalo navesti ko će vršiti srednjoročnu evaluaciju- da li je u pitanju ministarstvo nadležno za sprovođenje strategije, eksterni/a evaluator/ka ili će biti primijenjena kombinovana metoda.

stvari. Prvo, Tim je prepoznat kao nadležan za sprovođenje ove evaluacije. Ovakav pristup je problematičan iz ugla standarda evaluacije gdje se, zarad objektivnosti procesa, preporučuje da evaluaciju ne može vršiti tijelo koje je pisalo strategiju. Pritom, značajan broj članova/ica Tima bio je ujedno i u radnoj grupi za izradu same Strategije. Sa druge strane, postavlja se pitanje opravdanosti srednjoročne evaluacije Strategije imajući u vidu ograničene materijalne i ljudske resurse crnogorske administracije što se pokazalo i na primjeru funkciranja ovog Tima. Takođe, u samom dokumentu ne postoji finansijska projekcija sredstava koja su potrebna za sprovođenje interne i eksterne evaluacije niti detalji o planiranim izvorima finansiranja.

6. Budžet za implementaciju Strategije

Strateški dokument ne sadrži poseban odjeljak koji se odnosi na budžet. Samo se u jednoj rečenici u dijelu koji se odnosi na monitoring, izvještavanje i evaluaciju navodi da je procijenjeno da će biti potrebno 250 000 EUR kako bi se cijelokupna strategija realizovala. Ipak, ne postoji detalji o tome na koji način se došlo do ove projekcije niti da li su procijenjeni troškovi strategije razvijeni primjenom smjernica sadržanih u Metodološkom vodiču za procjenu troškova vladinih strategija koji je pripremila Regionalna škola za državnu upravu (ReSPA).⁶³

Kada su godišnji akcioni planovi u pitanju, primjetno je da gro aktivnosti sadrži projektovani iznos sredstava potrebnih za realizaciju i izvore finansiranja. Ipak, za manji broj aktivnosti nije definisan izvor finansiranja, na primjer kada su u pitanju aktivnosti za koje je kao ključni nosilac bilo prepoznato Ministarstvo unutrašnjih poslova u akcionom planu za 2019.godinu. Iako se budžeti institucija navode kao izvori finansiranja najvećeg broja aktivnosti, pregled realizovanih mjera pokazuje da su nerijetko nevladine organizacije bile zaslužne za njihovu realizaciju ali i za obezbjeđivanje potrebnih finansijskih sredstava. Takođe, postoje i primjeri u kojima je jedna institucija bila prepoznata kao ključni nosilac odgovornosti za realizaciju aktivnosti i ujedno zadužena za obezbjeđivanje sredstava, ali su druge institucije preuzimale teret realizacije i finansiranja, najčešće u saradnji ili kroz finansijsku podršku nevladinim organizacijama. Ovo je ujedno i još jedan pokazatelj nedovoljne funkcionalnosti Tima za praćenje implementacije Strategije, jer ukazuje na nedostatak adekvatne razmjene informacija i koordinacije među institucijama.

Shodno dostupnim podacima iz godišnjih izvještaja o implementaciji Strategije, u periodu 2019.-2022. utrošeno je ukupno 294.436,51 eur što je za 44.436,51 eur više od projektovanih troškova za realizaciju cijelokupne Strategije. Tokom 2020.godine skoro 30% ukupnih sredstava bilo je obezbijeđeno iz budžeta NVO a tokom 2021. čak 50%. Ne postoji sumarni podaci ovog tipa u izvještajima za 2019. i 2022.godinu.

	2019.	2020.	2021.	2022.	2019.-2022.
Ukupno utrošena sredstva (u EUR)	64.623,13	88.182,09 ⁶⁴	59.678,97	81.952,32	294,436,51
Budžet Crne Gore	-	63.427,09	17.826,9	-	
Budžeti NVO	-	23.827,09	30.043,49	-	
Donatorska sredstva	-	3.000,00	11.808,58	-	

Izvor: Godišnji izvještaji o implementaciji Strategije za period 2019.-2022.

Na kraju, vrlo je indikativno što sagovornici/e navode da u budžetu Ministarstva ljudskih i manjinskih prava počev od septembra 2022.godine nije bilo sredstava za realizaciju aktivnosti predviđenih Strategijom koje su u njihovoј nadležnosti. Tokom iste godine je za projekte NVO u oblasti unaprjeđenja kvaliteta života LGBTIQ osoba opredijeljeno 250 000 eura, sa ciljem da doprinesu i ostvarivanju prioriteta definisanih Strategijom. Iz ovoga se može zaključiti da postoji više nego dovoljno sredstava u budžetu za njenu implementaciju ali se nameće pitanje da li se planiranje i/ili odobravanje sredstava za budžetske jedinice vrši u skladu sa njihovim prioritetima. Sa druge strane, ovo može biti još jedan znak uočene

⁶³ ReSPA, Methodological Guide for Costing of Government Strategies (Metodološki vodič za procjenu troškova vladinih strategija), 2018, dostupan [ovdje](#)

⁶⁴ Postoji razlika od oko 2000 eur kada se ovaj iznos uporedi sa prikazanom sumom sredstava izdvojenih iz budžeta Crne Gore, NVO i od strane donatora (90.254,18 eur).

tendencije da se zapravo NVO angažuju (*outsource-uju*) za sprovođenje Strategije usled nedostatka kapaciteta unutar državnih institucija.

Preporuke za izradu LGBTIQ Strategije za period 2024.-2028.

Metodologija izrade Strategije i Akcionalih planova

- Prilikom analize zainteresovanih strana, potrebno je analizirati i njihov odnos prema strateškom dokumentu, ocjenu njihovog interesa za njegovu realizaciju, kao i ocjenu snage/uticaja. Pritom, ne treba zanemariti ni one zainteresovane strane sa manjim interesom ili uticajem.
- Analiza stanja treba da počiva na inputima iz LGBTIQ zajednice, pa je stoga u analitičkoj fazi neophodno prikupiti njihovo mišljenje o ključnim problemima na koje se Strategija treba fokusirati. Takođe, neophodno je prikupiti i analizirati relevantna istraživanja koja su sprovedena od strane međunarodnih i drugih organizacija, a u kojima su ispitanici/e pripadnici/e LGBTIQ zajednice.⁶⁵
- Treba razmotriti izvodljivost predloga jednog od članova Tima da Zavod za statistiku (MONSTAT) u budućnosti sprovodi istraživanje o kvalitetu života LGBTIQ populacije, uz prethodnu adekvatnu obučenost njegovog kadra.
- Ukoliko je namjera radne grupe za izradu Strategije da fokus aktivnosti bude i na nacionalnom i na lokalnom nivou, onda analiza stanja treba da sadrži i detaljan pregled stanja u lokalnim samoupravama, što nije bio slučaj sa aktuelnom Strategijom.
- Analiza stanja mora da sadrži kvantitativne podatke o aktuelnom broju svih ciljnih grupa na koje je strateški dokument fokusiran. U pitanju su bazične informacije bez kojih je nemoguće precizno planirati odgovarajuće mjere i definisati odgovarajuće indikatore rezultata i učinka.
- Analizu stanja treba da prati identifikacija ključnog problema (ili više njih), njegovih uzroka i posledica. U tu svrhu može se koristiti metod pod nazivom *drvo problema* na osnovu kojeg se mogu definisati ključni problemi i njihove uzročno-posljedične veze. Rezultat ovakve analize je grafički prikaz ključnih problema, njihovih uzroka (razloga koji su doveli do problema) i efekata, tj. posljedica nerješavanja problema.
- Prilikom izrade strateškog dokumenta, potrebno je utvrditi prioritete, tj. probleme od prioritetnog značaja koje treba prvo adresirati. Za potrebe utvrđivanja prioriteta važno je postaviti nekoliko ključnih pitanja koja se mogu naći u dokumentu [Metodologija razvijanja politika, izrade i praćenja sprovodenja strateških dokumenata](#) koji je razvio Generalni sekretarijat Vlade Crne Gore. Prvo, da li se sa ovim problemom institucije suočavaju već neko vrijeme i još uvijek nijesu uspjеле da ga riješe. Zatim, koliko vremena je potrebno da se problem riješi i da li je realno očekivati da se to desi za vrijeme trajanja implementacije strateškog dokumenta. Takođe, važno je ocijeniti da li postoji dovoljno ljudskih i finansijskih resursa za vrijeme trajanja strateškog dokumenta. Konačno, važno je utvrditi i da li je rješavanje ovog problema prepoznato kao prioritet za adresiranje i kada su u pitanju prioriteti Vlade i međunarodne obaveze. Za potrebe ove procjene, može se koristiti tabela koja je dostupna u istom dokumentu na str.32.
- Bez precizno definisane početne vrijednosti koja se odnosi na indikatore uspjeha a koja je utemeljena na dostupnom i provjerljivom izvoru podataka, nije moguće pratiti da li je ostvaren progres u realizaciji mjera i ostvarivanju operativnih ciljeva. U slučaju kada nije moguće postaviti početnu vrijednost jer su podaci nedostupni ili veoma skupi za retroaktivno prikupljanje, treba razmisliti o odustajanju od definisanog indikatora ili čak i od same mjere. Izuzetak svakako

⁶⁵ NVO Queer Montenegro trenutno sprovodi istraživanje među LGBTIQ zajednicom o kvalitetu njihovog života.

predstavljaju situacije kada se indikator uspjeha odnosi na uspostavljanje nekog novog sistema ili procesa. Revidirana tabela može izgledati ovako:

Operativni cilj 1:					
Mjera	Indikator rezultata	Početna vrijednost	Ciljana vrijednost do 2026. godine	Ciljana vrijednost do 2028. godine	Izvor podataka
1.1.					
1.2					

Mjera	Indikator rezultata	Početna vrijednost	Ciljana vrijednost do 2026. godine	Ciljana vrijednost do 2028. godine	Izvor podataka
1.1.					
1.2					

- Akcioni planovi moraju biti koncipirani tako da prate logiku da aktivnosti vode ka ostvarivanju mjera, mjere ka ostvarivanju operativnih ciljeva a operativni ciljevi samo doprinose ostvarivanju strateskih ciljeva zajedno sa nizom drugih intervencija.
- Potrebno je obezbijediti pisanu saglasnost svih institucija koje su prepoznate kao ključni nosioci odgovornosti za implementaciju pojedinih mjer i postizanje odgovarajućih indikatora uspjeha. Pritom, nosioci odgovornosti moraju biti pažljivo prepoznati, imajući u vidu nadležnosti organa javne uprave definisane odgovarajućim normativnim aktima.

Neke od mogućih mjera za narednu Strategiju⁶⁶

- Strategijom predvidjeti aktivnosti koje uvažavaju heterogenost LGBTIQ zajednice.
- Planirati aktivnosti usmjerene ka onim grupama kod kojih je nivo homofobije i transfobije najveći.
- Akreditovati posebno dizajnirane obuke koje se odnose na jačanje kapaciteta nastavnog kadra i medicinskog osoblja za rad sa LGBTIQ populacijom.
- Analizirati efekte uspostavljenog sistema za borbu protiv vršnjačkog nasilja u osnovnim i srednjim školama koji bi obuhvatio i LGBTIQ učenike/ce.
- Nastaviti sa obukama voditelja/ki slučaja centrima za socijalni rad u cilju unaprjeđenja njihovih kapaciteta za rad sa LGBTIQ osobama.
- Organizovati savjetovanje sa sudijama/tkinjama za prekršaje i državnim tužiocima/teljkama o razlozima izuzetno ograničenog pozivanja na Zakon o zabrani diskriminacije prilikom procesuiranja slučajeva diskriminacije, nasilja i drugih oblika napada na pripadnike/ce LGBTIQ populacije.

⁶⁶ Ove ideje su samo pregled mogućih mjera koje su nastale kao rezultat analize stanja u problemskim oblastima obuhvaćenim Strategijom i razgovora sa institucijama tokom procesa evaluacije Strategije. Na ovaj način se ne prejudicira koje tematske oblasti trebaju biti obuhvaćene narednom Strategijom, već je na članovima/icama radne grupe za izradu Strategije da pažljivom analizom dođu do prioritetnih tema koje zahtjevaju intervenciju.

- Nastaviti sa obukama policijskih službenika/ca, tužitelja/ki i sudija/tkinja primjene u oblasti odredaba koje regulišu krivična djela počinjena iz mržnje prema osjetljivim društvenim grupama (uključujući LGBTIQ zajednicu) sa posebnim fokusom na prepoznavanje otežavajućih okolnosti sa ciljem izricanja djelotvornih, proporcionalnih i odvraćajućih sankcija.⁶⁷
- Analiza efekata sprovedenih obuka ne treba nužno biti zahtjevna i može biti fokusirana na analizu razumijevanja obrađene tematike na bazi identičnih upitnika koje bi polaznici/e popunjavalii neposredno prije obuke, neposredno nakon obuke i šest mjeseci nakon sproveđenja obuke. Umjesto angažovanja eksternih eksperata/kinja, razvijanje i analiza upitnika može biti rezultati zajedničkog rada trenera/ica i institucije odgovorne za njihovu realizaciju.
- Raditi na podsticanju razvoja izdavačke djelatnosti unutar Ministarstva kulture, koja bi podrazumijevala i prevode kapitalnih djela iz oblasti kulture vezane za LGBTIQ prava.
- Utvrditi koje su prepreke kreiranja objedinjene baze podataka o slučajevima diskriminacije po osnovu pola i roda i ostalih oblika diskriminacije koja bi uključivala metodološki uporedive podatke, definisati i sprovesti preporuke za njihovo otklanjanje. Nacionalnom strategijom rodne ravnnopravnosti za period 2021.-2025.bilo je predviđeno uspostavljanje objedinjene i uporedive evidencije o slučajeva diskriminacije po osnovu pola i roda, ali prema dostupnim informacijama mjera još uvijek nije realizovana.
- Ponovo inicirati dijalog sa pravosudnim organima i definisati konkretnе preporuke za uspostavljanje sistema za prikupljanje raščlanjenih podataka u vezi sa procesuiranim slučajevima zločina iz mržnje prema LGBTIQ osobama.
- Trajno rješiti problem nestašice hormonske terapije za transrodne žene.
- U akcione planove uvrstiti i aktivnosti koje su usmjerene na jačanje ljudskih kapaciteta unutar državnih institucija za sproveđenje same Strategije, ali i za sproveđenje analiza i istraživanja na temu LGBTIQ prava.

Monitoring, izvještavanje i evaluacija

- Potrebno je obezbijediti dovoljno ljudskih i finansijskih resursa u Ministarstvu ljudskih i manjinskih prava kako bi nesmetano koordiniralo proces praćenja, izvještavanja i evaluacije Strategije.
- Postojeći model Tima za praćenje implementacije Strategije se pokazao kao glomazan i nedovoljno funkcionalan. Treba razmotriti predlog jednog od članova Tima da se unutar šireg Tima formira uži tim kojeg bi činili predstavnici/e institucija koji/e posjeduju izraženu ličnu senzibilnost za prava LGBTIQ populacije i koji su motivisani su da prate i podstiču rad ostalih članova/ica Tima u cilju ispunjavanja prioriteta definisanih Strategijom.
- Treba razmotriti i ideju jedne od članica Tima o mogućnosti formiranja Koordinacionog tima na nivou Vlade koji bi bio zadužen za praćenje implementacije Strategije kako bi se stepen odgovornosti institucija prema implementaciji samog dokumenta podigao na viši nivo.
- U Tim treba uključiti predstavnika/cu Zajednice opština ili lokalnih samouprava koje su pokazale senzibilitet za promociju i zaštitu LGBTIQ prava u slučaju da se Strategijom targetira i lokalni nivo.
- Svi/e članovi/ice Tima treba da prođu bazičnu obuku o monitoringu i izvještavanju kako bi bolje razumjeli svoju ulogu. Ovu obuku mogu sprovesti zaposleni u Ministarstvu ljudskih i manjinskih prava koji posjeduju iskustvo u monitoringu i izvještavanju o implementaciji strateških dokumenata.

⁶⁷ Ova preporuka se nalazi i u godišnjem izvještaju o radu Zaštitnika ljudskih prava i sloboda za 2022.godinu, str.249

- Godišnji izvještaji o realizaciji Strategije trebaju biti primarno fokusirani na praćenje i pružanje dokaza kada je u pitanju ispunjavanje indikatora uspjeha na nivou mjera i operativnih ciljeva. Takođe, neophodno je navesti reference ka izvorima podataka/verifikacije kako bi se moglo provjeriti da li su ovi indikatori zaista ispunjeni.
- Strateški dokument treba da sadrži informacije o metodu koji će biti primijenjen za sprovođenje srednjoročne i/ili ex-post evaluacije (angažovanje eksternog evaluatora/ke, evaluacija od strane ministarstva nadležnog za sprovođenje strategije ili kombinovano) i projektovanim finansijskim sredstvima potrebnim za njihovo sprovođenje. Pritom, treba realno sagledati ljudske i finansijske kapacitete za sprovođenje srednjoročne evaluacije.⁶⁸

Budžet

- Predvidjeti poseban odjeljak u Strategiji koji se odnosi na planiranje budžeta za njenu realizaciju.
- Svaka pojedinačna aktivnost mora sadržati iznos sredstava koji je potreban za njenu realizaciju, pri čemu finansijsko projektovanje treba biti precizno i unificirano za sve aktivnosti. Za potrebe projekcije može se koristiti gore pomenuti Metodološki vodič za primjenu vladinih strategija.
- Potrebno je voditi preciznu evidenciju o planiranim i utrošenim sredstvima kao i o procentu učešća različitih izvora finansiranja u ukupnom finansiranju i to za svaku godinu realizacije Strategije.

⁶⁸ Preporuka sadržana u dokumentu pod nazivom [Metodologija razvijanja politika, izrade i praćenja sprovođenja strateških dokumenata](#) koji je pripremio Generalni sekretarij Vlade je da se za potrebe male administracije kao što je crnogorska, sa ograničenim ljudskim i materijalnim resursima, sprovodi isključivo ex-post evaluaciju.

Korišćena literatura

Analize i istraživanja

Analiza zastupljenosti LGBTIQ tema u aktuelnim školskim programima i udžbenicima za gimnazije i stručne škole, Centar za građansko obrazovanje, 2021.

Da odzvoni nasilju-Smjernice za kreiranje sigurnog školskog prostora za rodne različitosti i Istraživanje o diskriminaciji transrodnih i rodno varijantnih učenika/ca u srednjim školama Crne Gore, Asocijacija Spektra, 2020.

Istraživanje "Life on the Margins: Survey results of the Experiences of LGBTI People in Southeastern Europe", Svjetska banka, septembar 2018

LGBT Forum Progres i Labris, Analiza LGBTIQ tematike u udžbenicima na Fakultetu političkih nauka Univerziteta Crne Gore i Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu

Suzbijanje govora mržnje- evropski standardi i praksa, Akcija za ljudska prava, januar 2022.godine

Izvještaji

Godišnji izvještaji Evropske komisije o napretku Crne Gore za period 2020.-2022.

Godišnji izvještaji o implementaciji Strategije za unaprjeđenje kvaliteta života LGBTI osoba za period 2019.-2022.

Godišnji izvještaji o radu Kancelarije Ombudsmana za period 2018.-2022.

Godišnji izvještaji Višeg suda za prekršaje o predmetima po procesuiranim slučajevima diskriminacije, nasilja i drugih oblika napada na pripadnike/ce LGBT populacije za period 2018.-2022.i prvu polovinu 2023.godine koji su bili u radu sudova za prekršaje

Pregled za Crnu Goru o situaciji u oblasti zaštite LGBTIQ prava za 2023.godinu, ILGA Europe

Zakoni i podzakonska akta

Uredba o načinu i postupku izrade, usklađivanja i praćenja sprovođenja strateških dokumenata, Službeni list Crne Gore 54/2018

Zakon o životnom partnerstvu lica istog pola, Službeni list Crne Gore, br.067/20

Ostalo

Informacija o preduzetim aktivnostima povodom saniranja posljedica izazvanih sajber napadima na Vladinu informatičku infrastrukturu i informaciono komunikacionu mrežu organa

Metodologija razvijanja politika, izrade i praćenja sprovođenja strateških dokumenata, Generalni sekretarijat Vlade Crne Gore

Metodološki vodič za procjenu troškova vladinih strategija, Regionalna škola za državnu upravu (ReSPA), 2018.

Generalne preporuke ECRI-a br.17 o prevenciji i borbi protiv netolerance i diskriminacije LGBTI osoba, objavljene 28.septembra 2023

Zaključci ECRI-a o implementaciji preporuka koje se odnose na Crnu Goru podložne privremenom praćenju, 2. jun 2020., CRI(2020)26

Aneks 1: Lista ispitanika/ca

1. Irena Varagić, Ministarstvo ljudskih i manjinskih prava
2. Semra Martinović, Ministarstvo ljudskih i manjinskih prava
3. Tamara Pavićević, Uprava policije
4. Milena Pajović, Ministarstvo unutrašnjih poslova
5. Marija Đikanović, Ministarstvo unutrašnjih poslova
6. Ranka Jovanović, Ministarstvo unutrašnjih poslova
7. Snežana Ivanović, Ministarstvo sporta i mladih
8. Budimirka Đukanović, Ministarstvo rada i socijalnog staranja
9. Milena Milić, Ministarstvo ekologije, prostornog planiranja i urbanizma
10. Petar Kovačević, Ministarstvo kulture i medija
11. Zlatko Gligorović, Ministarstvo javne uprave
12. Martin Prenkočaj, Ministarstvo prosvjete
13. John Barac, LGBT Socijalni centar
14. Jovan Džoli Uličević, Asocijacija Spektra
15. Bojana Jokić, NVO LGBT Forum Progres
16. Jelena Čolaković, NVO Juventas
17. Stefan Radević, Uprava za ljudske resurse
18. Nataša Vukašinović, Socijalni savjet
19. Miloš Ristić, Centar za socijalnu i dječju zaštitu